

VROONSTALLEDRIES – WONDELGEM

ERFGOEDBEHEERPLAN VOOR CULTUURHISTORISCH LANDSCHAP

ARAT-architecten

Fraikinstraat 71 | 2200 Herentals | www.arat.be
T 014 24 86 90 | info@arat.be

Mar Jaen

Wapenstilstandlaan 59 | 2600 Berchem | <https://marjaen.be>
T 0496 66 26 51 | info@marjaen.be

COLOFON

ARAT-ARCHITECTEN

Fraikinstraat 71 | 2200 Herentals
www.arat.be | info@arat.be

MAR JAEN

Wapenstilstandlaan 59 | 2600 Berchem
<https://marjaen.be> | info@marjaen.be

Projectverantwoordelijken

Philip Baelus
Marieke Jaenen

Projectmedewerkers

Carmen Helsen
Stefaan Thiers
Tine Faassen
Tom Verhofstadt

Opgemaakt tussen mei 2021- februari 2022

Opdrachtgever: Stad Gent – Dienst Stadsarcheologie en Monumentenzorg, Groendienst
Contactpersonen: Anne-Marie Verhofsté, Andreas Demey en Maarten Kaptein

INHOUD

Hoofdstuk 01 Identificatie	5
01.01. Inleiding	5
01.02. Afbakening van gegevens	6
01.03. Gewestplan	9
01.04. Beschrijvingen Agentschap Onroerend Erfgoed	16
01.05. Opmeting	20
01.06. Omgeving en landschappelijke situering	21
Hoofdstuk 02 Historische nota	26
02.01. Inleiding	26
02.02. Korte chronologie bouwhistoriek site	26
02.03. Synthese bouwfases	27
02.04. Historiek Dries	29
02.05. Historiek kerk	62
02.06. Historiek kerkhof	68
02.07. Oorlogsmonument	76
02.08. Archeologische nota	77
Hoofdstuk 03 Beschrijving en inventaris van de erfgoedelementen	78
03.01. Dries	78
03.02. Kerkhof	113
03.03. Kerk	144
03.04. Oorlogsmonument	154
Hoofdstuk 04 Beschrijving van de erfgoedwaarden	156
04.01. Inleiding	156
04.02. Site algemeen	156
04.03. Dries	157
04.04. kerkhof	158
04.05. Kerk	161
04.06. Oorlogsmonument	161
04.07. Synthese Erfgoedelementen en -kenmerken Dries	163
Hoofdstuk 05 Visie op beheer	166
05.01 Inleiding	166
05.02. Visie	166
05.04. Doelstellingen	171
Hoofdstuk 06 Maatregelen	194

06.01.	Inleiding	194
06.02.	Maatregelen en monitoring	194
Hoofdstuk 07	Opvolging	202
07.01	Planning	202
07.02	Onderhoudslogboek	202
Bibliografie		204
Hoofdstuk 08	Bijlages	206
Bijlage 1:	Perimeter van het gebied waarvoor het beheerplan werd opgemaakt.....	207
Bijlage 2:	Lijst der werken en lijst der bomen en struiken	208
Bijlage 3:	Zen-Erfgoed.....	220
Bijlage 4:	Lijst met te verwijderen graftekens.....	223
Bijlage 5:	Lijst met de graftekens met een bijkomende volkskundige waarde.	224

HOOFDSTUK 01 IDENTIFICATIE

01.01. INLEIDING

Dit erfgoedbeheerplan voor het cultuurhistorische landschap Vroonstalledries in Wondelgem werd in opdracht van de Stad Gent – Dienst Stadsarcheologie en Monumentenzorg en de Groendienst gemaakt. Zoals beschreven in het Onroerenderfgoeddecreet beoogt het beheerplan een betekenisvolle meerwaarde van het onroerend erfgoed. Het beheer omvat alle beslissingen en handelingen die het erfgoed in stand houden, herstellen en verbeteren. De bedoeling van het beheerplan is om voor een periode van 24 jaar te bepalen welke maatregelen en werkzaamheden nodig of wenselijk zijn.

Voor er een beheervisie kon worden opgesteld, werd eerst op basis van literatuur-, archief- en in situ-onderzoek de historie van zowel de dries, kerkhof en kerk als de beschrijving van de bestaande erfgoedelementen opgemaakt. Hiervoor werden niet alleen verschillende publicaties over Wondelgem en Vroonstalledries geraadpleegd, maar ook het Rijksarchief in Gent, het stadsarchief van Gent en het archief van het agentschap Onroerend Erfgoed. Deze informatie werd aangevuld met historisch beeldmateriaal en kaarten die grotendeels teruggevonden werden op websites zoals geopunt.be, arcgis.be, delcampe.net, erfgoedinzicht.be en beeldbank.stad.gent. Tijdens het in situ-onderzoek werd er een uitgebreide fotoreportage gemaakt van alle erfgoedelementen die zowel op de dries, het kerkhof en de kerk aanwezig zijn.

Verder werd er een inventaris van de graftekens gemaakt waarbij voor elk grafteken een fiche (Epitaaf vzw) werd opgemaakt dat gericht was op de aanduiding van het schadebeeld en waardebepaling. Op basis van deze inventaris was het mogelijk om het schadebeeld te benoemen, de erfgoedwaarden van het kerkhof te definiëren en een beheervisie op te stellen.

Het in situ-onderzoek van de dries was gericht op de inventarisatie en waardebepaling van de huidige toestand van het groen dat werd samengevat in vier themakaarten: beleving en gebruik, biotiek, abiotiek en huidig beheer. De opmaak van de themakaarten gebeurde in samenwerking met Stefaan Thiers en de Groendienst van de Stad Gent. De inventarisatiefase en cultuurhistoriek van de dries werd vervolgens geanalyseerd om tot een toekomstig gewenst beheer en algemene visie te komen.

Het onderzoek is gebundeld in acht hoofdstukken. De eerste twee hoofdstukken zullen zowel de dries, het kerkhof als de kerk op Vroonstalledries identificeren en beknopt de geschiedenis toelichten. In het derde hoofdstuk worden de erfgoedelementen geïdentificeerd en geïnventariseerd. Op basis van de onderzoeksresultaten uit de voorgaande hoofdstukken worden de erfgoedwaarden van de hele site in hoofdstuk vier toegelicht. Na deze onderzoekende hoofdstukken zal vervolgens een beheervisie geschetst worden, die via beheerdoelstellingen leidt tot een opsomming van de werkzaamheden in hoofdstuk zes. In hoofdstuk zeven worden de stappen voor de opvolging uitgelegd. Tot slot zijn in hoofdstuk 8 de bijlages toegevoegd die meer verduidelijking geven over het ZEN-erfgoed, de lijst der geplande werken en twee lijsten met de graftekens die verwijderd mogen worden en met de graftekens die een bijkomende volkskundige waarde hebben.

01.02. AFBAKENING VAN GEGEVENS

Naam: Vroonstalledries

Ligging: Vroonstalledries, Wondelgem - Gent

Inventaris ID: 26940

Gebruik: openbaar park, kerkhof en parochiekerk

Figuur 1: www.geo.onroerenderfgoed.be

Situering

De Vroonstalledries ligt in een verstedelijkte omgeving. Ten noorden van de dries loopt een drukke verkeersas die leidt naar het hart van Wondelgem. Dit is een drukke baan omdat het een verbindingsweg is richting Mariakerke enerzijds en richting de R4 anderzijds. De aanwezigheid van grootwarenhuizen brengt ook veel (vracht)verkeer mee (ingekleurd in rood op de functiekaart). Er is een grote vraag voor aandacht aan verkeersafwikkeling en heraanleg van de wegenis Vroonstalledries. Ten oosten van de dries ligt het woonzorgcentrum De Liberteyt. De locatie van dit wzc heeft tot gevolg dat de bewoners en bezoekers van de dries gebruik maken om er te wandelen.

Grootte

Oppervlakte: 34 578m² (wijkgroen)

De site heeft een draagkracht van 1000 inwoners

De theoretische draagkracht volgens het groenstructuurplan is hier niet overschreden (positieve waarde). Het wijkpark is dus voldoende groot in verhouding tot bediende inwoners (bewoners tot 400 m afstand waarvoor dit wijkpark het dichtst bij gelegen wijkpark is).

Bereikbaarheid

Het park is toegankelijk via alle zijden van de Vroonstalledries, bereikbaar via toegangswegen vanuit de Sint-Markoenstraat, de Winkelstraat, de Kerkuilstraat, de Botestraat en uiteraard meerdere paden vanuit de wegenis Vroonstalledries. Vanuit de noordelijke en ook oostelijke zijde moet men een drukke straat oversteken om de dries te kunnen bereiken. Aan de drukke verkeersas (kruispunt Botestraat) is wel een oversteekplaats voorzien met verkeerslichten. Verder zijn er zebrapaden bij de noord- en oosttoegangen van het park. De infrastructuur van onder andere de voetpaden is sterk verouderd.

Met het openbaar vervoer is het park toegankelijk met bus 6 (bushalte Vroonstalledries), bus 52-54 (bushalte Sint-Sebastiaansstraat) of met tramlijn 1 (tramhalte Wondelgem Botestraat) of op 10 minuten wandelafstand van het station Wondelgem.

Toegankelijkheid

Het park is ten allen tijde toegankelijk en wordt niet afgesloten door barrières. Het kerkhof is publiek toegankelijk van 1 oktober tot en met 31 maart van 8 u. tot 17.30 u. en van 1 april tot en met 30 september van 7 u. tot 20 u. maar wordt fysiek niet afgesloten.¹ De Sint-Catharinakerk is elke zondag toegankelijk tijdens de misviering van 10 u. tot 11u.

Bruikbaarheid en gebruikers

De site is de groene kern in de dorpskern van Wondelgem en was historisch de belangrijkste ontmoetingsplaats van het dorp. Vandaag vinden volgende events nog plaats, zoals de kermis, gelegen aan de parkeerstrook t.h.v. aan de noordoostkant; wekelijks staan een tweetal marktkramen op de parkeerstrook aan de zuidoostkant. Kleine evenementen kunnen in beperkte mate doorgaan in de groenzone zelf maar moeten rekening houden met de kwetsbaarheid van dit groen en met de structuur van het park, dat doorsneden wordt door paden. Elke eventaanvraag wordt zorgvuldig afgewogen en desnoods bijgestuurd door de bevoegde stadsdiensten, voornamelijk door de Groendienst.

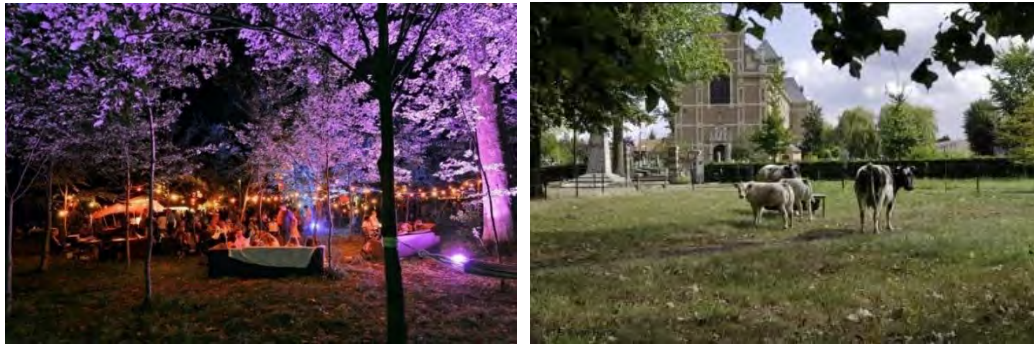
Het park is geen toeristische trekpleister maar een centrale ontmoetingsplaats en wordt voornamelijk gebruikt door buurtbewoners. Er is een speelzone voor jonge kinderen, met gekapte bomen en houten schapen als spelprikkels. Verspreid staan er bankjes en er is een hondentoilet. De dries kan zeker nog beter worden ingericht zodat het er nog aangenamer vertoeven is.

Gebruikers

1. Evenementen op de parkeerstroken naast 'De Dries':
 - Jaarlijkse Meikermis (noordoostkant)
 - Jaarlijkse Driekoningen Ommegang: grootste traditioneel event van de wijk (kant bakkerszaak).
 - Wekelijkse marktkramen: viskraam, kip, mattentaarten, kersen en aardbeien in het seizoen (zuidoostkant)
2. Evenementen/activiteiten in de groenzone:
 - De kerstmarkt van Wondelgem Onderneemt: 2 edities (in 2021 in De Zulle)
 - Boerengedoe: jaarlijks evenement van 1 week van Landelijke Gilde, waarbij enkele koeien binnen een kleine omheining centraal in het park lopen. Veel klassen komen dan langs en in het weekend zijn er festiviteiten.
 - Living in 't Park: gratis jaarlijks festival, verbindend evenement van Wondelgem Swingt (3de editie in sept 2021) dat jong & oud verenigt op deze site, die – met respect voor de draagkracht van deze groenzone - ingericht is in 'kamers' in het groen: een lange eettafel, een plek met sofa's om te zitten, een kleine dansvloer met optredens, enkele foodtrucks ...
 - Paaseierenraap van de Gezinsbond
 - 11 november: herdenking wapenstilstand door het Davidsfonds aan het monument voor de gesneuvelden

¹ 'Begraafplaats Wondelgem (Kerkdries) – openingsuren en adressen', Stad Gent, <https://stad.gent/nl/openingsuren-adressen/begraafplaats-wondelgem-kerkdries>, geraadpleegd op 13-01-2022

- Schooluitstapjes: klasjes die komen spelen
- Scouts: heel af en toe

Figuur 2: Living in 't Park (links) en Boerengedoe (rechts)

3. Individuele gebruikers:

- Het park wordt gebruikt als doorsteek te voet of met de fiets
- Joggers en wandelaars
- Gezinnen met kinderen: speelzone met decoratieve schaapjes en gekapte bomen voor jonge kinderen
- Vertoeplek: mensen die op een bankje komen zitten. Ook bewoners van het woonzorgcentrum De Liberteyt vlakbij zien dit als een plek om even te komen genieten van de rust in het groen.

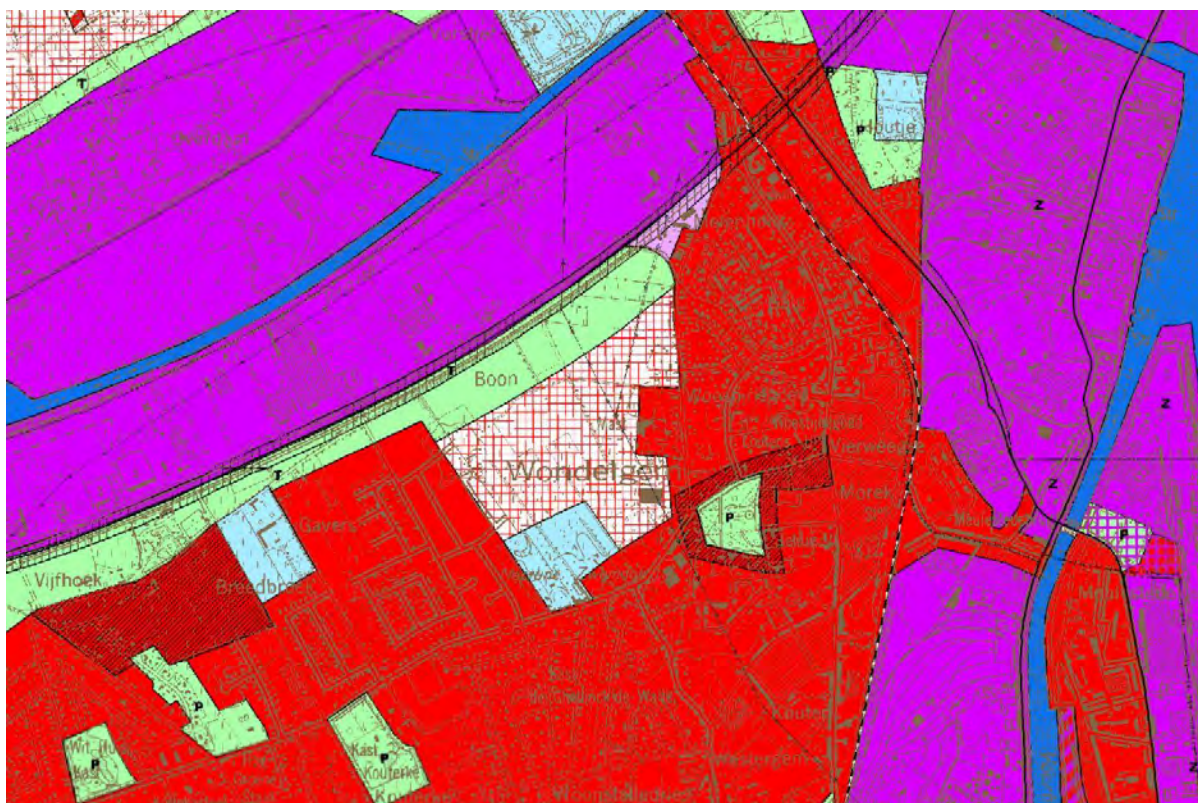
4. Belangrijke groepen/ verenigingen in Wondelgem

Wondelgem telt een 60-tal verenigingen, de belangrijke verenigingen met een link met de dries worden hieronder opgesomd:

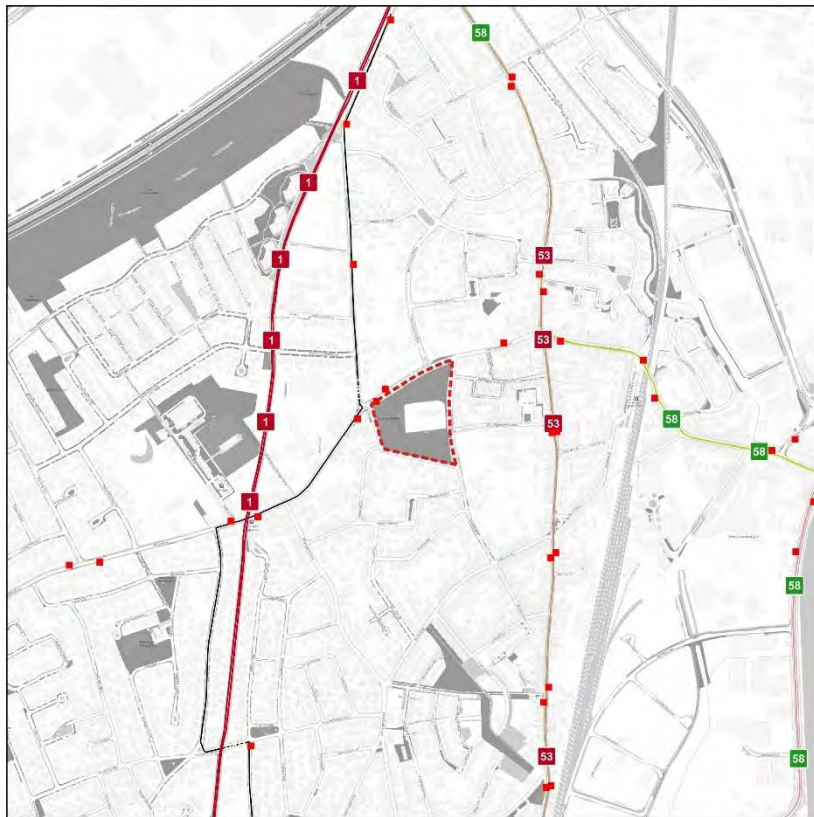
- Kerkfabriek, pastoor: link met de kerk
- Heemkundige en historische Kring Wondelgem vzw: link met de kerk en erfgoed
- Davidsfonds Wondelgem: link met de kerk
- Wondelgem Swingt: beweging van jonge gezinnen die aan visievorming op Wondelgem werken. Voorbeelden zijn de projecten zoals Living in 't Park (zie boven) en een burgerbudgetproject 'Buurthuis op Wieltjes', dat interessante groene plekjes met meer potentieel in de wijk in de kijker zette.
- Cultuurplatform Wondelgem
- Bewonersplatform Wondelgem
- Wondelgem Onderneemt (handelsvereniging)

01.03. GEWESTPLAN

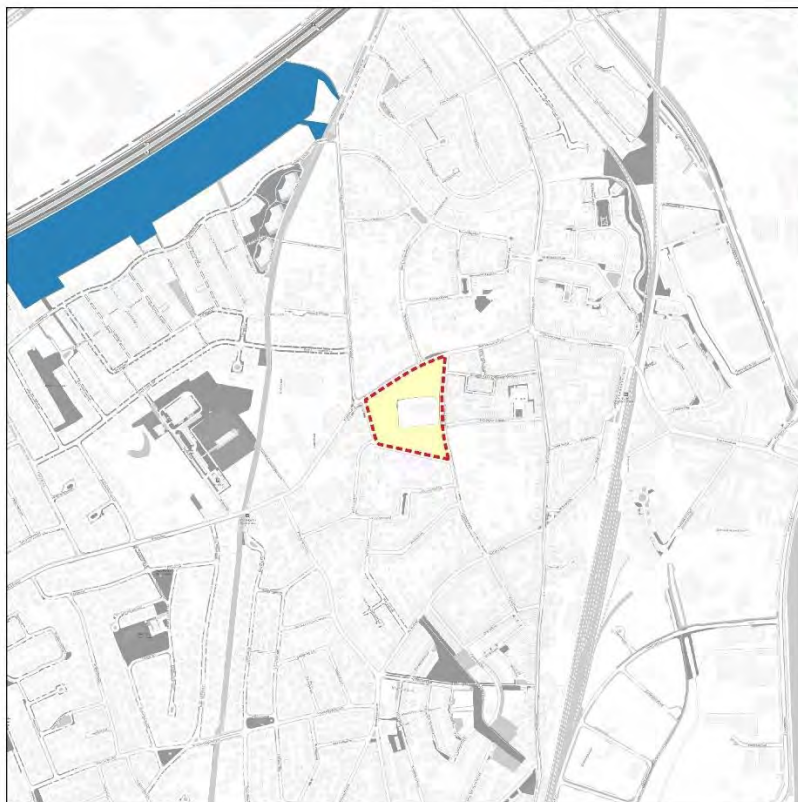
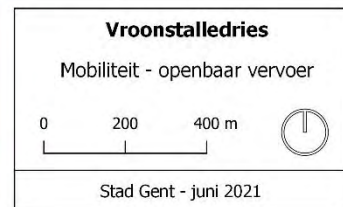
De Vroonstalledries ligt in parkgebied, omgeven door woongebied met culturele, historische en/of esthetische waarde (aangegeven met zwarte omlijning). Ten noordwesten bevindt zich een woongebied, aangegeven met wit en rode strepen. Het sportcentrum Neptunus, ten westen van het onderzoeksgebied, is ingekleurd in lichtblauw als gebied voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen. Het gewestplan visualiseert de versnipperde bestemde groenzones van het verstedelijkte Wondelgem, ingebed in rode woongebieden en omgeven door een brede industriezone, aangegeven door de paarse kleur. Het Ter Durmenpark ligt in een bufferzone (bosgebied) met langs ene kant industriegebied (in paars aangeduid) en de andere kant woongebieden (in rood aangeduid). Ten oosten wordt de gemeente begrensd door gebied voor zeehaven- en watergebonden bedrijven (aangeduid met paars Z).

Figuur 3: Gewestplan (www.geopunt.be)

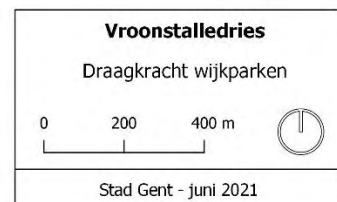
Projectgrens

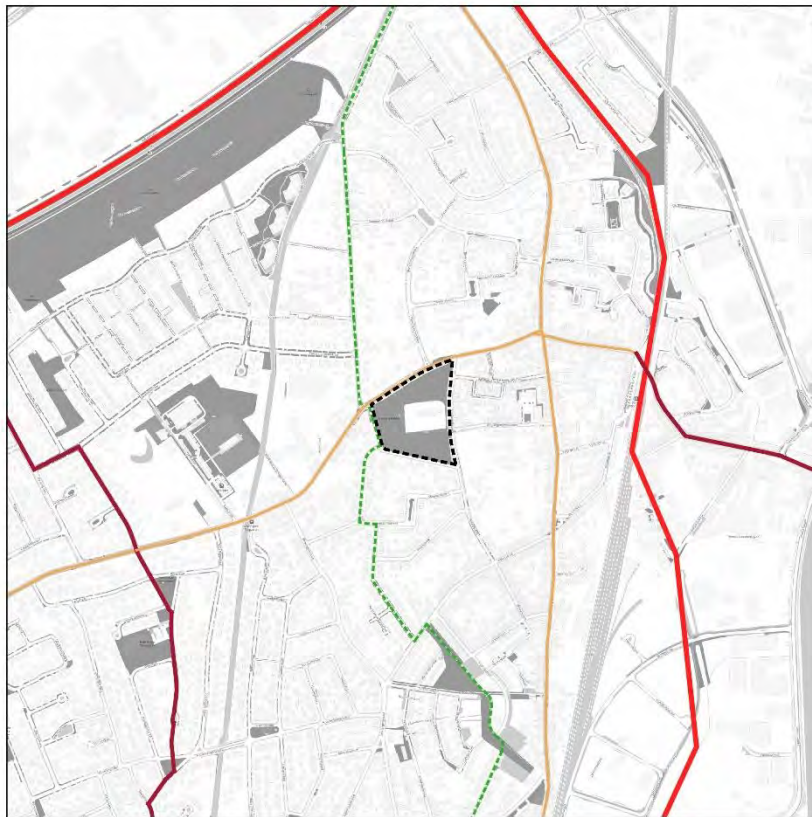

Projectgrens

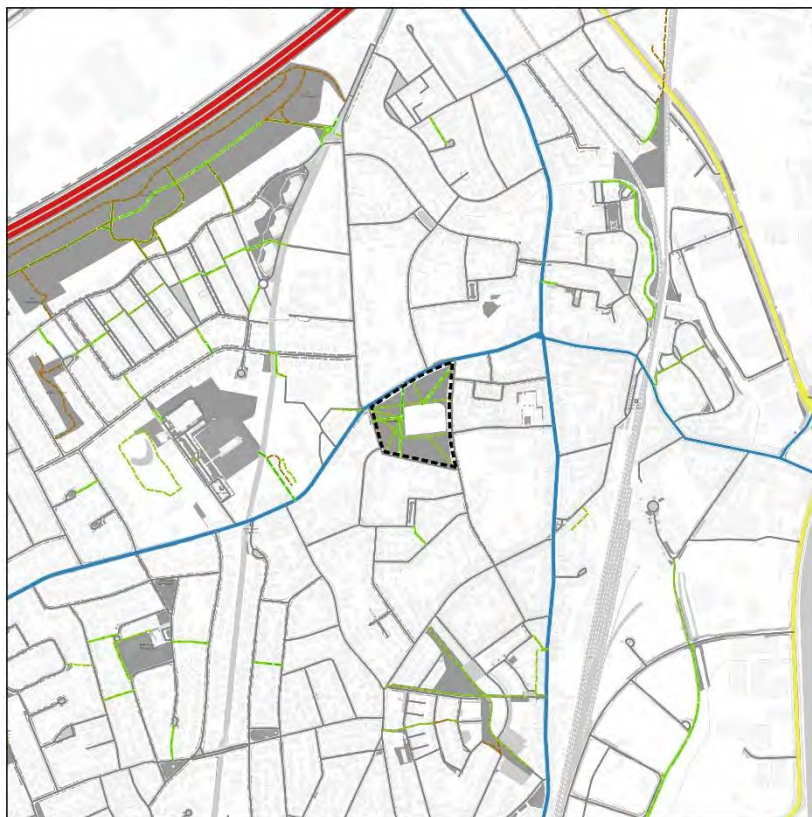
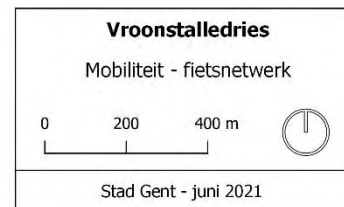
Draagkracht - bediende inwoners

- <-1000
- 1000 - 0
- 0 - 1000
- 1000 - 10000
- >10000

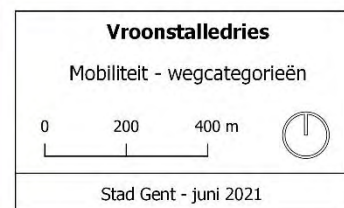

- Projectgrens
- Stadsregionaal fietsnetwerk
- Stadsregionale verbindingen
- Primaire stedelijke fietsroute
- Aanvullende stedelijke fietsroute
- Lokale fietsroute

- Projectgrens
- Wegsegmenten Gent
- Snelweg/hoofdweg
- Andere hoofdweg
- Secundaire weg
- Lokale verbindingsweg
- Belangrijke lokale weg
- Lokale/andere weg
- Pad, park, trage weg

Bescherming:

- Beschermd cultuurhistorisch landschap Vroonstalledries sinds 13-08-1953
- Beschermd monument Parochiekerk Sint-Catharina sinds 12-01-1987
- Vastgesteld bouwkundig erfgoed Parochiekerk Sint-Catharina sinds 14-09-2014

Beschermingsbesluit²:

130853 MINISTERIE VAN OPENBAAR ONDERWIJS Bestuur van Schone Kunsten en Letteren Actie A.- Nr. NK/ML/O.Vl. 130 BOUDEWIJN KONING DER BELGEN. Aan allen, tegenwoordigen en toekomstigen, HEIL. Gelet op de wet van 7 Augustus 1931 op het behoud van monumenten en land- schappen ; Gelet op het advies, gegeven op 1 Au- gustus 1952 door de Bestendige Deputa- tie van de Provincieraad van Oost- Vlaanderen ; Gelet op het advies der Koninklijke Commissie voor Monumenten en Land- schappen ; Op de voordracht van Onze Minister van Openbaar Onderwijs en op in Raad overlegd advies van Onze Ministers, WIJ BESLUTEN EN BESLUITEN WIJ : <u>Artikel 1.-</u> Wordt gerangschikt, als landschap, overeenkomstig de bepalin- gen van art. 6 der wet van 7 Augustus 1931, om reden van zijn aesthetische waarde, de Kerkdries, ook "Spillen- dries" geheten, te Wondelgem (prov. Oost-Vlaanderen), zoals hij afgebakend is op bijgaand plan, eigendom van de gemeente Wondelgem ; kadaster : sectie B, nrs 374 (49a), 375 (04a 90ca), 376 (2ha 91a 10ca). <u>Art. 2.-</u> De beperkingen aan de rechten der gemeente-eigenaresse gesteld en door de behartiging van het nationaal belang opgelegd, zijn de volgende : Behoudens toelating, verleend overeen- komstig art. 6 der wet van 7 Augustus 1931, is het verboden :	0338 MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE Administration des Beaux-Arts et des Lettres Section A.- N° NC/MS/Fl. or. 130 BAUDOUIN ROI DES BELGES. A tous, présents et à venir, SALUT. Vu la loi du 7 août 1931 sur la conser- vation des monuments et des sites ; Vu l'avis, donné le 1er août 1952 par la Députation permanente du Conseil pro- vincial de la Flandre orientale ; Vu l'avis de la Commission royale des Monuments et des Sites ; Sur la proposition de Notre Ministre de l'Instruction publique et de l'avis de Nos Ministres qui en ont délibéré en Conseil, NOUS AVONS ARRÊTÉ ET ARRÊTONS : <u>Article 1.-</u> Est classé, comme site, con- formément aux dispositions de l'art. 6 de la loi du 7 août 1931, en raison de sa valeur esthétique, le "Kerkdries", dénommé aussi "Spillendries", à Wondel- gem (prov. de la Flandre orientale), tel qu'il est délimité sur le plan ci- annexé, propriété de la commune de Won- delgem ; cadastré : section B, nos 374 (49a), 375 (04a 90ca), 376 (2ha 91a 10 ca). <u>Art. 2.-</u> Les restrictions, apportées aux droits de la commune-propriétaire et imposées par la sauvegarde de l'intérêt national, sont les suivantes : Sauf autorisation, accordée conformément à l'art. 6 de la loi du 7 août 1931, il est interdit :
--	--

² <https://besluiten.onroerenderfgoed.be/besluiten/338> (geraadpleegd op 05/11/2021)

1° de bestaande gebouwen te slopen,
te wijzigen of te verbouwen ;

2° nieuwe gebouwen op te richten ;

3° de bestaande bomen en beplantin-
gen te kappen of meer dan normaal
te snoeien ;

4° de bestaande wegen te wijzigen ;

5° reclame-panelen of gelijk welke
publiciteit aan te brengen.

Art. 3.- Onze Minister van Openbaar
Onderwijs is belast met de uitvoe-
ring van dit besluit.

Gegeven te BRUSSEL, de 13. 8. 53

1° de démolir, de modifier ou de trans-
former les bâtiments existants ;

2° d'ériger de nouveaux bâtiments ;

3° d'abattre les arbres et plantations
existants ou de les élaguer plus que
normalement ;

4° de modifier les chemins existants ;

5° de placer des panneaux-réclame ou
publicités quelconques.

Art. 3.- Notre Ministre de l'Instructio
publique est chargé de l'exécution du
présent arrêté.

Donné à BRUXELLES, le 13. 8. 53

[Handwritten signature]

Van Koningswege :

De Minister van Openbaar Onderwijs, *afwezig*,
De Minister van Koloniën,

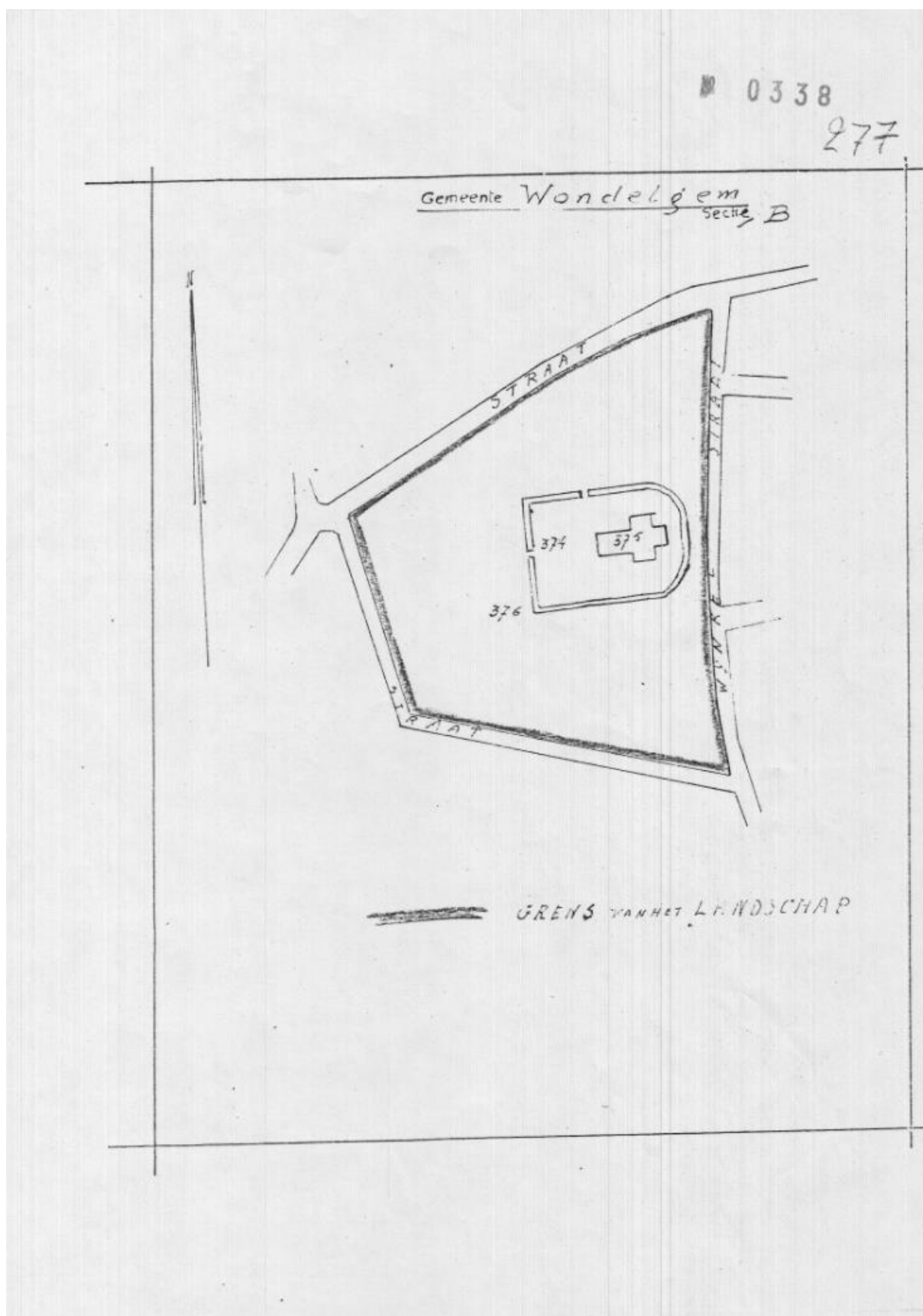
Par le Roi :

Le Ministre de l'Instruction publique,
absent,

Le Ministre des Colonies,

[Handwritten signature]

1-1

Figuur 4: Plan grens van de bescherming van het landschap (<https://besluiten.onroerendergoed.be/besluiten/338>)

Gent (Wondelgem)

2244

12/1/87

VLAAMSE GEMEENSCHAP

MINISTERIEEL BESLUIT HOUDENDE BESCHERMING VAN MONUMENTEN,
STADS- EN DORPSGEZICHTEN

DE GEMEENSCHAPSMINISTER VAN CULTUUR, -

Gelet op de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen ;

Gelet op het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten ;

Gelet op de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, inzonderheid op artikel 4, 4° ;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Executieve van 11 december 1985 tot bepaling van de bevoegdheden van de leden van de Vlaamse Executieve ;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Executieve van 12 december 1985 tot delegatie van beslissingsbevoegdheden aan de leden van de Vlaamse Executieve ;

Gelet op het ministerieel besluit van 23 oktober 1985 houdende vaststelling van de ontwerprijst van voor bescherming vatbare monumenten en stads- en dorpsgezichten ;

Gelet op het advies van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen van 5 december 1985 ;

BESLUIT :

Artikel 1.- Wordt beschermd als monument, overeenkomstig de bepalingen van het decreet van 3 maart 1976, om reden van de historische en artistieke waarde :

- de parochiekerk St. Catharina, Vroonstalledries, te Gent (Wondelgem), in zijn geheel (gevels, bedakingen en interieur), bekend ten kadaster : Gent (Wondelgem), 2e afdeling, sectie B, perceelnummer 375a, eigendom van : Gent, de stad.

.../...

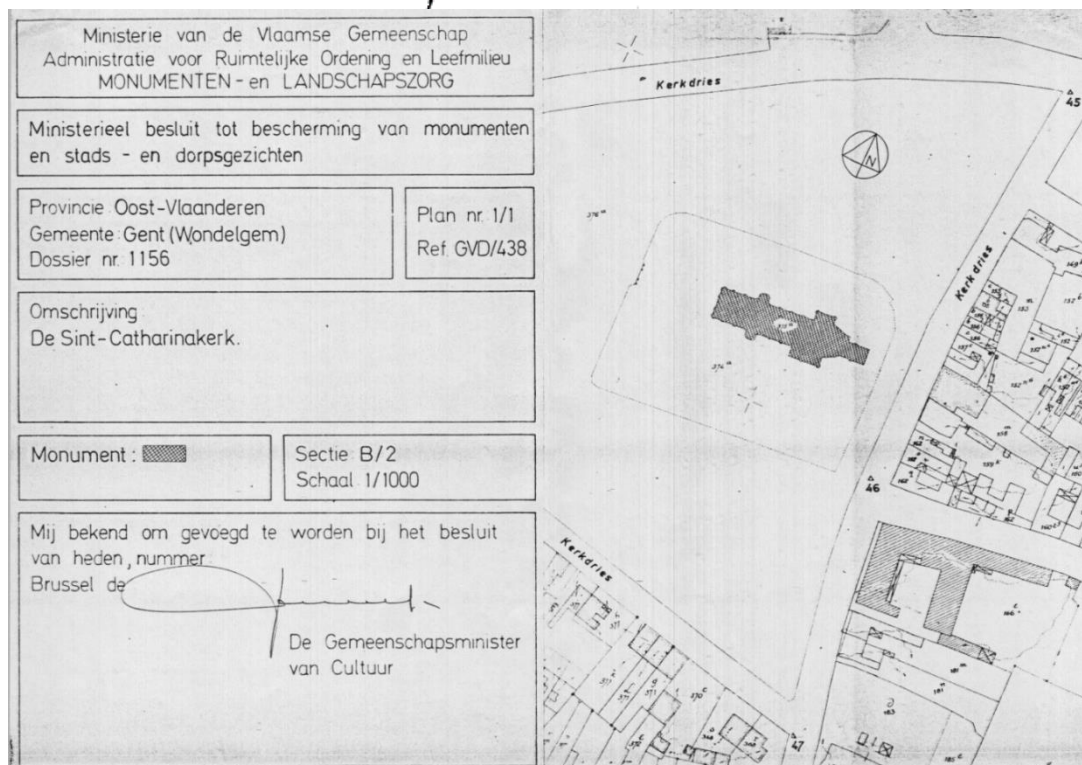
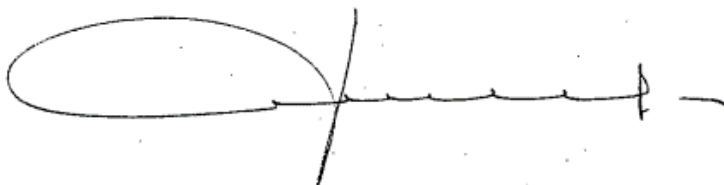
.../...

Art. 2.- Met het oog op de bescherming zijn van toepassing :

1. de algemene bestemming en de algemene voorschriften die zijn opgelegd door de bij koninklijk besluit goedgekeurde streekplannen en gewestplannen, op het ogenblik waarop de rechtsgevolgen van onderhavig besluit in werking treden ;
2. de verbodsbepalingen en beperkingen opgelegd door de vergunningen vereist krachtens artikel 44 van de wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en van de stedenbouw ;
3. de beschikkingen van het koninklijk besluit van 6 december 1976 tot bepaling van de algemene voorschriften inzake instandhouding en onderhoud van de monumenten en de stads- en dorpsgezichten.

Brussel, 12 januari 1987.

De Gemeenschapsminister van Cultuur,

Figuur 5: Plan grens van de bescherming van het landschap (<https://besluiten.onroerenderfgoed.be/besluiten/338>)

01.04. BESCHRIJVINGEN AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED

Hieronder worden de letterlijke beschrijvingen van de verschillende erfgoedelementen op de site weergegeven, zoals ze op de website van het agentschap Onroerend Erfgoed terug te vinden zijn.

01.04.01. BESCHRIJVING LANDSCHAPPELIJK ELEMENT: DRIES

Beschrijving overgenomen van website inventaris agentschap Onroerend Erfgoed.³

‘Zeer grote dries beplant met beuken, eiken, linden en populieren (grotendeels eind 19de eeuw) met ten oosten omhaagd kerkhof en parochiekerk. Zou in 17de eeuw omsloten zijn door een gracht.

Voorheen ook zogenaamd Stallendries of Spillendries. Was oorspronkelijk het centrum zogenaamd Vroonstalle van een uitgestrekt Merovingisch kroondomein zogenaamd Marka. Een grote hoeve ten noorden bevat de oudste sporen van bebouwing te Wondelgem (zie Woestijnegoedlaan).’

01.04.02. BESCHRIJVING LANDSCHAPPELIJK ELEMENT: AMERIKAANSE EIK

Beschrijving overgenomen van website inventaris agentschap Onroerend Erfgoed.⁴

‘De opgaande Amerikaanse eik werd in 1920 aangeplant tussen de parochiekerk Sint-Catharina en het natuurstenen oorlogsdenkenken op de Vroonstalledries, als Vredesboom ter herdenking van WO I.’

- Omtrek gemeten op hoogte: 150 cm
- (Zwaarste) omtrek stam of stoof: 235 cm
- Totale hoogte: 22 m
- Hoogte takvrije stam: 6 m
- Grootste diameter boomkruin of struik: 16 m

01.04.03. BESCHRIJVING LANDSCHAPPELIJK ELEMENT: PAARDENKASTANJE ALS EEUWFEESTBOOM

Beschrijving overgenomen van website inventaris agentschap Onroerend Erfgoed.⁵

‘De opgaande witte paardenkastanje is in 1930 als Eeuwfeestboom aangeplant op de noordoostelijke hoek van de Vroonstalledries, ter herdenking van 100 jaar België.’

- Omtrek gemeten op hoogte: 150 cm
- (Zwaarste) omtrek stam of stoof: 261 cm
- Totale hoogte: 32 m
- Hoogte takvrije stam: 4,5 m

³ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/306639>

⁴ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/300260>

⁵ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/300261>

Beschrijving overgenomen van website inventaris agentschap Onroerend Erfgoed.⁶

'Parochiekerk Sint-Catharina. Ingeplant ten oosten van de dries met omringend kerkhof afgesloten met een haag. Tegen de haag zeven statieën van de bedevaartweg van Sint-Catharina en de Heilige Marculphus, daterend van 1915. Geschilderde terracottareliëfs achter glas in arduinen nisje op bakstenen voet, uitgevoerd door J.P. (?) Van Biesbroeck.

Barokke parochiekerk van bak- en zandsteen opgetrokken in 1683-87 ter vervanging van de vroegere kerk, gesitueerd in de huidige Maïsstraat (thans Gent) op de plaats waar nu de watertoren staat. De oude kerk dateerde uit begin 12de eeuw en werd door de Calvinisten vernield in de 16de eeuw. Oprichting van een volledig nieuwe kerk op de huidige kerkdries in het laatste kwart van de 17de eeuw. Eerstesteenlegging in 1683, voltooiing in 1686 (confer jaartal op gevelfronton) of 1687 (confer jaartal op deurmakelaar). Volgens kerkrekeningen gebouwd onder leiding van metser Gillis Broeckaert en steenhouwer Philippe Baude. In 1771 bouw van doopkapel in oksel van zuidelijke transeptarm en schip (nu stookplaats). In 1820 door bliksem beschadigd. Restauratie van de gevel in 1852. Circa 1903 verlenging van het schip met vier traveeën met reconstructie van de westelijke voorgevel, toevoeging van twee zijkapellen en een nieuwe sacristie, onderbrenging van de nieuwe doopkapel naast het portaal naar ontwerp van architect Van Hoecke. De plattegrond omvat een eenbeukig schip van acht traveeën met zijkapellen in de vierde travee, een transept van één travee, een oude doopkapel tussen de zuidelijke transeptarm en het schip, een driezijdig afgesloten koor en een vierkante toren erachter boven de oude sacristie, en aan de noordgevel aangebouwd vierkant traptorentje en tenslotte een achter aangebouwde nieuwe sacristie.

Bij de vergroting gereconstrueerde voorgevel met grotendeels hergebruikt materiaal. Uitgewerkte westgevel op arduinen sokkel met verticaliserend accent door geblokte muurbanden, horizontaal geleed door cordons. Halsgevel afgelijnd met in- en uitzwenkende klauwstukken op voluten, bekronend driehoekig fronton met jaartal 1686. Mooie barokpoort met geprofileerd geblokt beloop, ingeschreven in een tussen pilasters gevatte en met kroonlijst bekroonde rechthoekige omlijsting; rondboognis in gebroken fronton met beschilderd houten beeld van de patrones en bekroond met zandstenen kruis. Gesculpteerde makelaar van eikenhouten deur met jaartal 1687. Hooggeplaatst steekboogvenster in vlakke omlijsting. Geveltop verfraaid met wapenschild en leuze "Respice finem" van bisschop Philippus Erardus van der Noot, die de kerk op 7 augustus 1707 inwijdde.

Sobere noord- en zuidgevels op zandstenen sokkel geritmeerd door lisenen. Zijkapellen (thans bergplaats en huisje voor grafmaker), toegevoegd na vergrotingswerken van 1903. Steekboogvensters in vlakke omlijsting onder een gebogen waterlijst. Gekorniste kroonlijst en leien zadeldak met dakruitertjes. Nauwelijks uitstekende transeptgevels en koor met gelijkaardige vensters.

Hoge vierkante toren onder piramidaal dak, gebouwd boven sacristie achter het koor. Horizontale geleiding door cordons en verticale ritmering door hoekpilasters. Steekboogvormige vensters en galmgaten in vlakke omlijsting met bekronende waterlijst. Omlopend entablement met steigergaten en uurwerk (Oostgevel) in fries. Gekorniste kroonlijst. Sacristie aanleunend tegen de toren onder tentdak (circa 1900).

Witgeschilderd kerkinterieur. Bepoetste kruisribgewelven gescheiden door beschilderde gordelbogen met casementversiering steunend op uitgediepte pilasters. Gewelkappen hier en daar versierd met sterren.

Mobilair: Altaren verrijkt met schilderijen van E. de Bruxelles. Preekstoel naar ontwerp van Philippe Begijn in 1772 door Francis de Pré uitgevoerd. Ander kerkmobilair uit de 19de en 20ste eeuw: communiebank van 1867 door K. Van Biesbroeck, lambrizeringen en biechtstoelen van 1853, koorgestoelte in transept van 1910. Talrijke rouwborden. Gebrandschilderde ramen uit het eerste kwart van de 20ste eeuw. Oude grafstenen uit de 15de en de 16de eeuw tegen de zuidgevel.

Omhaagd kerkhof gelegen omheen de kerk met een collectie van 19de- en 20ste-eeuwse graftekens.

De Ferrariskaart (1771-1778) toont duidelijk de contouren van het kerkhof te midden de beboomde Dries van Wondelgem. De kerk en omringend kerkhof zijn afgesloten door een haag en bomen.

Ten noorden en oosten van de kerk overheersen de graftekens van de elite in een ruimere en meer open opzet. Ten zuiden van de kerk overheerst het 20ste-eeuwse rijtjesdenken met een grotere densiteit aan kleinere graftekens typerend voor de middenklasse.

Het kerkhof toont dankzij de rijkelijk bewaarde graftekens een overzicht van materialen, vormen, stijlen en funeraire expressievormen van de 19de eeuw tot vandaag en dat van de unieke stukken van de elite tot de semi-massaproductie voor de middenklasse. Zowel neoclassicistische, neogotische, eclectische, art deco en modernistische graftekens bleven er bewaard. Blauwe hardsteen, soms aangevuld met witte marmer en marbriet voor de tekstplaten overheerst. Vele graftekens dragen porseleinen applicaties en foto's.

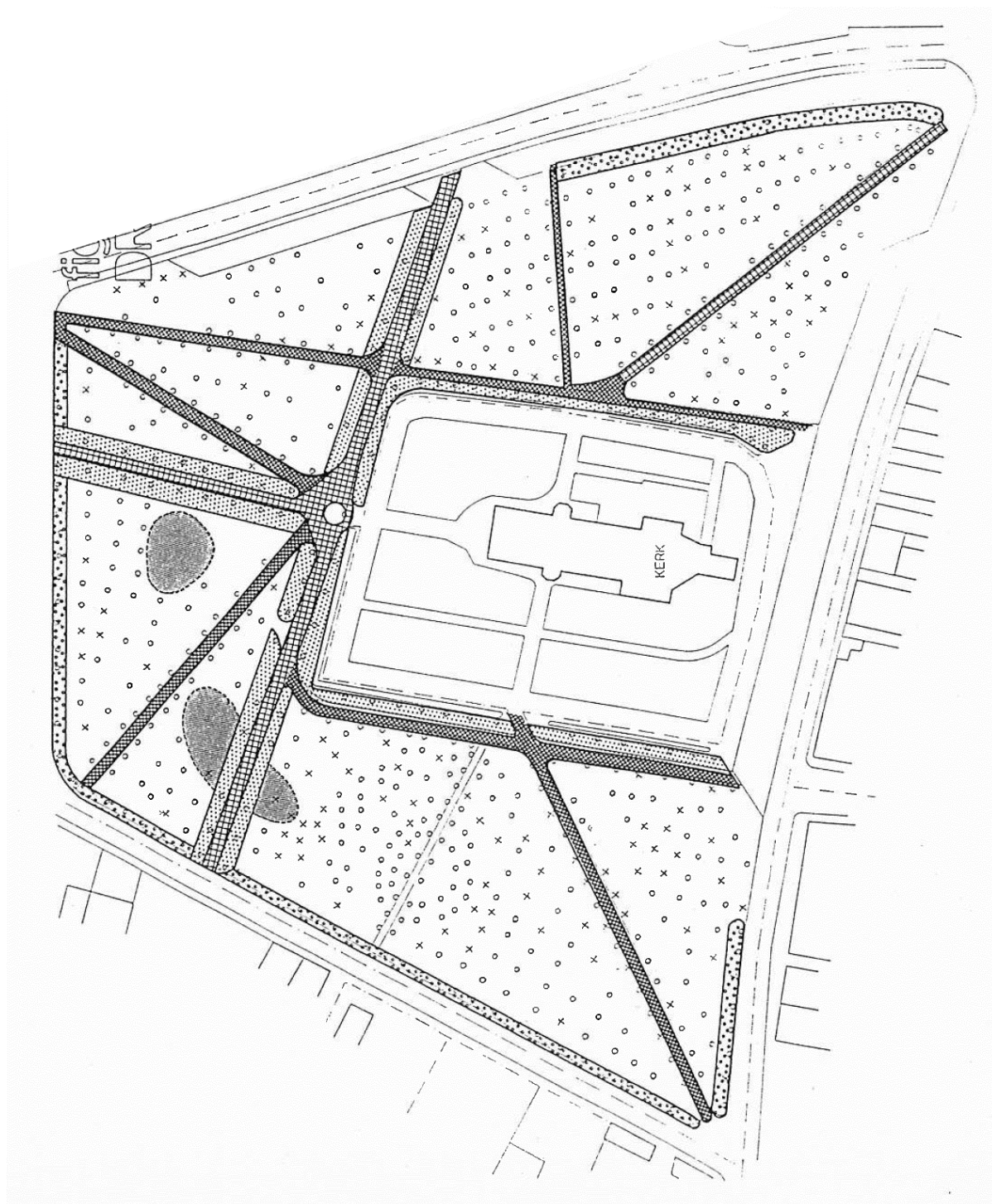
⁶ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/26940>

Opmerkelijk is het modernistische grafteken voor de in 1942 in Rieme gefusilleerde oorlogsslachtoffers Paul Eyckins, Leon Van Cauwenberghe en Jacques Pissens. De drie bronzen palen refereren naar de executiepalen.'

Figuur 6: Amerikaanse eik, 2015 (AOE ID 220127)
Figuur 7: Eeuwfeestboom, 2015 (AOE ID 220134)
Figuur 8 en 9: Zicht op kerkhof en kerk (Mar Jaen 2021)

01.05. OPMETING

Figuur 10: Plan uit 1991 opgemaakt voor beheersplan Vroonstalledries door de Pantsoenendienst Gent in 1991

01.06. OMGEVING EN LANDSCHAPPELIJKE SITUERING

De Vroonstalledries ligt in de verstedelijkte gemeente Wondelgem. Wondelgem is een typisch 20ste-eeuwse gordelwijk die schippert tussen het dorpsgevoel en de evolutie naar een meer stadsgevoel. De gemeente ligt ten noorden van Gent-centrum, ten zuiden van de buurgemeente Evergem en ten noordoosten van de Gentse deelgemeente Mariakerke. Wondelgem werd in de laatste decennia voornamelijk uitgebreid met villabebouwing en sociale woningen in nieuwe verkavelingen, grotendeels bestaande uit vrijstaande woningen met tuin. De groene kerkdries is gelegen in een stedelijke omgeving, met enkele groene ruimtes verspreid in de gemeente. In de omgeving rondom het onderzoeksgebied zijn een aantal waterlopen gesitueerd. De oudste rivier is de Lieve, een kanaal gegraven tussen 1251 en 1269 dat Gent een uitweg naar de zee moest bezorgen. Ten zuidoosten ligt de opvolger, namelijk het Kanaal Gent-Terneuzen en ten zuiden vinden we de Brugse Vaart. Ten slotte situeert zich aan de noordwestzijde de Ringvaart. Deze waterlopen maken deel uit van het stroomgebied van de Schelde. Ze zijn op de biologische waarderingskaart gekarteerd als biologisch waardevol.

01.06.01. BIOLOGISCHE WAARDERINGSKAART

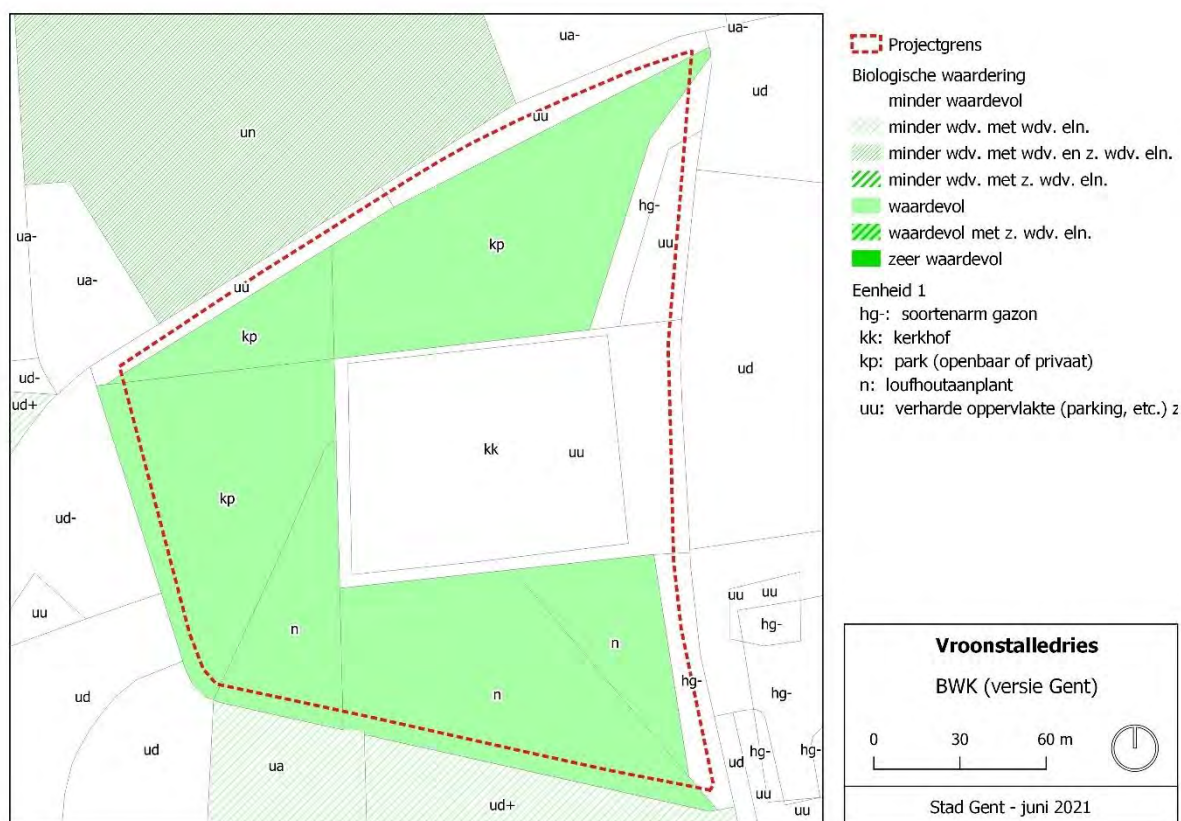
Het park van de Vroonstalledries is op de biologische waarderingskaart gekarteerd als biologisch waardevol, aangegeven door de groene kleur. De Vroonstalledries is als biologisch waardevol gebied aangeduid met ten zuiden biologische waardevolle loofhoutplant (n) en ten noordwesten biologische waardevol park (kp). Dit onderscheid in codering wordt gemaakt omdat men ten noordwesten een meer parkkarakter heeft omdat er werd gedund, terwijl de zuidkant nog niet werd gedund, waardoor het meer als een bos aanvoelt.

De BWK toont aan dat de Vroonstalledries een belangrijk groengebied vormt voor het verstedelijkte centrum van Wondelgem. In de omgeving liggen biologisch waardevolle gebieden. Kortbij ten noorden en ten zuiden van het onderzoeksgebied liggen de landelijke tuin van de hoeve Lootens en de 19de-eeuwse landschapstuin van kasteel Morek, op de biologische waarderingskaart gekarteerd als een complex van biologisch minder waardevolle en waardevolle elementen, aangeduid door groene en witte strepen. Ten westen liggen het sportcentrum Neptunus, het lusthuis Meulewater en het kasteelpark van villa Les Hêtres, gekarteerd als biologisch waardevol en complex van biologisch minder waardevolle en waardevolle elementen. Het als biologisch waardevol gebied van het Ter Durmenpark bakent de gemeente ten noordwesten af. Een complex van minder waardevolle en waardevolle elementen van de speeltuin Watermuntpark is gelegen tussen het Ter Durmenpark en het kasteelpark van villa les Hêtres. Ten oosten bevinden zich nog enkele gebieden met biologisch waardevolle gebieden, zoals de groene oevers van de waterloop de Lieve, het park De Zandbergen en een boszone tussen twee spoorwegen. Het gebied ten oosten hiervan, aangegeven door donkergroene en lichtgroene strepen, is aangeduid als een complex van biologische waardevolle en zeer waardevolle elementen maar is sinds 2008 verkaveld en ingevuld met bedrijfsgebouwen.

Het park van de Vroonstalledries is de groene kern van het centrum Wondelgem. Het park en de straten errond, waaronder het dorpsgezicht van de hoeve Lootens met omgeving en het cultuurhistorisch landschap van de Vroonstalledries vormen een sfeervol geheel. Dit park ligt centraal in de dorpskom, terwijl de andere openbare parken zich meer bevinden aan de randen van de gemeente, Ter Durmenpark (in het noorden), De Zandbergen (ten noordwesten) en Domein Vyncke-Bovyn en park Pieters Cieterslaan (ten zuidoosten).

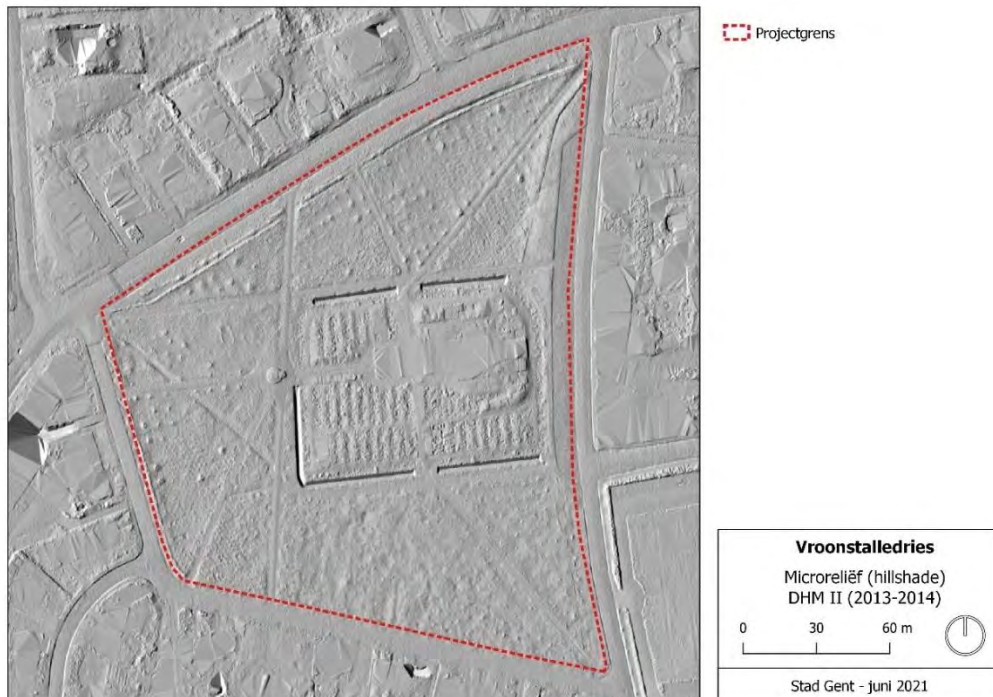

Figuur 11: Biologische waarderingskaart omgeving Wondelgem © Geopunt

01.06.02. RELIËF
DHM II KAART EN TERREINHOOGTE

Volgens het digitale hoogtemodel (DHM) is het onderzoeksgebied gelegen op een gemiddelde hoogte van 7.5 m. De ruime omgeving rond het projectgebied kent een vrij vlak reliëf en bevindt zich volgens het Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (DHM) tussen 5 en 12 m + T.A.W. De Sint-Catharinakerk en het kerkhof liggen op een iets hoger gelegen deel van het terrein. De watergracht ten noorden, zuiden en ten westen, die het kerkhof ontsluit, is duidelijk weergegeven. De scheidingslijn van de oude afbakening, voordat het kerkhof ten zuiden werd vergroot is nog duidelijk te onderscheiden op het digitaal hoogtemodel. Het huidige padenstelsel is ook goed afleesbaar op het digitaal hoogtemodel.

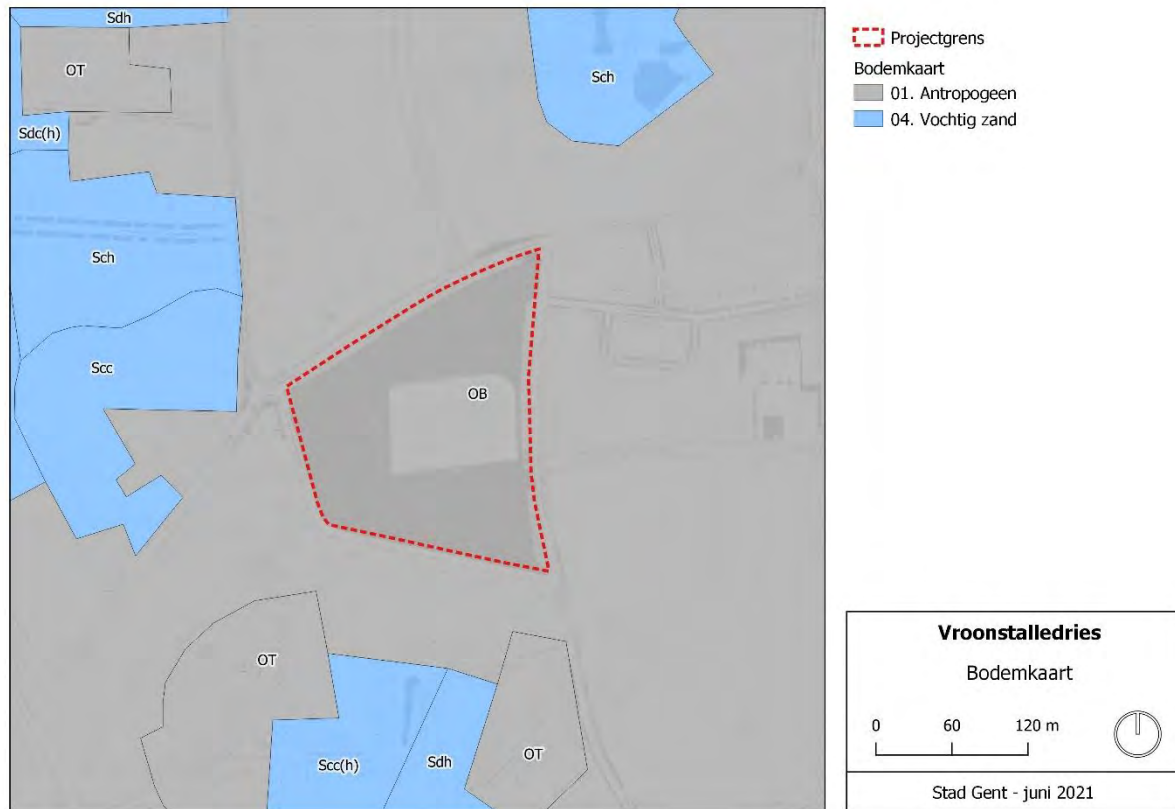

01.06.02. BODEM

BODEMKAART

Gent behoort tot de geografische streek van zandig Vlaanderen en bevindt zich op de plaats waar de Leie afwatert in de Schelde. Het projectgebied situeert zich op ca. 4 km ten noorden van het historische centrum van Gent. Het gebied is gelegen op een zandrug tussen de linker Leieoever, op de buitenkant van een brede meander en de Kalevallei meer noordelijk. Het gebied bestaat vooral uit matig droge tot licht vochtige zand- en licht zandleemgronden (Wondelgem).⁷

Op de bodemkaart staat het onderzoeksgebied gekarteerd als antropogeen of kunstmatige gronden in bebouwde zone (OB). Dit betekent dat de huidige bodem door ingrijpen van de mens werd gewijzigd (of vernietigd).

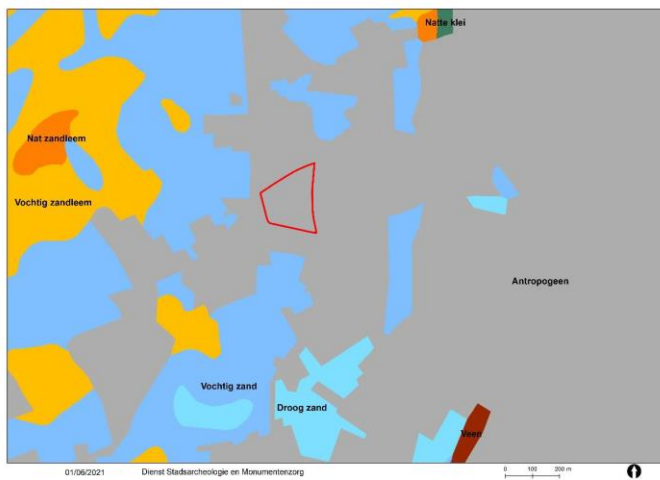
In de omgeving van het onderzoeksgebied zijn nog verschillende bodems zichtbaar, van leem tot zandleem. Het is best mogelijk dat deze gronden aanwezig waren ter hoogte van het plangebied vóór de terreinen gewijzigd of vernietigd werden door antropogene ingrepen. In de nabije omgeving komen volgende bodemtypes voor:⁸

- Sdh: Ten zuiden en ten noorden van het onderzoeksgebied komen matig natte lemige zandbodems met verbrokkelde ijzer en/of humus B-horizont voor. Deze matig natte postpodzol heeft een bouwlaag (Ap) die goed humeus en gehomogeniseerd is. Deze laag is 30 tot 50 cm dik. Deze horizont is op veel plaatsen bijna volledig verdwenen ten gevolge van oplossingsverschijnselen van de podzol B, maar vooral door uitdelven en afvoeren van het verharde benedendeel van de podzol B. De roestverschijnselen beginnen normaal tussen 40 en 60 cm diepte.
- Sch: Ten noorden en ten westen van het onderzoeksgebied komen zijn matig droge lemige zandbodems gelegen met verbrokkelde ijzer en/of humus B-horizont. Deze gronden kunnen gelinkt worden aan postpodzolgebieden. De bodems hebben een uniforme homogene A-horizont van minstens 30 cm dik en zijn donkergrijs van kleur. Daaronder komen meestal resten voor van verbrokkelde podzol B, welke meestal overgaan in een sterk gevlekte verbrokkelde textuur B waarin roestverschijnselen voorkomen tussen 60 en 90 cm.

⁷ Geciteerd uit STEURBAUT, P. en VERMEIREN, G., *Vroonstalledries – archeologische bijdrage beheersplan*, Gent, 2021, p. 10

⁸ Geciteerd uit: BAAC VLAANDEREN NV, *Archeologische prospectie met ingreep in de bodem Wondelgem – rapport nr. 820*, Bassevelde, 2018, p. 17

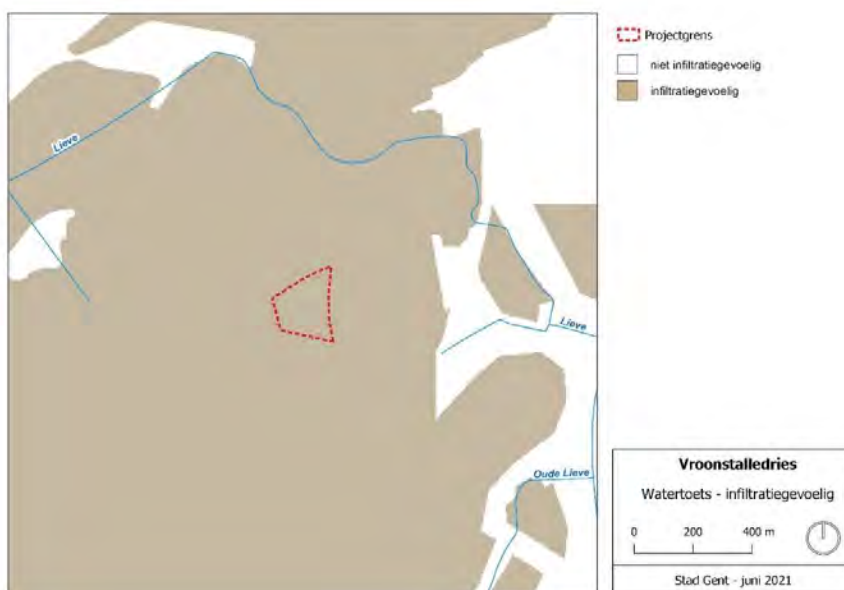
- Scc: Ten westen van het onderzoeksgebied liggen matig droge lemige zandbodems met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B-horizont. Deze bodems met gedegradeerde textuur B-horizont hebben een bouwvoor van 25 tot 30 cm dikte. Deze bouwvoor is donker grijsbruin en in sommige gevallen rust deze op een weinig duidelijke Bhorizont. De Bt begint op 40 tot 100 cm en is bruin tot geelbruin in het bovenste gedeelte en vertoont zeer bleekbruine zandige strepen en vlekken. Onderaan komen gleyverschijnselen voor vanaf 60 tot 90 cm. De overgangshorizont is iets grijzer en rust op de gedegradeerde Bt met ijzerconcreties en bruine kleihoudende brokken.
- OT: Ten zuid en ten westen liggen gronden die sterk vergraven zijn door het ingrijpen van de mens waardoor deze bodems gewijzigd of vernietigd werden (kunstmatige gronden).
- Sdc(h): Ten noordwesten van het onderzoeksgebied komen matig natte lemige zandbodems voor met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B-horizont. Deze matig natte grijsbruine podzolachtige bodems en prepodzolen hebben een grijsbruin tot donker grijsbruine bouwvoor. Onder akkerland is deze bouwvoor ongeveer 25 cm dik. De Ap rust meestal op een bruinachtige overgangshorizont. De verbrokkelde textuur B begint meestal op 60-80 cm.

Figuur 12: Bodemkaart: overzicht Wondelgem © AGIV

KAART INFILTRATIEGEVOELIGE GEBIEDEN

Het onderzoeksgebied ligt in infiltratiegevoelig gebied. Dit wil zeggen dat het regenwater gemakkelijk in de bodem sijpelt en de grondwaterreserves kan aanvullen.

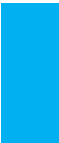
Figuur 13: Kaart infiltratiegevoelige gebieden Wondelgem @ AGIV

02.01. INLEIDING

Vroon betekent 'van de heer', 'Vroonstalle' betekent dus eigenlijk 'de stallen van de heer'. De benaming 'dries' is van Frankische oorsprong en wijst op het drieslagstelsel dat bij hen in gebruik was. De gronden werden in drie percelen gescheiden; twee ervan werden bezaaid of beplant, het derde bleef afwisselend braak liggen of op rust; dat was dries. Later werden bij veralgemening blijvende braakgronden dries genoemd en als weideplaatsen gebruikt.⁹ In dit hoofdstuk wordt de bouwhistoriek van Vroonstalledries weergegeven, zowel van de dries als van de later gebouwde kerk met kerkhof.

Er werd gekozen om de verschillende onderdelen en erfgoedelementen afzonderlijk te bespreken. Na een ophijsting van de bouwchronologie van de site en de aanduiding van de bouwfasen, wordt de historiek van de dries, de kerk, het kerkhof en het oorlogsmonument apart besproken.

02.02. KORTE CHRONOLOGIE BOUWHISTORIEK SITE

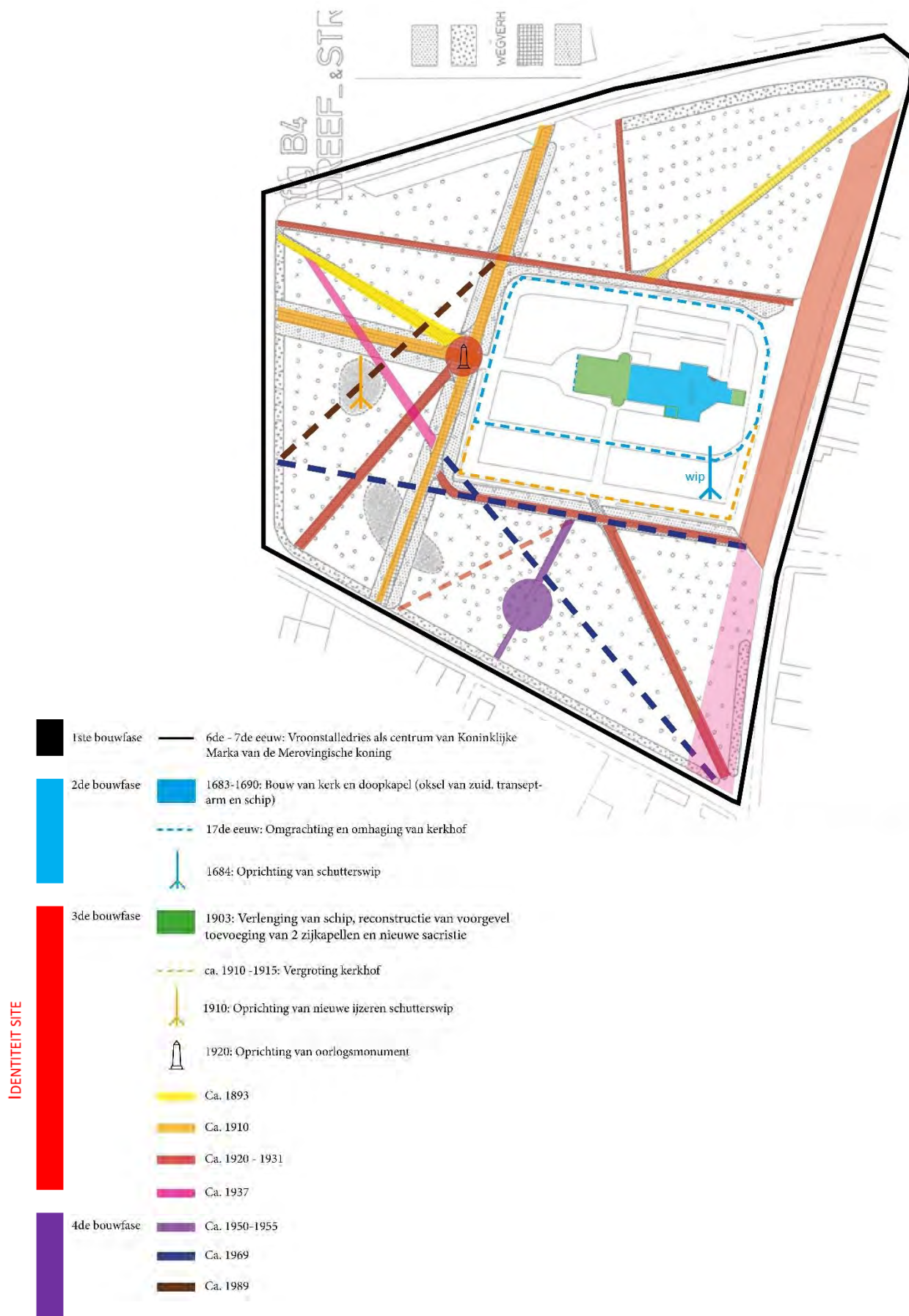
	6de -7de eeuw:	Vroonstalledries is het centrum van het koninklijke domein Marka van de Merovingische koning
	7de eeuw:	Vroonstalledries wordt geschonken aan de Sint-Baafsabdij
	966:	Oorkonde met vermelding van de Villa Gundinghlehem (uitbatingencentrum met hoeve op erf van de heer van het domein)
	12de eeuw:	Vroonstalledries wordt gebruikt door omwonende vrije boeren voor het stallen van hun vee
	1683-1687:	Bouw van de eenbeukige kerk
	1684:	Oprichting van schutterswip ten zuiden van de kerk
	1771:	Bouw van doopkapel in oksel van zuidelijke transeptarm en schip
	Ca. 1880	Aanleg dreven en paden op dries Aanleg grafkelders langs koor
	1903:	Verlenging van het schip met vier traveeën met reconstructie van de westelijke voorgevel, toevoeging van twee zijkapellen en een nieuwe sacristie, onderbrenging van de nieuwe doopkapel naast het portaal naar ontwerp van architect Emile Van Hoecke-Peeters (1837-1919). ¹⁰
	1910-1915:	Vergroting kerkhof langs zuidelijke zijde.
	1915:	Zeven statieën van de bedevaartweg van Sint-Catharina en de Heilige Marculphus. ¹¹
	1913:	Nieuwe vloer in koor, trappen voor hoofdaltaar en twee zijaltaren
	1920:	Monument voor oorlogsslachtoffers en aanplant Amerikaanse Eik (Vredesboom)
	Ca. 1922:	Aanleg kermisplein aan zuidelijke zijde
	1930:	Aanplant witte paardenkastanje (Eeuwfeestboom)
	1953:	Bescherming cultuurhistorisch landschap
	Ca. 1986:	Einde begraven op kerkhof
	1969:	Aanleg van twee dreven aan de zuidelijke zijde van dries
	1989:	Aanleg van één dreef aan westelijke zijde van dries

⁹ DE GRAEVE R., *Geschiedenis der gemeente Wondelgem*, Wondelgem, 1951, p.2

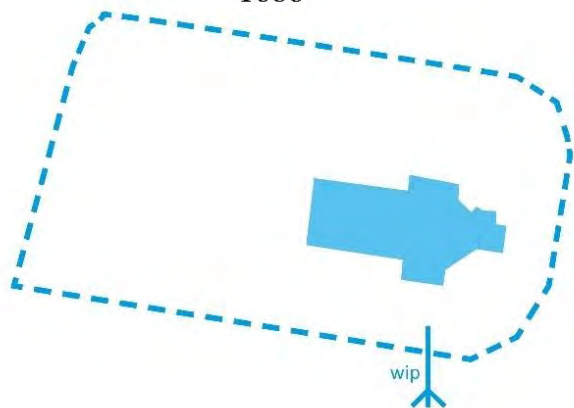
¹⁰ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/26940>

¹¹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/26940>

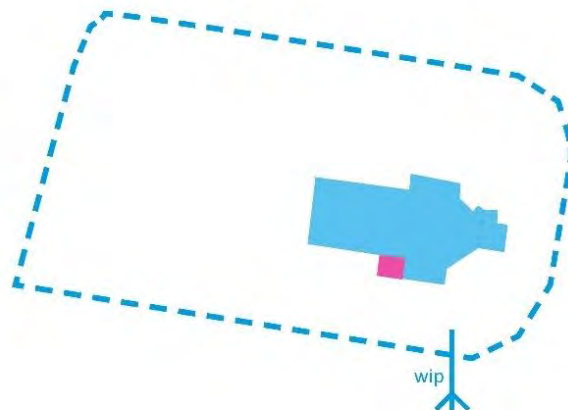
02.03. SYNTHESE BOUWFASEN

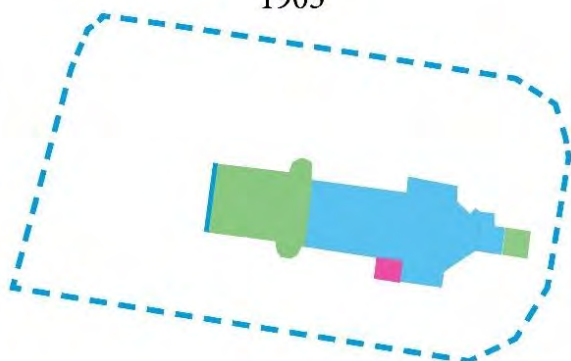
1686

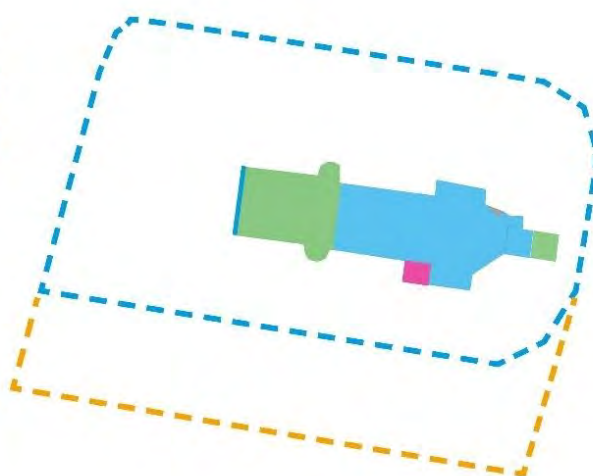
1690

1903

1910-1915

- 1683-1686: bouw van kerk en omhaagd kerkhof
- 1688-1690: bouw van doopkapel (oksel van zuid. transeptarm en schip)
- 1903: verlenging van schip, reconstructie van voorgevel
toevoeging van 2 zijkapellen en nieuwe sacristie
- 17de eeuw: omgrachting en omhaging van kerkhof
- ca. 1910 -1915: Vergroting van kerkhof

02.04. HISTORIEK DRIES

02.04.01. ALGEMENE HISTORIEK

Vanaf **4de eeuw** vestigden zich verschillende groepen Salische Franken rond Gent. Er ontstonden verschillende dorpen, waaronder Gundinglehem, de etymologische oorsprong van de plaatsnaam Wondelgem.¹² Alleen al de etymologie van de plaatsnaam Wondelgem en Vroonstalle verradt de hoge ouderdom van deze nederzettingen. Ze klimmen tenminste op tot de Merovingische tijd (6de-7de eeuw).¹³

Vroonstalledries (ook Stalledries, Kerkdries of Spillendries genoemd) was vroeger het centrum van het koninklijke domein Marka, dat in de **7de eeuw** door de Merovingische koning (waarschijnlijk Dagobert) aan de Sint-Baafsabdij werd geschonken. Dit bezit werd pas in de oorkonde uit 966 bevestigd, waarbij wordt gesproken over de villa Gundinglehem, wat gelezen kan worden als 'het domein waar vroeger de woonplaats van de lieden van de (Salische Frank) Gundilo stond' en de 'curtis dominicalis Fronestelle', te lezen als 'stede/erf van de heer van het domein'. Deze twee plaatsen maakten deel uit van een veel uitgestrekter gebied, namelijk de 'fiscus' Marka, die ook het huidige Ekkerghem en Evergem omvatte.¹⁴

Na invallen van de Noormannen in de tweede helft van de **9de eeuw** werd Vroonstalle het belangrijkste uitbatingencentrum met hoeve, maar ook de kern van de nederzetting.¹⁵ De hoeve Dossche, gelegen in het noordoosten van de Stallendries, is hiervan een getuige. Deze hoeve werd ook benoemd als Vroonstallehoeve en behoorde bij de domeinen van de Sint-Baafsabdij. Het vroomhof was omweld.¹⁶ Voor het complex Vroomhof-Vroonstalle lagen nog negen andere alleenstaande hoeves, alle omringd door grachten.¹⁷ Aan de Vroomhoeve was een zeer grote hofkouter verbonden, de zogenaamde Vroonstallekouter. Het bouwland op deze kouter werd uitgebaat door het vroomhof zelf en was verdeeld in enkele grote blokpercelen.¹⁸

Van veel driesen in Vlaanderen gaat de geschiedenis terug tot de 8ste eeuw of zelfs nog daarvoor. De eerste nederzettingen bestonden uit losse gehuchten van boerderijen, geschikt rond een gemeenschappelijke dries met waterpoel of vijver. De boerderijen werden gebouwd op de goede landbouwgronden. Hierrond kwamen akkers voor en verder nog het door begrazing gedegradeerde bos.¹⁹

In de middeleeuwen werd het gebied sterk ontwikkeld en op typische wijze ingericht met hoeves, walgrachtsites, kastelen en een uitgebreide perceelstructuur met heggelandschap en kouters. De landbouwnederzetting van het middeleeuwse Wondelgem was ondergeschikt aan de Vroonstalle en tot verschillende diensten verplicht. De boeren waren als landbouwherendiensten in dienst van de Vroonstalle. Hun eigen kouter hadden ze ten zuidwesten van het dorp, de *Wondelgemkouter*. Deze sloot met zijn noorderflank aan bij de Vroonstallekouter. In tegenstelling tot de Vroonstalledries was de Wondelgemkouter in repelvormige percelen verdeeld onder de ingezetenen van de nederzetting.²⁰

Sinds de **12de eeuw** verzamelden de herders hun schapen op de dries. De 'stallen van de heer' zoals Vroonstalledries gelezen kan worden, duiden vermoedelijk op het feit dat de dries door de omwonende vrije boeren gebruikt mocht worden voor het stallen van hun vee in wintertijd. De inwoners van Wondelgem leefden voornamelijk van de landbouw en veeteelt. In de archieven van de Sint-Baafsabdij uit de 12de en 13de eeuw staan verschillende vermeldingen van landerijen, meersen en visserijen. Met hun producten van landbouw en veeteelt bevoorraden de inwoners de stad Gent.²¹

De figuratieve kaart van Pieter de Buck en François Horenbault uit **1576** is de oudste cartografische bron waarop Wondelgem wordt afgebeeld (Figuur 14). Vroonstalledries, toen nog *Stallendriesch* genaamd, werd afgebeeld met centraal een grasland met een vijver en/of drinkpoel dat omgeven werd door bomen.

¹² SCHREIBERS, J., *Dorpsbeelden uit het verleden – Wondelgem*, Nazareth, 1994, p. 4

¹³ S.n., *Geschiedenis van Wondelgem*, <https://stad.gent/nl/wondelgem/over-de-wijk-1> (22-06-2021)

¹⁴ ibidem

¹⁵ STEURBAUT, P. en VERMEIREN, G., *Vroonstalledries – archeologische bijdrage beheersplan*, Gent, 2021, p. 7

¹⁶ S.n., *Geschiedenis van Wondelgem*, <https://stad.gent/nl/wondelgem/over-de-wijk-1> (22-06-2021)

¹⁷ STEURBAUT, VERMEIREN 2021, p. 7

¹⁸ S.n., *Geschiedenis van Wondelgem*, <https://stad.gent/nl/wondelgem/over-de-wijk-1> (22-06-2021)

¹⁹ ANTROP, M., *Perspectieven op het landschap*, Gent 2015, p. 192

²⁰ BAAC VLAANDEREN NV, *Archeologische prospectie met ingreep in de bodem Wondelgem – rapport nr. 820*, Bassevelde, 2018, p. 19, 56,

²¹ DE GRAEVE 1951, p. 15

De wegen rond de dries waren duidelijk afgelijnd. Rondom de dries lagen verschillende hoeves. De dries kan ook hier herkend worden als een enkelvoudige pleinnederzetting, waarbij het plein een agrarische functie had in de gemeenschap. Een pleindorp of pleinnederzetting wordt door de auteur Antrop omschreven als een 'min of meer geplande structuur rond een centrale open ruimte die oorspronkelijk van de gemeenschap was'.²² Tot de oudste vormen behoren de agrarische pleinen die o.m. gebruikt werden om de dorpskudde bijeen te brengen. Dikwijls waren dan ook een drinkpoel, een waterpomp geassocieerde kenmerken met het plein, evenals de toegangswegen (die verder gaan als driftwegen), met afspanningen aan de dorpsrand. Kenmerkende vormen zijn driehoekig, rechthoekig, ellipsvormig en rond. [...] Wanneer de bevolking (en de veestapel) groeide, was het soms nodig nieuwe ruimten te voorzien en zo ontstonden meervoudige pleindorpen en reuzendriesen. De functie van de plaats wijzigde in de loop van de tijd.

Van het vronnhof hoeve Dossche liep een dreef naar de *Stallendries*, voorzien van een toegangspoort aan de gracht.²³ Verspreid voor de ingang lagen negen alleenstaande hoeves, allemaal nogmaals door grachten omgeven en voorzien van drie toegangspoorten. De kaart toont ook dat enkele percelen – meestal weides – werden omheind en afgesloten met hagen. Hierdoor kreeg het landschap plaatselijk een gesloten uitzicht. De akkers op de kouters zelf werden niet omheind, waardoor ze het kenmerk kregen van een open landschap.²⁴

Figuur 14: 1576: Figuratieve kaart Pieter De Buck en Francies Horenbault (www.cartesius.be).

De dries werd in de 16de eeuw ook gebruikt als bijeenkomstplaats. Getuige hiervan was de massale volkstoestroom 6000-7000 man die de hagenpreek van Herman Struycker of beter bekend als Herman Moded (1520-1603) bijwoonde, gaande over

²² ANTROP 2015, p. 192

²³ Heemkundige en historische Kring Wondelgem, 'Wondelgem in kaart', in: *Jaarboek IV*, s.l., 2001, p. 13; BAAC VLAANDEREN NV, o.c., Bassevelde, 2018, p. 24

²⁴ S.n., *Geschiedenis van Wondelgem*, <https://stad.gent/nl/wondelgem/over-de-wijk-1> (22-06-2021)

de calvinistische leer.²⁵ Hij was een van de belangrijkste personen bij de groei van het calvinisme in Antwerpen vóór 1566. Een tekstfragment van Marcus van Vaernewyck uit 1566:

*'Den viie in hoijmaent, zondach wesende, als tot der overheijt gheen obediencie hebbende, preecte men wederom tot **Stalendriessche**, tsachternoens bij schoonen daghe, ende daer was volc met duijzende vander stadt ende van buten ten platten lande, veel ghemeen volck, ende die niet zeer bewandelt waren in de helighe scriftuere ende in die oude doctueren [...].'*²⁶

In het begin van de **17de eeuw** werd er nog een kaart van Wondelgem gemaakt, namelijk de Figuratieve kaart van Langherbrugghe (deze is echter ongedateerd, maar werd volgens Rijksarchief Gent opgetekend in de 17de eeuw) (Figuur 15).²⁷ De weergave van de dries en de hoeves op deze kaart is gelijkaardig met de vorige kaart. Waarschijnlijk werd de kaart van Horenbault gewoon gekopieerd.

Figuur 15: Figuratieve kaart van Langherbrugghe (www.cartesius.be)

²⁵ DE GRAEVE 1951, p. 34

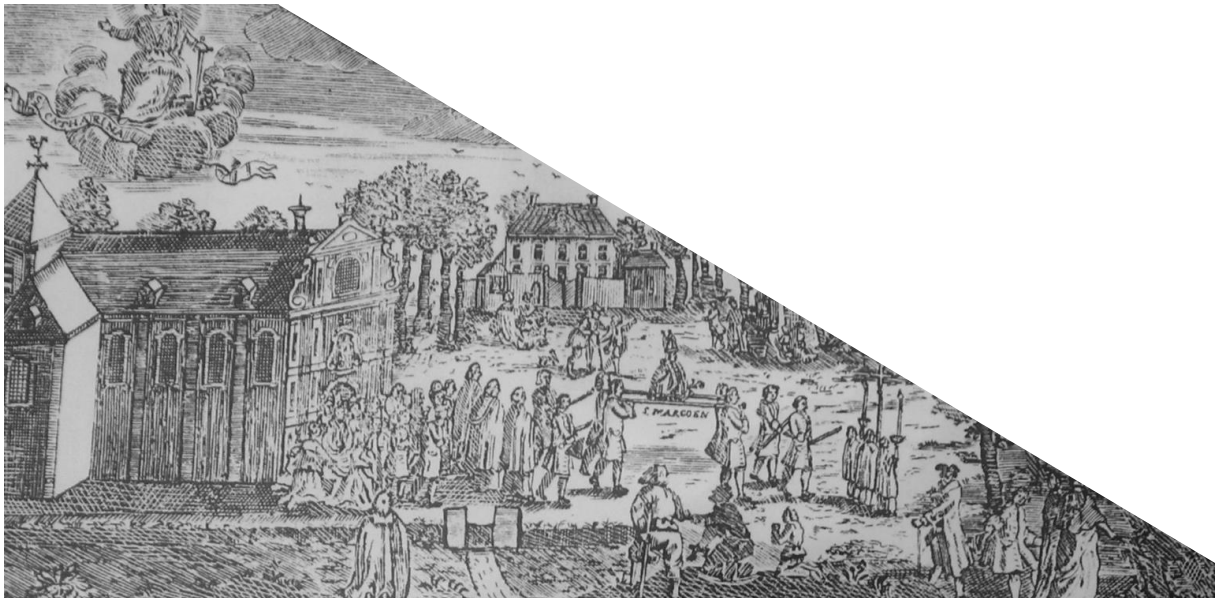
²⁶ VAN VAERNEWYCK M., *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick in Ghendt 1566-1568* (ed. Vanderhaeghen) (5 dln.), Gent, 1872-1881

²⁷ VERMEIREN en STEURBAUT, *Stadsarcheologie Gent WO, Vroonstalledries*, p. 17

Na vernieling van de burcht en de oude Sint-Catharinakerk werd tussen **1683-1687** een nieuwe kerk gebouwd op de Vroonstalledries.²⁸ De oude agrarische dries werd aan het einde van de 17de - begin 18de eeuw omgevormd tot een van de belangrijkste ontmoetingsplaatsen van Wondelgem. De bouw van de Sint-Catharinakerk bracht deze verandering mee. Een document van april 1772 spreekt over de driesen van Wondelgem: *'Daer syn oock twee driesschen den eenen genoemt den Stallendriesch die met de weessche (= Vierweegse) het dorp formeert ende alwaer de kercke alsnu in tmidden staet. Den Cleyngen driesch licht naer den Sasschenvaert alwaer speelgoetten staen en seer bewoont is, tgonne voor een gehuchte sou de connen genomen worden.'*²⁹ Met de constructie van de kerk op de dries verschoof het centrum van Wondelgem van het Edmond Van Beverenplein en de Francisco Ferrerlaan, de plaats van de burcht en Sint-Catharinakapel, naar Vroonstalledries.

Ongeveer in het midden van de dries werd een kerk met kerkhof, gracht en haag geconstrueerd. Dit geheel kreeg een eigen religieuze identiteit, maar de rest van de dries bleef deel uitmaken van de gemeenschap. De resterende oppervlakte werd onderverdeeld in verschillende ongelijke percelen die verhuurd werden. Op de meeste percelen stonden bomen. Het is voorlopig nog onduidelijk over welke boomsoorten het gaat: boomgaard, kreupelhout of hoogstammige bomen. Waarschijnlijk zal het een mengeling geweest zijn afhankelijk van de nood/behoefte van de pachter.

De eerste afbeelding van de kerk, de dries en de pastorie is een **bedevaartsvaantje uit 1770** (Figuur 16). De pastorie werd in 1768 gebouwd in opdracht van bisschop Maximilianus Antonius van der Noot, toen ook graaf van Evergem.³⁰ Er moet een zekere historische kritiek toegepast worden op deze voorstelling. De dries en kerk dienen hier enkel als achtergrondtafereel dat de context van het onderwerp weergeeft. Hoewel er voor de kerk een grote open plaats wordt afgebeeld, wil dat niet zeggen dat dit in de 18de eeuw ook zo was. Andere historische bronnen geven een dries weer waar bewust veel bomen op geplant werden. Er moeten enkele wegen of lanen op de dries aanwezig geweest zijn om enerzijds de gronden te onderscheiden en anderzijds de kerk met kerkhof te kunnen bereiken. De aandacht van dit plan gaat vooral naar de afbakening van de percelen en door wie ze gehuurd werden. De landschappelijke aanleg van de dries is op deze kaart van ondergeschikt belang.

Figuur 16: Bedevaartsvaantje uit 1770 met afbeelding van de Vroonstalledries. Er is maar een beperkt aantal bomen te zien. Vooraan een pad van de zuidoostelijke hoek van de dries naar de toegang in de zuidelijke kerkhofmuur. Voornamelijk grasland zichtbaar (SCHREIBERS, J., o.c., Nazareth, 1994, p. 10.)

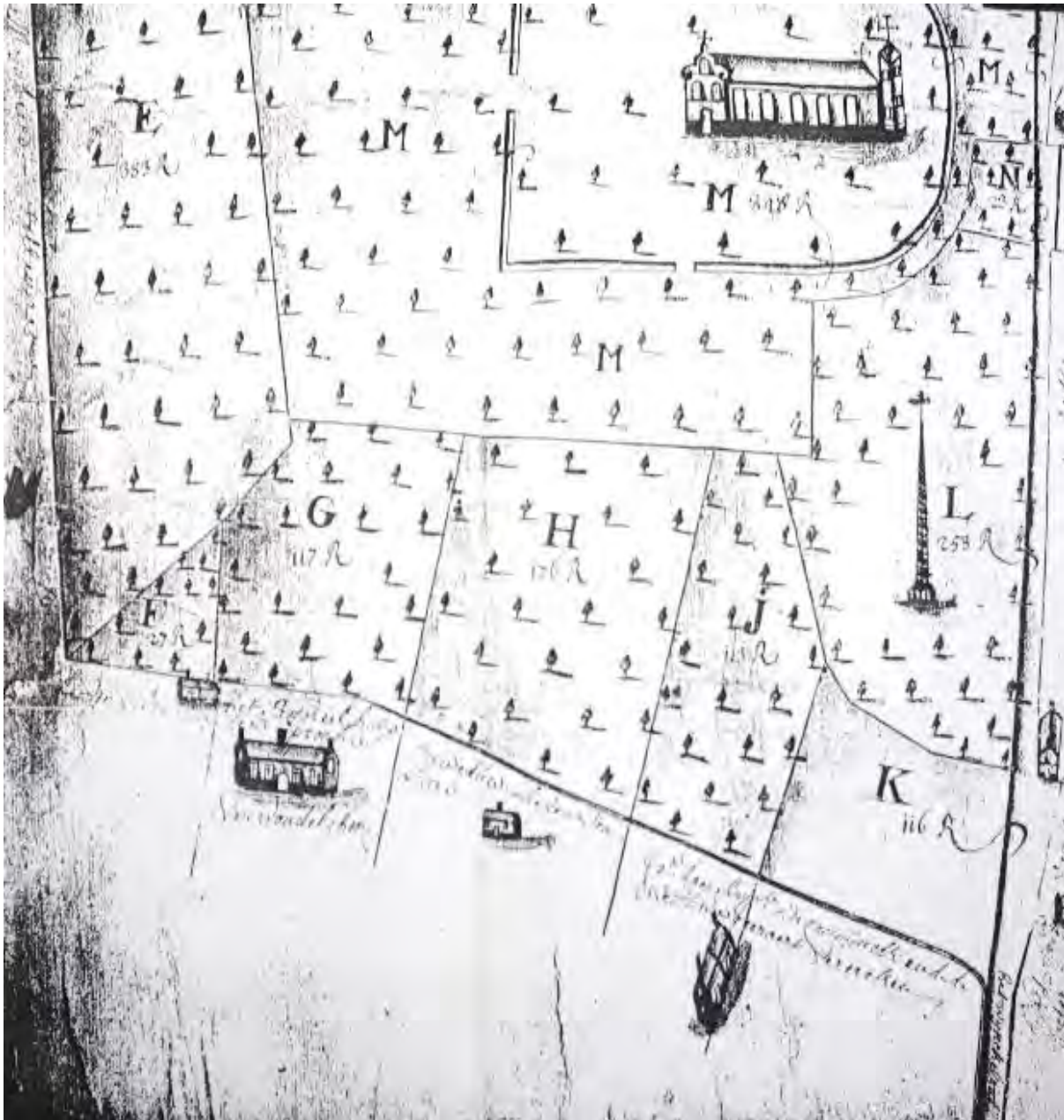
²⁸ SCHREIBERS 1994, p. 4

²⁹ S.n., Geschiedenis van Wondelgem, <https://stad.gent/nl/wondelgem/over-de-wijk-1> (22-06-2021)

³⁰ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, *Classicistische pastorie Sint-Catharinaparochie*, geraadpleegd via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/26943> (05-07-2021)

Een perceelsoverzichtkaart uit 1770 toont wel dat dat op het kerkhof verschillende bomen stonden (Figuur 17). Het perceel van het kerkhof heeft de letter M. Er kan verondersteld worden dat M voor de kerkfabriek staat. Met dit in gedachten heeft de kerkfabriek ook enkele andere percelen rond het kerkhof in pacht. Mogelijk was de kerkfabriek ook eigenaar van de gronden van de dries en werden deze verder verpacht als opbrengst/inkomen. De dries gaf via drie bruggen over de gracht toegang tot het kerkhof. Figuur 17 geeft weer hoeveel roeden de percelen hadden.³¹

Een plan van de perceelindeling van de dries uit 1770 toont aan dat rechts van de dries een schutterswip stond (Figuur 17). Het gaaischieten is een oud volksspel waarbij men probeerden een houten vogel van een hoge paal of gaaisprong te schieten met een hand- of kruisboog.³² Wondelgem had een eigen boogschuttersgilde, de Sint-Sebastiaangilde, die werd opgericht in 1683. De dries werd dus gebruikt voor het Gaaischieten op de Gaaisprong.³³ Deze wip werd bij de bouw van de kerk in 1684 opgericht. Verder bevestigt dit plan de percelering van de dries en het feit dat er verschillende huurders of pachters van de percelen waren.

Figuur 17: Kopie van een plattegrond gedateerd 18 september 1770 (Gent, Rijksarchief (RA): Kerk Wondelgem, 8)

³¹ De oppervlakte van een roede was verschillend per streek. In Dendermonde was 1 roede 33,4894 m²

³² 'Gaaischieten', ENSIE, <https://www.ensie.nl/encyclopedie-van-noord-brabant/gaaischieten>, geraadpleegd op 17 september 2021

³³ SCHREIBERS 1994, p. 12

Rond **1778** werd de Ferrariskaart opgemaakt (1771-1778). Deze kaart bevestigt de situatie van de kaart uit 1770 (Figuur 18). De kerk met kerkhof en drie toegangen tot de dries is duidelijk te zien. Verder wordt de aanwezigheid van verschillende bomen op de dries bevestigd. Interessant is dat de omheining van het kerkhof duidelijk herkenbaar is. Het ging hierbij niet over een muur, die worden op de kaart in rode omlijning weergegeven. Wellicht ging het van oudsher over een levende omheining. Verder is ook de schutterswip nog steeds afgebeeld. De contouren van de dries gaan terug op een vroegmiddeleeuwse situatie.

Ten noorden van de dries is hoeve Dossche nog steeds zichtbaar, aan de rechterzijde geflankeerd door een bijkomende rechthoekige omwalde gracht. Hiervan is niet duidelijk of deze pas ontstond in de 17de of 18de eeuw, of dat deze niet werd afgebeeld op voorgaande kaarten. Vermoedelijk gaat het hier over een omwald lusthof, in de 18de eeuw aangelegd door een rijke Gentse familie.³⁴

Figuur 18: 1777, Ferrariskaart, Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden (www.geopunt.be)

³⁴ BAAC VLAANDEREN NV 2018, p. 27

Aan het begin van de 19de eeuw bevond zich een boomgaard van moerbeibomen op de Kerkdries, met een kwekerij van zijderupsen voor de zijdefabriek, eigendom van heer De Gandt. Het geheel brandde af kort na 1833.

³⁵ BAAC VLAANDEREN NV 2018, p. 20

³⁶ STEURBAUT, VERMEIREN 2021, p. 8

Figuur 19 toont een plan uit **1808** dat opnieuw de onderverdeling van de percelen op de kerkdries weergeeft, toebehorend aan verschillende eigenaars die er een aanplantrecht bezaten. Het plan werd opgemaakt op verzoek van de *'heer en de meester Johannes'* om *'alle de respective proprietarissen en de gebruikers recht van plantagie op den geseyden driesch hebbende'* in kaart te brengen.³⁷ Het originele plan zou berusten in het kerkarchief van Wondelgem en werd eertijds gekopieerd en geverifieerd door landmeter Jaques De Ou, voorzien van patenten van het jaar 1808, nagemaakt op 14 oktober 1853. Op het plan is ook de gaaipers of schutterswip van de Sint-Sebastiaansgilde afgebeeld, nog steeds te situeren op perceel L, eigendom van Pieter Gillis van Huffele en '255 gulden groot bevonden'. De perceelindeling is nog steeds dezelfde als deze in 1770. De letter M staat nog steeds voor de kerkfabriek.

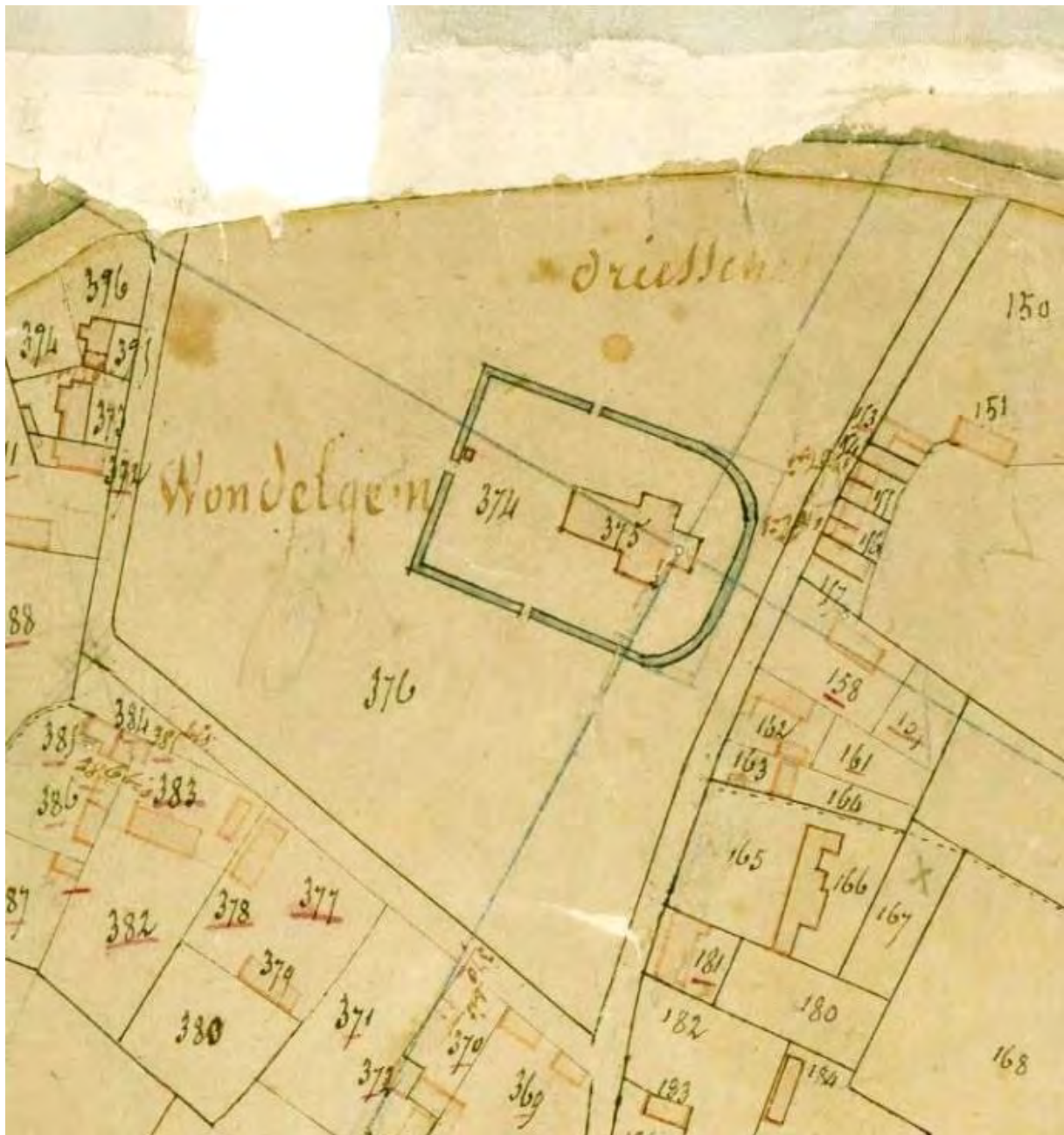
Op de Militaire kaart Stad Gent en Nieuwe Citadel met omstreken van **1829** worden de dries, de kerk en het kerkhof weinig in detail opgetekend, het kerkhof en de kerkhofmuur zijn niet weergegeven (Figuur 20). De bomen zijn aangeplant op een raster, maar vermoedelijk is dit geen correcte weergave. In tegenstelling tot de Ferrariskaart zijn ook de wegenissen aan de zuid- en westzijde duidelijk afgetekend.

Figuur 20: 1829, Militaire kaart van de stad Gent en nieuwe citadel met omstreken (www.cartesius.be)

³⁷ Gent, Rijksarchief, Kerk Wondelgem 2016/ 112

Ook het primitief kadasterplan uit **1834** geeft weinig concrete of nieuwe informatie (Figuur 21). De aflijning van de dries en het kerkhof komt overeen met de Ferrariskaart. De hoeken van de oostelijke zijde werden wel afgerond. Verder toont deze kaart voor de eerste keer een klein gebouwtje aan de westelijke ingang van het kerkhof. Het kerkhof is nog steeds vanuit de dries bereikbaar via drie bruggen.

Figuur 21: Primitief kadaster, ca. 1830-1834 (www.cartesius.be)

De Atlas der Buurtwegen uit **1842** toont een onveranderde dries en kerkhofomheining (Figuur 22). Noordelijk is wel zichtbaar dat de walgrachten rond de hoeves werden opgeheven en reeds deels werden gedempt. Dezelfde situatie blijft zichtbaar op latere 19de-eeuwse kaarten zoals de Vandermaelenkaart en de Popp-kadasterkaart.

De gaaipers uit 1684 werd in 1842 voorzien van een nieuwe pers.³⁸

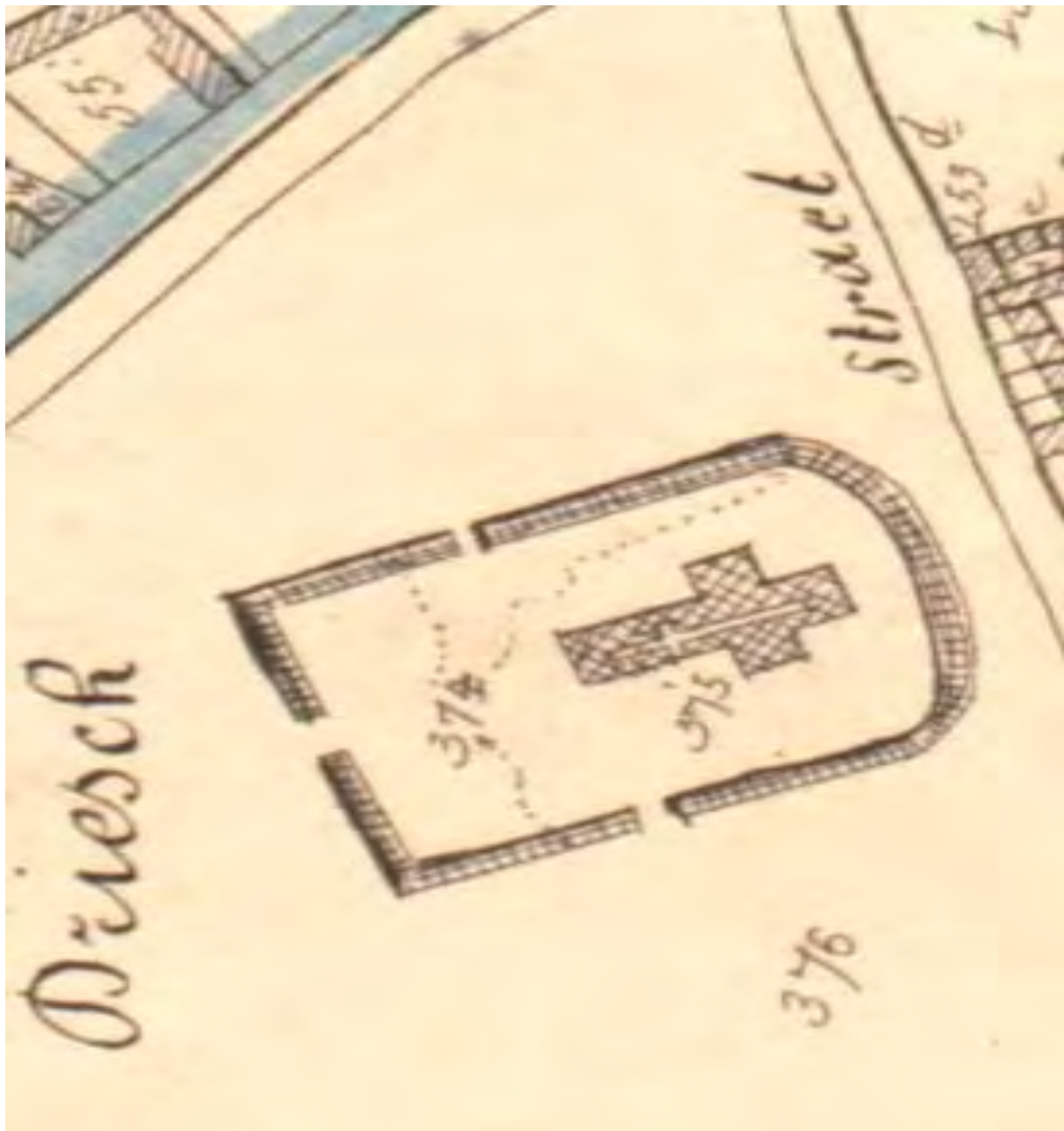
Figuur 22: 1842, Atlas der Buurtwegen (www.geopunt.be)

³⁸ VANAVERBEKE L., *Geschiedenis van Wondelgem*, Wondelgem 1968, p. 68

De Popp-kadasterkaart uit **1858-1862** toont een soortgelijk beeld als de Atlas der Buurtwegen (Figuur 24). De bijhorende legger geeft wel een overzicht van de eigenaars, vruchtgebruikers en erfpachters van de dries en omgeving (Figuur 23). De beplante dries, het kerkhof en de kerk waren eigendom van de gemeente Wondelgem.

Art. 18. — Wondelgem, de gemeente.					
A	554 ^{bis}	Kael	1,00		91
B	574	Kerkhof	49,00	onb.	
	575	Kerk	4,90	"	
	576	Bep. grond	2,91,10	t	98,97
C	51 ^b	Huis	2,10	onb.	
	52 ^b	Boomgaard	6,10	"	
			5,54,20		99,88

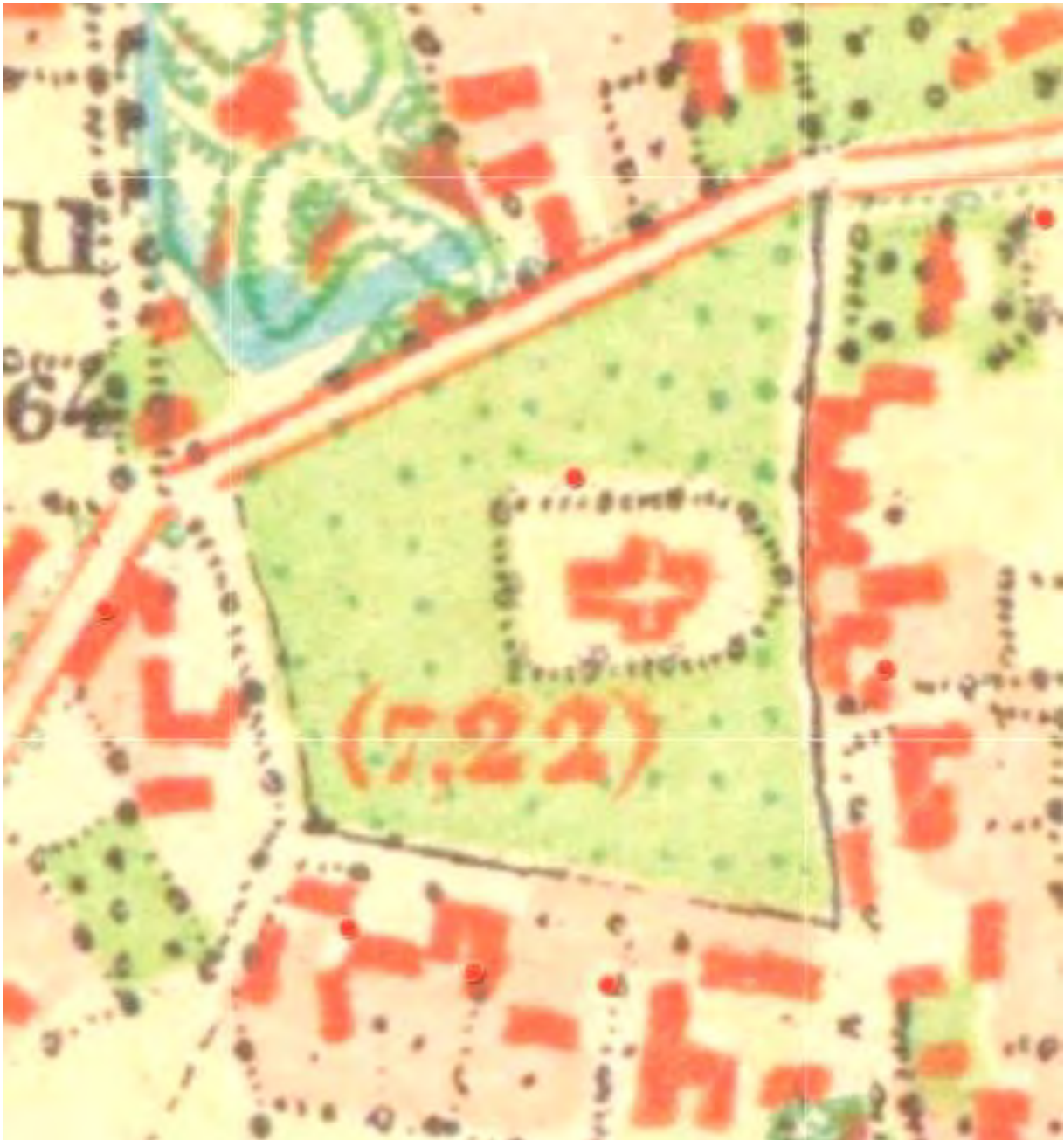
Art. 133. — Wondelgem, de pastory.				
B	582	Tuin	18,00	onb.
	583	Huis	9,00	"
			27,00	

Figuur 23: Legger bij de Popp-kaart (KBR)

Figuur 24: 1858-1862, Kadasterkaart P.C. Popp (www.geopunt.be)

De topografische kaart uit **1873** toont de site waarbij de dries helemaal ingevuld is als boomgaard (Figuur 25). Het kerkhof heeft duidelijk een omheining van hagen. Het is onduidelijk of heel de dries was ingenomen door een boomgaard. Waarschijnlijk was het afhankelijk van perceel tot perceel of er hoogstammige bomen, kreupelhout of fruitbomen aanwezig waren.

Figuur 25: 1873, Topografische kaart Wondelgem, (www.arcgis.be)

De topografische kaart uit **1893** toont voor de eerste keer paden die binnen de dries getekend zijn (Figuur 26). Een eerste pad verbindt de noordoostelijke hoek van de dries met de oude doorgang in de noordelijke kerkhofomheining. Een ander pad verbindt de noordwestelijke hoek van de dries met de oude doorgang in de westelijke omheining. Gezien deze doorgangen tenminste teruggaan tot 1771-1778 en mogelijk zelfs de aanleg van het kerkhof bestaat de kans dat de paden even oud zijn.

Figuur 26: Topografische kaart uit 1893 (www.arcgis.be)

Op de topografische kaart van **1910** is de padenstructuur aan de westzijde van de dries veranderd (Figuur 26). Er is een recht pad te zien met noord-zuidas, met haaks hierop een pad in het verlengde van het kerkportaal. Het pad met noord-zuidas leidt naar de Sint-Catharinapastorie.³⁹ Het is aannemelijk dat er sinds de 18de eeuw een pad/dreef bestond tussen de pastorie en de kerk. De pastoor moest namelijk gemakkelijk de kerk kunnen bedienen. Mogelijk werd dit pad pas in 1910 rechtgetrokken en was het te klein om op de voorgaande kaarten af te beelden.

Vanaf het begin van de 20ste eeuw werd door de opkomst van de industrie het uitzicht van Wondelgem ingrijpend veranderd. Er vond een verschuiving plaats van landbouwgemeente tot woongemeente.⁴⁰ Het kanaal Gent-Terneuzen en de spoorlijn Gent-Eeklo en Gent-Zelzate werden reeds aangelegd in de 19de eeuw. De landbouwactiviteiten binnen de gemeente werden sterk teruggedrongen door de voortschrijdende industrialisatie van de Gentse nijverheid.

Figuur 27: Topografische kaart uit 1910 (© NGI)

³⁹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, *Classicistische pastorie Sint-Catharinaparochie*, geraadpleegd via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/26943> (05-07-2021)

⁴⁰ BAAC VLAANDEREN NV, o.c., 2018, p. 20

In 1910 werd toestemming gegeven om op de dries een tweede staande wip op te richten. De nieuwe ijzeren wip werd ontworpen door architect W. Bauwens en zou dezelfde afmetingen hebben als de bestaande wip.⁴¹ De wip werd verplaatst naar de westkant van de Vroonstalledries. De Gilde werd (afgeschaft ten tijde van Napoleon en terug opgericht in 1804, opnieuw afgeschaft in 1820 en opgericht in 1842, definitief opgeheven in 1991. De schuttersvereniging bezat eertijds een lokaal in de herberg Het Schuttershof, die langs de Kerkdries was gelegen, waar de leden vergaderden, materiaal opborgen en maaltijden hielden. Tijdens de Franse overheersing werd het herdoopt in Liberteyt. Na de afschaffing in 1820 werd het lokaal gebruikt als verpleegzaal voor de behoeftige zieken. De gilde verhuisde naar de herberg *Den Engel*. In de ziekenzaal stonden tot 1935 nog de wapenschilden van de gilde op de muren en de zoldering getekend.⁴²

Figuur 28: Oude postkaart voor 1908, schutterswip op de dries met houten staketsel en schuilhuisje voor de schutters (www.Delcampe.net)

Figuur 29: Het schuttersgilde voor 1990

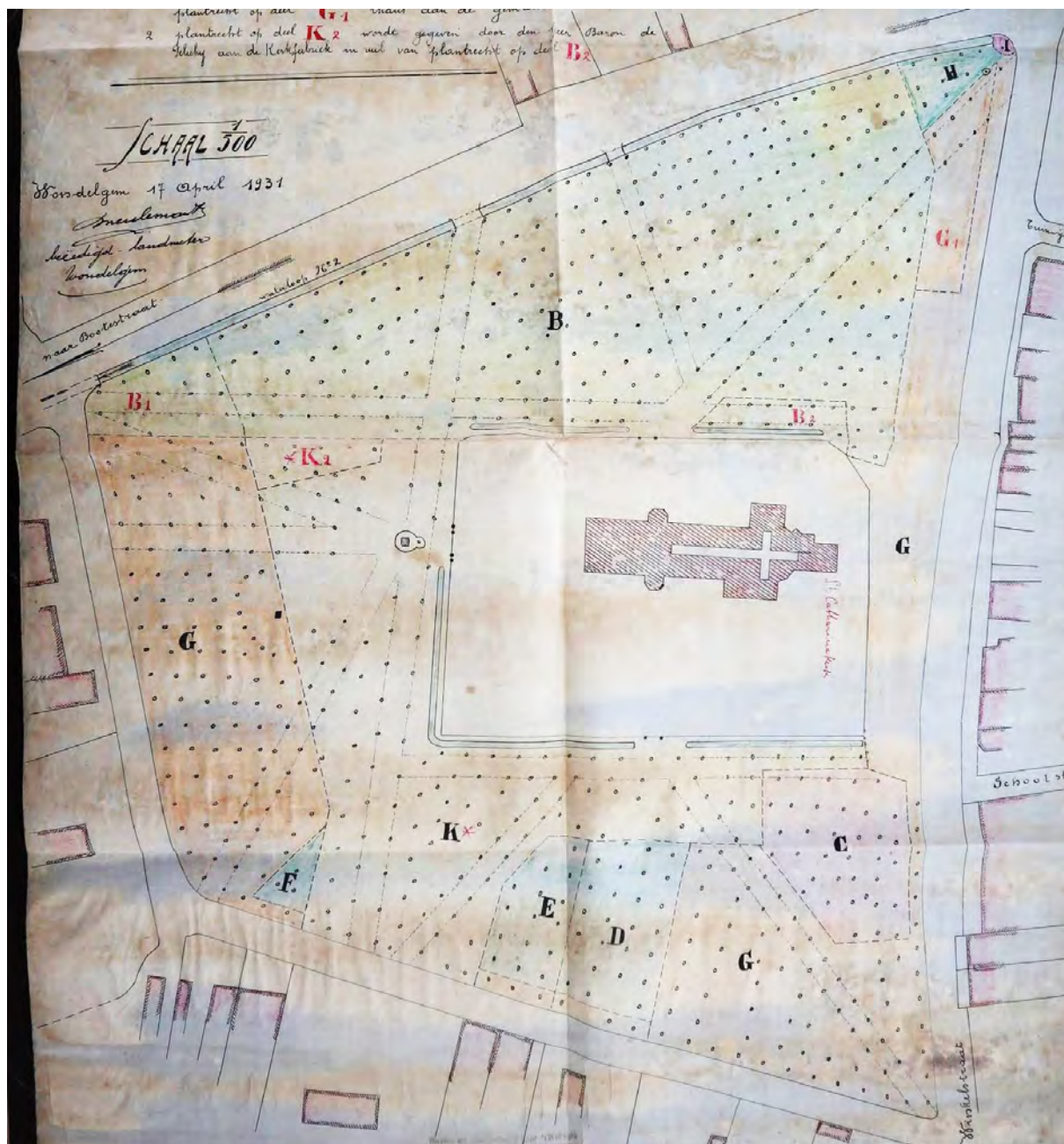
Figuur 30: Schutterswip op de dries – foto van de Sint-Sebastiaansgilde (Collectie Davy Goedertier & Delcampe)

⁴¹ Gent, Archief Onroerend Erfgoed Oost-Vlaanderen: beschermingsdossier Vroonstalledries

⁴² VANAVERBEKE 1968, p. 67-68; DE GRAEVE 1951, p. 18-19

Op de plattegrond van het plantrecht op de Kerkdries uit **1931** (Figuur 31) werd het plantrecht op de kerkdries aangeduid dat grotendeels toebehoorden aan de kerkfabriek, de gemeente en de baron Raphaël Gilles de Pélichy (1875-1967).⁴³

- B1: plantrecht wordt hier overgenomen door de heer Pelichy in ruil van het plantrecht op deel C1, dat toen door de gemeente werd beplant
- B + H: plantrecht aan baron Raphael Gilles de Pélichy
- C: plantrecht voor de commissie van openbaren onderstand
- D, E, F, I: bijzonder plantrecht, niet verder gespecificeerd
- G: plantrecht voorbehouden aan de gemeente
- K: plantrecht voorbehouden aan de kerkfabriek
- K2: plantrecht op dit deel werd aan de Kerkfabriek gegeven door baron de Pélichy, in ruil van het plantrecht op deel B2

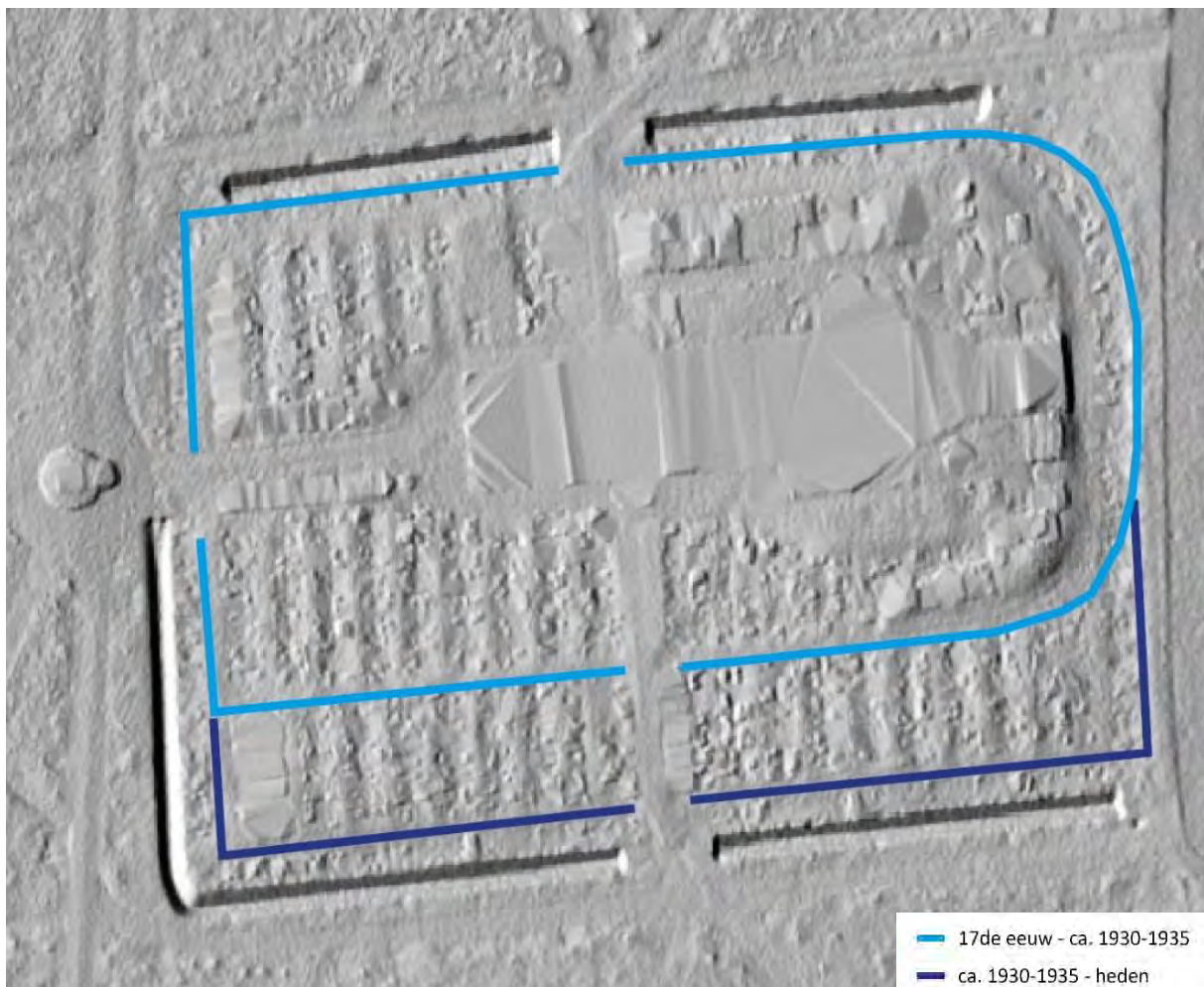

Figuur 31: 1931, Plattegrond van het plantrecht op de Kerkdries, 17 april 1931 (Gent, RA: Kerk Wondelgem 104-123)

⁴³ Gent, RA: Kerk Wondelgem, Kerk Wondelgem, 2016, nr. 104-123

Voorts zijn nu voor het eerst de verschillende lanen duidelijk herkenbaar getekend. In vergelijking met de topografische kaart zijn er verschillende lanen bijgetekend. Het is onduidelijk of deze lanen al in 1910 bestonden, maar niet werden getekend, of dat ze tijdens of na het interbellum werden aangelegd. Waarschijnlijk werden ze aangelegd bij de plaatsing van het oorlogsmonument in 1920. Voor de plaatsing van dit monument werd een klein pleintje gecreëerd van waaruit vijf lanen toekomen of vertrekken. Het kermisplein ten oosten is ook voor een eerste keer opgetekend.

Het plan van 1931 toont dat tussen 1910 en 1915 het kerkhof vergroot werd langs de zuidelijke zijde (Figuur 31). De bestaande gracht werd gedempt en er werd een nieuwe gracht gecreëerd om zo aansluiting te vinden bij het oorspronkelijke plan. Op de plaats van de oude gracht werd een pad aangelegd. Er werden twee nieuwe pleinen (huidige pleinen C en F) aangelegd. Aan de hand van de stilistische analyse van de graftekens kan geconcludeerd worden dat er eerst langs de nieuwe haag/gracht begraven werd, daarna langs de paden en pas daarna op de pleinen zelf.

Figuur 32: Digitaal hoogtemodel Vlaanderen II met aanduiding van het oude en vergrote kerkhof (www.geoportaal.be, bewerkt door ARAT)

Op de topografische kaart uit **1937** kaart lijken de wegenissen nog meer te zijn aangepast (Figuur 32).

Een nieuw schuin wandelpad tekent zich af van de noordwesthoek van de dries tot aan de zuidwesthoek van de kerkhofrand. Voor de hooftoegang tot de Sint-Catharinakerk ligt een trapeziumvormig plein. Opmerkelijk is dat de hoofddreef naar de pastorie niet meer staat afgebeeld. De dries verliest ten oosten ook een brede strook groen. Het kermisplein lijkt te zijn uitgebreid, maar onderzoek *in situ* toonde aan dit deze ingreep niet werd uitgevoerd. De bomen die vandaag op het zuidoostelijke deel staan, zijn ouder dan 80 jaar.

Figuur 33: 1937, Topografische kaart, (www.arcgis.be)

Figuur 34: Een oude foto gemaakt vanaf het domein Kasteel Woestijnegoed met landschapstuin, omgeven door diepe grachten. De gracht op deze foto is het restant van de omgrachting van het middeleeuwse neerhof, behorende bij de hoeve Dossche. De gracht is nog goed zichtbaar op 19de-eeuwse kaarten maar verdween in de 20ste eeuw voor de aanleg van de nieuwe wijk tussen de Vroonstallestraat, de Kamperfoelielaan, de Boterbloemlaan en de Woestijnegoedlaan. Op de achtergrond is de Sint-Catharinakerk zichtbaar, met links hiervan de schutterswip (SCHREIBERS, J., o.c., Nazareth, 1994, p. 9.)

Figuur 35: Oude prentbriefkaart na 1920 van het oorlogsmonument met zicht op westzijde van de dries (www.delcampe.net)

De onderstaande luchtfoto uit **1955** geeft een goed beeld van de hoeveelheid bomen die grotendeels waren aangeplant in rijen (figuur 35). Opmerkelijk is dat aan de zuidzijde van de dries een meer open perceel was met een lagere beplanting met een niet-beplante cirkel. De beplanting was aangelegd in een cirkelvormige structuur. Deze structuur zal de komende jaren verdwijnen, maar blijft nog leesbaar op de opmetingstekening van het beheerplan uit 1991. Het kerkhof was minimaal beplant. De grote taxus die bewaard bleef aan de zuidzijde van de kerk is duidelijk te onderscheiden. De treurwilgen aan de oostzijde van het kerkhof zijn niet te zien. Het kermisplein aan de oostkant was in gras aangelegd. De staande wip was verplaatst en stond zeker sinds 1942 in het gedeelte te westen. De heer Wouters, secretaris van de KCML, beschrijft in 1942 dat hier de handboogschutters op zondag en maandag na de werkuren oefenden in schieten.⁴⁴

Figuur 36: 1955, Luchtfoto Vroonstalledries (overgenomen uit archeologische nota Vroonstalledries, p. 4)

⁴⁴ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen, Dossier Vroonstalledries, brief KCML Wouters, 25 mei 1942

De topografische kaart uit **1969** (Figuur 36) toont de dries opnieuw volledig begroeid, de open ruimte ten oosten van de dries en aan de hoofdtoegang van het kerkhof, te zien op de kaart uit 1937, is opnieuw beplant. Het padenstelsel bouwt voort op de situatie uit 1937, de schuine dreef van de noordwesthoek van de dries loopt nu door tot de zuidoosthoek van de dries. Ten oosten van het kerkhof loopt de dreef door tot aan de westkant van de dries. De met linden en zomereiken beplante dreef naar de ingang van de kerk staat aangeduid als hoofddreef.

In **1968** zijn er gesprekken tussen de gouverneur van de Provincie Oost-Vlaanderen en de KCML om een tweede staande wip op de dries te plaatsen.⁴⁵ Deze wip zou dezelfde afmetingen hebben als de bestaande. Op dat moment is de Schuttersvereniging nog zeer bedrijvig. Ieder jaar op Pinksteren vond de Koningschieting plaats. Het lokaal van de vereniging lag in de herberg Het Schuttershof die aan de dries gelegen was.

Figuur 37: 1969, Topografische kaart (www.arcgis.be)

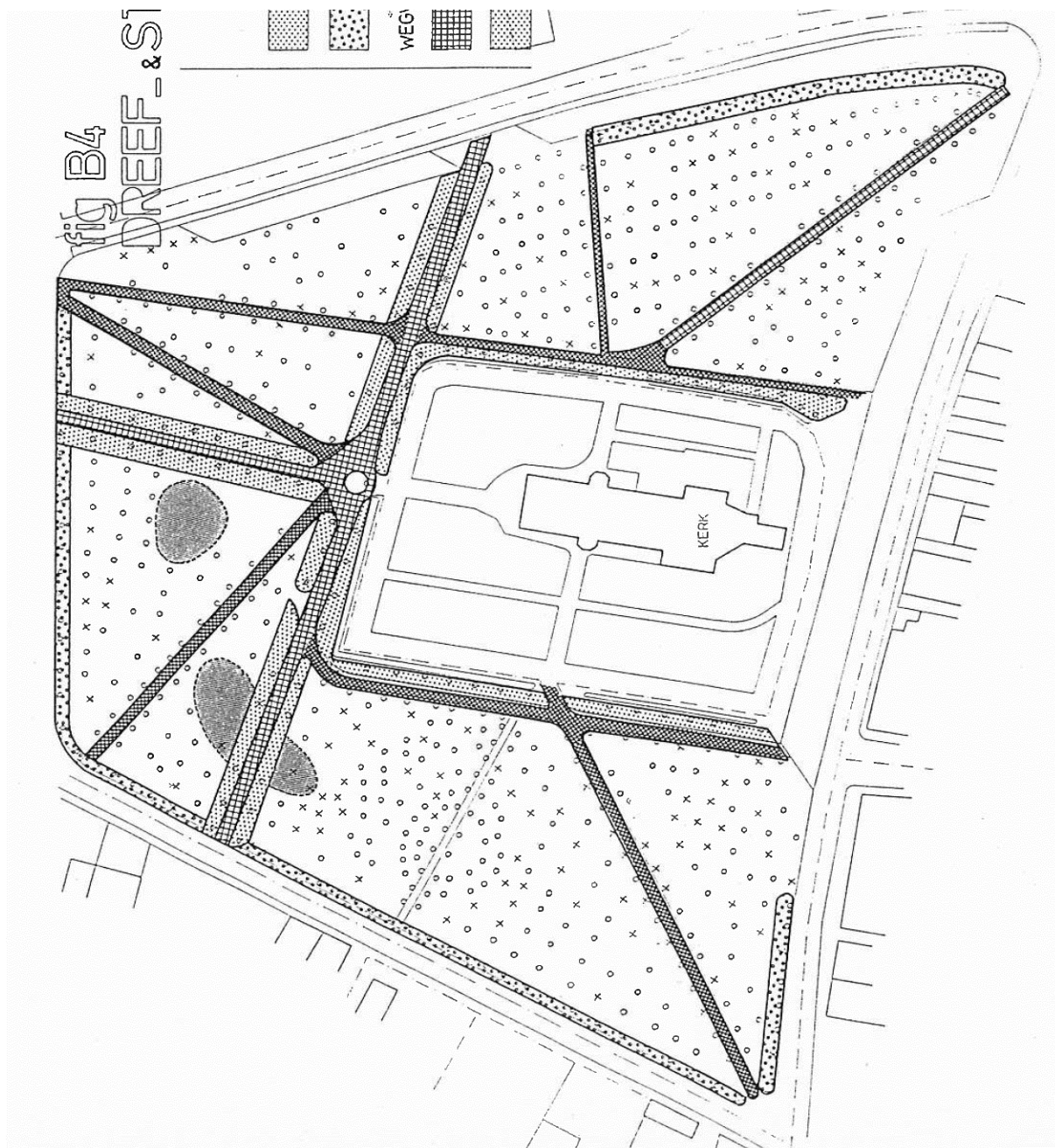
De topografische kaart uit **1989** licht de dreef van de pastorie naar de noordkant van de dries sterk uit als belangrijkste as (Figuur 38)

⁴⁵ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen, Dossier Vroonstalledries, brief 25 september 1968

Figuur 38: 1989, Topografische kaart (www.arcgis.be)

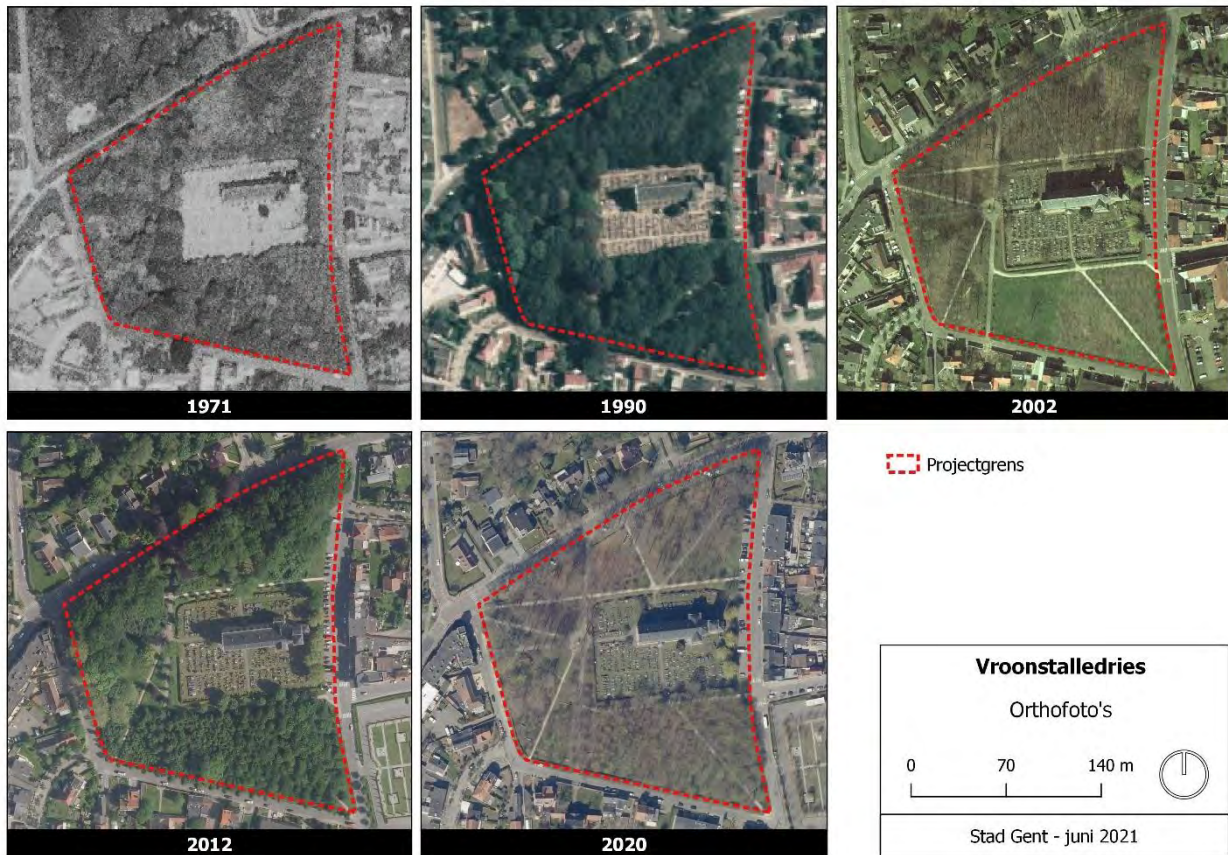
In **1991** maakte de Plantsoenendienst van Gent een beheerplan op van de Vroonstalledries. Hiervoor werd de dries opgemeten en werd het bomenbestand ingetekend.

Figuur 39: Opmetingsplan van de dries 1991 (Stad Gent)

Deze orthofoto's van 1971 tot **2021** tonen goed hoe de omgeving in de 20ste eeuw werd geurbaniseerd, maar de dries zelf bleef quasi onveranderd (Figuur 40). Wel zijn enkele veranderingen merkbaar in de aanleg van de zuidelijke zijde van de dries,

ten opzichte van de orthofoto uit 1955. In 2002 is de zone rond de zwarte walnoot gekapt (aangeplant met gras) en nadien weer aangeplant met bomen. Tevens zijn de treurwilgen te onderscheiden, die aangeplant werden tussen 1955 en 1971.

Figuur 40: 2021, orthofoto (Stad Gent)

Beplanting en aanplantrecht

In de 16de en 17de eeuw was de dries een open grasland met centraal een veedrinkplaats/vijver/poel, omgeven door bomen (zie figuratieve kaart van Horenbault, 1576). Toen de Sint-Catharinakerk tussen 1683 – 1687 te midden van de dries werd gebouwd, veranderde het landschap. Het open grasveld met poel werd vervangen met een barokke kerk en kerkhof, afgebakend met een omheining en een gracht. Op de omliggende grond werden bomen geplant, op de Ferrariskaart (1778) weergegeven als een boomgaard.

De gronden van de dries rondom de kerk behoorden zeker sinds 1770, maar hoogstwaarschijnlijk al vroeger, toe aan verschillende eigenaars die er een aanplantrecht bezaten. De plannen van 1770 (Figuur 17), 1808 (Figuur 19) en 1931 (Figuur 31) met schematische verdeling van de gronden visualiseren dit.⁴⁶ Hierop worden de verschillende eigenaars opgesomd die *'de proprieteit of te recht van uytplant'* hadden op de dries. Hieruit kan afgeleid worden dat de gronden bewerkt werden en bomen werden aangeplant, geveld en verkocht door degenen die er een plantrecht bezaten. Het bomenstelsel was dus functioneel en had een economisch nut.

De kerkfabriek bezat ook gronden op de dries met talrijke bomen. Aan het einde van de 18de eeuw bezaten de kerk en de pastorie nog aanzienlijke aanplantrechten op de dries, met een respectievelijke waarde van 848 gulden en 117 gulden.⁴⁷ Meermaals werden er verzoeken van de kerkraad ingediend om bomen te vellen en te verkopen om met de opbrengst restauratiewerken te laten uitvoeren aan hun parochiekerk. Zo informeerde de kerkfabriek in 1837 of ze 102 bomen op het kerkhof, zijnde beuken, populieren en platanen, mocht vellen en openbaar verkopen.⁴⁸ Op 7 oktober 1906 diende de kerkfabriek opnieuw een verzoek in om 22 beuken, 4 eiken en 5 andere bomen van 2 tot 2.80 meter omvang te vellen. Met de opbrengst van de openbare verkoop hoopte ze de schilderwerken van de kerk te kunnen bekostigen, die omschreven werden als *'hoogst dringend'*. Uit historische bronnen blijkt dat er een constante aanplant en kapping van bomen is geweest naar functie van de toenmalige noden.

Op het kerkhof stonden eveneens bomen. Bij de aanvraag van de kerkfabriek in 1837 om bomen te vellen en te verkopen, stonden er beuken, populieren en platanen. Nog voor de oprichting van de zeven statieën in 1915 was het kerkhof beplant met linden die het kerkhof aan de binnen- en buitenkant omringden. In 1910 diende de kerkfabriek een verzoek in om de linden binnen de omhaging van het kerkhof beurtelings om te hakken en te verkopen.⁴⁹ Omstreeks 1910 zou het park ten zuidwesten van de kerk opnieuw deels zijn heraangelegd met bomen, voorafgaand aan de uitbreiding van het kerkhof. Dit is te zien op een prentbriefkaart (Figuur 43). Ook de dreef naar de pastorie werd toen heraangelegd (figuur 44). Historische kaarten geven aan dat omstreeks 1910 - 1915 het kerkhof aan de zuidkant werd uitgebreid, waarna de haag en de omgrachting opnieuw werden aangelegd.

Omstreeks 1914 was de dries nog een groot met bomen beplant gebied, met de kerk en het kerkhof in het midden, dat volgens de heer Dutry een groots en schilderachtig geheel vormde. Uit documentatie blijkt dat de dries nog grondeigendom was van de kerk en de gemeente, waarbij de bewoners bepaalde aanplantrechten hadden. De bomenlaan die leidde naar de pastorie was kort voor Dutry zijn bezoek verwijderd en verkocht (opnieuw aangeplant in 1910). Deze landelijke plek zou volgens Dutry de *'beste van onze landschapsontwerpers'* destijds hebben geïnspireerd, waaronder Gustave Den Duyts en

⁴⁶ Gent, RA: Kerk Wondelgem 2016, 112

⁴⁷ Gent, RA: Kerk Wondelgem 2016, 8: *'De kerk is alhier gebouwt ten jaere 1686 en is door zijne hoogwaardigheid geweyd ten jaere 1705. Zij heeft eenen uytplant bestaende uyt het kerkhof en voor dezen grond buyten het kerkhof, beloopende tot 848 roeden, oude maete volgens metijne gedaen den 18 september 1700 'tg seventig door Carolus Benthuyts uyt de carte dat van zijnde in de archieven der kerken. De pastorie van wondelgem gebouwt ten jaere 1768 aldaer. Zijne hoogwaardigheid Maximilianus van der noot toen grave van evergem met een uytplant op den kerkdries beloopende tot 117 roeden oude maete volgens Carte is noyt verkogt geweest in de fransche ontwenteling en behoort in vollen eygendom aen de kerkfabriek aldaer.'*

⁴⁸ Gent, RA: Kerk Wondelgem 2016, nr. 113: *'Meer en meer ondervindende dat de opgaende boomen in nomber van 102 staende rond de kerk op het kerkhof, door hunne hoogte en dikte merkelyk de kerk beschadigen van vochtigheid, als zodaenige duysterheid toebrengt dat namelyk in de wintermaenden men nauwelijks weynig ueren van de middag daer in klaerhyd kan lezen, en aengezien de intrest van de fabriek verreyt zoo tot voorkomen van voordere schade aan het batiment der kerk als tot het gebruyk van het kerkhof, dat de zelve boomen geweert en verkocht worden, om den opbrengst van dieze te besteedden zoo tot gezeyde reparaties als aankoop van benodigde ornamenten.'* In een volgend argument halen ze ook aan dat de talrijke bomen het geluid van de klok dempen en zo de gelovigen moeilijk kon bereiken.

⁴⁹ Gent, RA: Kerk Wondelgem 2016, nr. 114

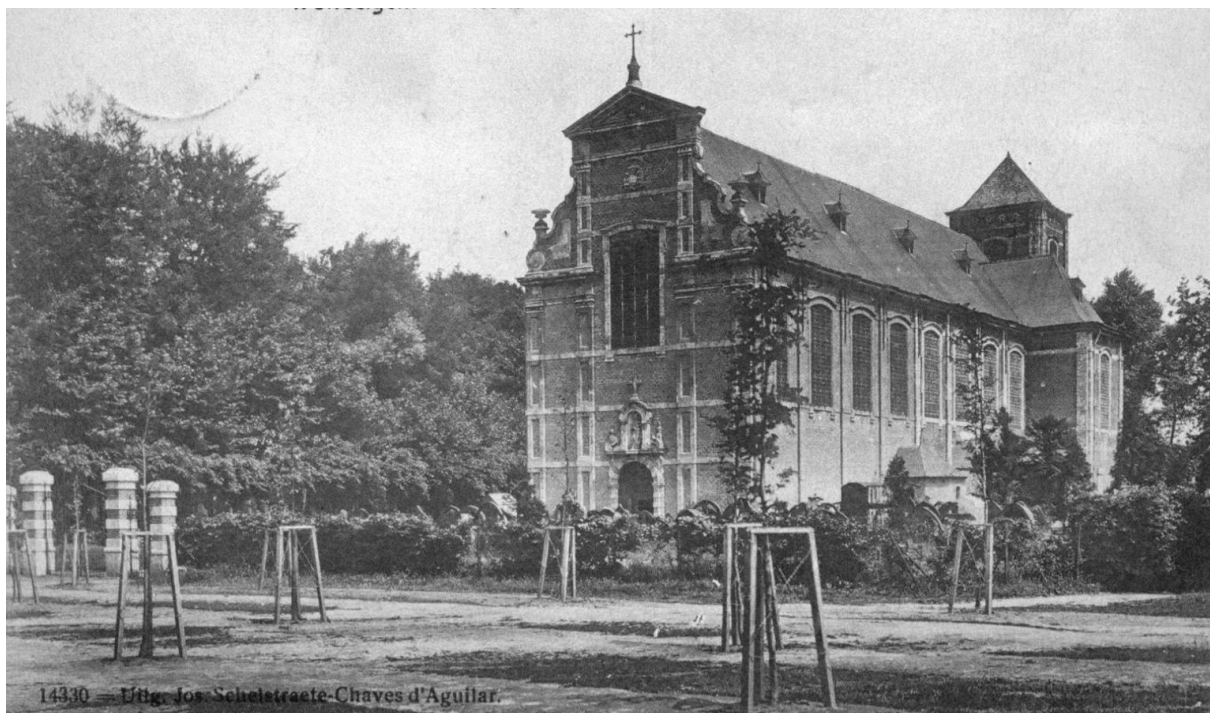
Léon Georges Buysse (1864-1916).⁵⁰ De pittoreske winterlandschappen van Buysse zijn een geromantiseerde momentopname van de Vroonstalledries omstreeks 1901. Het eerste wintertafereel (Figuur 41) toont een zijaanzicht van de Sint-Catharinakerk (voorafgaand aan de uitbreiding van het schip in 1903), de omgrachting is bevroren en afgebakend met knotwilgen. Het tweede sneeuwlandschap (Figuur 42) geeft zicht op de brede dreef die leidt naar de hoofdingang van de Sint-Catharinakerk. Men merkt op dat de dreef aangeplant is door afwisselend twee soorten dreefbomen.

Figuur 41: Léon Georges Buysse, Vroonstalledries met Sint-Catharinakerk, olieverf op doek, 1901 (Museum voor Schone Kunsten Gent via Vlaamse kunstcollectie)

Figuur 42: Léon Georges Buysse, Vroonstalledries met dreef, olieverf op doek, 1901 (Museum voor Schone Kunsten Gent via Vlaamse kunstcollectie)

Figuur 43: Kerkdries Wondelgem, met zicht op de parochiekerk en nieuwe aanplant, ca. 1910 (www.delcampe.net)

⁵⁰ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen, Dossier Vroonstalledries, brief van gouverneur aan KCML 18 mei 1914

Figuur 44: Kerkdries Wondelgem met zicht op pastorie en nieuwe aanplant, ca. 1910 (www.delcampe.net)

In 1922 vraagt de gemeente Wondelgem een goedkeuring aan de KCML voor het aanleggen van een openbare plaats voor een wekelijkse markt op de oostkant van de Kerkdries en een aanvraag tot het vellen van de bomen op het westelijke gedeelte van de Kerkdries.⁵¹ KCML was geen voorstaander voor de aanleg van de nieuwe markt omdat volgens hen hiervoor markante bomen zouden worden geveld wat het pittoreske uitzicht op de dries zou beschadigen. Hun advies was om de wekelijkse markt te laten doorgaan tussen de bomen in het park. Historische kaarten en oude prentbriefkaarten tonen echter aan dat omstreeks 1922 toch een deel van de bomen ten noordoosten werden gekapt voor de aanleg van het kermisplein op een grasveld. Dit bevestigt dat het kermisplein er toch is gekomen, uitgebeeld op het schilderij van Gentenaar Albert Beausaert van 1933 (Figuur 45) en op de plattegrond uit 1931. Op de eerste zondag van de maand mei en de zondag na 15 augustus werden ieder jaar de kermistenten opgeslagen op het kermisplein.⁵²

Figuur 45: Links, 1933, Albert Beausaert, Kermis aan de Kerk in Wondelgem (© Erfgoed in zicht, archief Gent); Rechts: ongedateerde postkaart van Delcampe met grasveld ten oosten van de kerk (© Prentbriefkaart van www.Delcampe.net)

In het interbellum zou ook gestart zijn met een gedeeltelijke velling en verjonging van de bomen op de dries. Een getuigenis uit 1940 schrijft over een nieuwe aanplant met beuken, eiken, linden en populieren, nadat vele 'wanstallige' bomen waren gerooid. Een deel was echter onaangeroerd zodat er in 1942 nog geen eenvormigheid bestond in de beplanting. Het nieuwe deel werd zorgvuldig omgespit en beplant met rode beuken en enige Amerikaanse eiken. In 1942 bezochten de

⁵¹ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen: Dossier Vroonstalledries, brief 01 juni 1922

⁵² Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen: Dossier Vroonstalledries, brief KCML aan Minister van Onderwijs, 27 december 1951

commissieleden van de KCML A. Janssens en H. Vaerwijck de Vroonstalledries. Zij stellen vast dat in het noordelijk deel een 100-tal slechte acacias zijn gerooid en dat een nieuwe beplanting, bestaande uit een 10tal rijen met elkaar afwisselende eiken- en beukenbomen werd aangelegd.⁵³ De heer Wouters, secretaris van de KCML, voegde hier aan toe dat de beplanting bestond uit eiken in het deel ten noorden, platanen in het deel ten oosten (naast het kermisplein) en linden, wilde kastanjes, eiken en beuken, in het deel ten zuiden en ten westen. De lanen waren langs weerszijden beplant met beuken.⁵⁴ Tijdens WO II was een deel van de dries omgevormd tot moestuin en aardappelveld ten behoeve van Winterhulp waarbij één terrein van zijn grote beplanting ontdaan werd. De eigenaars die het plantrecht over de bomen bezaten hadden bij de eenvormigheid van de beplanting niet mee toegestemd om hun recht af te staan, zodat een deel nog bezet bleef met oude beuken waartussen rodekolen en aardappelen geplant waren.

Figuur 46: Dries met nieuw aangeplante bomen en met de ijzeren wip op de achtergrond en achterzijde van de parochiekerk, ongedateerde prentbriefkaart, interbellum (Prentbriefkaart van www.delcampe.net)

Tot 1990 waren de oorspronkelijke planafstanden van de bomen nauwelijks gewijzigd. In 1972 werd een inventarisatie opgemaakt door de Rijksuniversiteit Gent en in 1987 door de Plantsoenendienst Gent. De laatste dertig jaar heeft men de bomen doen verjongen, een dringende ingreep gezien het bos zich in slechte toestand bevond. De boomvorm was slecht, bepaalde exemplaren uit de bovenetage bezaten een hoge slankheidsgraad. Door ruimtegebrek waren de kronen onevenwichtig uitgebouwd en ook ondergronds was de concurrentie van wortels om ruimte, zuurstof en voedingsstoffen problematisch. Bij de opmaak van het plan om de globale verjonging aan te pakken, maakte men een beheersplan op met het oog op het bekomen van een stabiele beplanting die voor langere tijd bestendig kon blijven en waarbij een geïsoleerde perturbatie geen aanleiding mag geven tot problemen voor de gehele beplanting.

Via een gefaseerde verjonging werd de dries van een gelijkjarig, geforceerd maar waardevol landschap geleidelijk omgevormd naar een meer open landschap waarin hoogstammige bomen het hoofdaandeel blijven behouden en waarbij een doorkijk onder het kronendak mogelijk blijft. Hierbij werd uitsluitend gebruik gemaakt van autochtone en semi-autochtone loofboomsoorten. Er werd zoveel mogelijk gebruikgemaakt van kleinen verjongingsgroepen die stelselmatig, met tussenpozen van vijf jaar werden uitgebreid. De gefaseerde verjonging was enerzijds noodzakelijk om een grote landschappelijke wijziging te vermijden en anderzijds om in de nieuwe beplanting een heterogeniteit naar soorten en naar leeftijd te doen ontstaan.⁵⁵ Deze nieuwe aanplant werd uitgevoerd vanuit de visie van bosbeplanting en niet vanuit de

⁵³ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen, Dossier Vroonstalledries, brief KCML aan Minister van Onderwijs, 27 december 1951

⁵⁴ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen, Dossier Vroonstalledries, brief KCML Wouters, 25 mei 1942

⁵⁵ MOERDIJK, W., VYNCKE G. en BRACKE, V., *beheersplan vroonstalledries*, Plantsoenendienst Gent, 1 juni 1991, p. 3-4

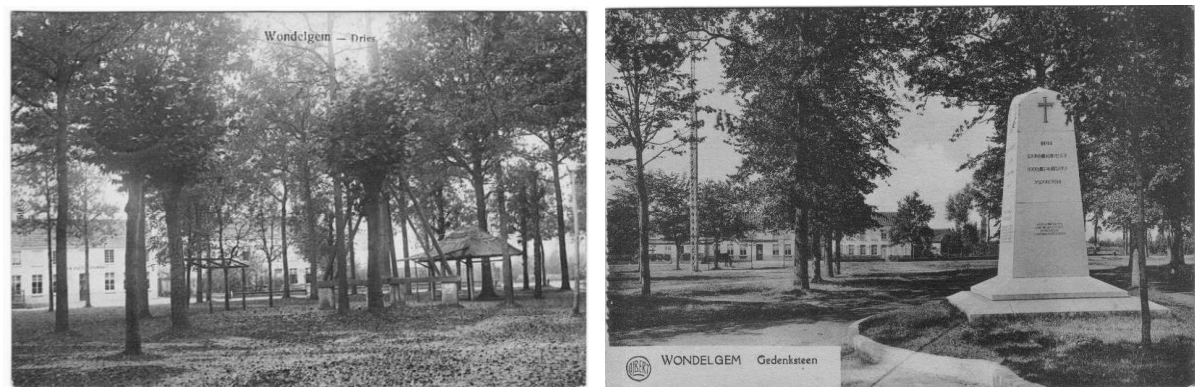
parkwaarde. De bomen werden systematisch aanplant per groep in rijen. Op heden is de dries beplant met een beperkt soortenaantal en bevinden er zich weinig open delen meer op de dries.

Hagen en omgrachting

Postkaarten uit de vroege 20ste eeuw en oude historische kaarten tonen aan dat de dries niet omhaagd was. Het open grasveld ten oosten was toen beplant met bomen tot aan de straatkant. Aan de zuidoostelijke perceelsgrens van de dries diende een gracht als natuurlijke afscherming (Figuur 47). Ten noorden van de dries liep eertijds ook een gracht aan de straatkant, zichtbaar op een oude foto met de ijzeren wip op de achtergrond (Figuur 48).

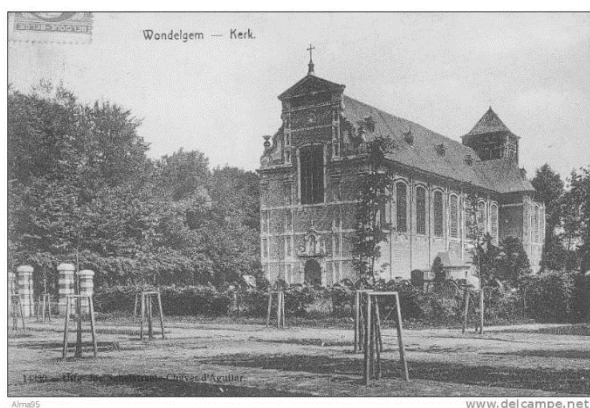
Figuur 47: Ongedateerde prentbriefkaarten met zicht op de zuidoostelijke perceelsgrens van de dries (www.delcampe.net)

Figuur 48: Ongedateerde prentbriefkaarten met zicht op de westelijke perceelsgrens van de dries (www.delcampe.net)

De taxushaag rondom het kerkhof was wel steeds aanwezig, te zien op oude prentbriefkaarten, het schilderij van Georges Buysse en historische kaarten. De gracht en (taxus)haag omheen het kerkhof gaan terug tot de 17de eeuw. Bij de vergroting van het kerkhof omstreeks 1910 – 1915 werden de gracht en taxusomhaging mee uitgebreid. In 1942 omschreef de heer Wouters, secretaris van de KCML, dat het kerkhof afgesloten is door een dichte haag.⁵⁶

⁵⁶ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen, Dossier Vroonstalledries, brief KCML Wouters, 25 mei 1942

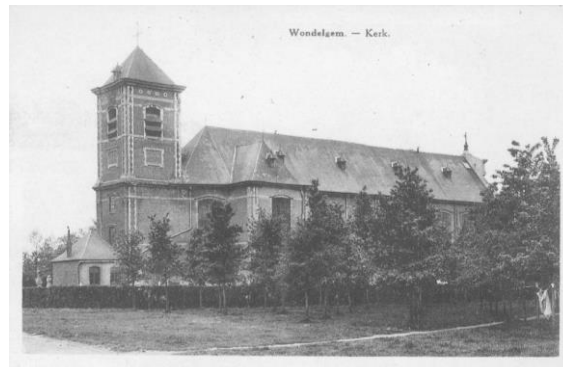
Figuur 49: Prentbriefkaart met zicht op kerk, ca. 1910 (www.delcampe.net)

Figuur 50: Schilderij van G. Buysse met zijaanzicht op kerkhof en kerk, 1901 (© Museum voor Schone Kunsten Gent via Vlaamse kunstcollectie)

Figuur 51: Ongedateerde prentbriefkaarten met zicht op de achterzijde van de kerk na de uitbreiding van het kerkhof: zuidoostkant en noordoostkant (www.delcampe.net)

Padenstelsel

De historische kaarten vóór 1893 tonen geen paden binnen de dries. De drie doorgangen vanuit het kerkhof doen wel vermoeden dat er paden liepen vanuit verschillende kanten naar de kerk en het kerkhof. Wellicht ontstonden er intuïtieve paden, spontaan ontstaan vanuit het gebruiksgemak, ook wel olifantenpaadjes genoemd maar waren ze te klein om af te beelden op voorgaande kaarten. Misschien waren er kleine paden langs de percelen.

Waarschijnlijk werden de paden aangelegd vanaf het moment dat men op het kerkhof is beginnen te begraven in het midden van de 19de eeuw. Dit zou verklaren dat de topografische kaart uit 1893 voor het eerst twee paden toont die de noordoostelijke en noordwestelijke hoek van de dries verbinden met de oude doorgangen in de kerkhofomheining. Deze paden bestonden wellicht al veel langer.

In 1910 wordt voor een eerste maal de dreef, op de noord-zuidas, naar de pastorie getekend. Dit pad is hoogstwaarschijnlijk ook veel ouder, gezien de pastoor gemakkelijk de kerk moest bereiken. Er liep een tweede dreef van de zuidelijke kerkhofrand naar de pastorie, destijds met koplinden aangeplant.

De wegenissen evolueerden in de 19de eeuw naar een meer orthogonaal padenstelsel, en zeker vanaf 1920 toen het oorlogsmonument werd geplaatst. Het padenstelsel werd aangepast en heraangelegd in functie van het monument. Een nieuw padenstelsel met centraal het oorlogsmonument, zichtbaar op de plattegrond van het plantrecht uit 1931, moet omstreeks 1920 zijn aangelegd. Vanaf dan leiden drie hoofdpaden en twee onverharde paden naar het oorlogsmonument. Het monument zelf was aangelegd rondom een plantsoen met een Vredesboom. In 1930 werd de witte paardenkastanje aangeplant als Eeuwfeestboom op de noordoostelijke hoek van de dries ter hoogte van de toegang van de dreef, dit ter herdenking van 100 jaar België.

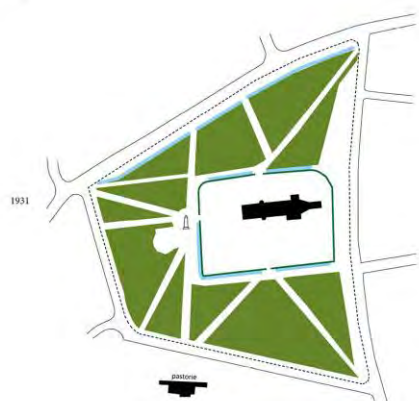
De heer Wouters geeft in 1942 volgende omschrijving van het padenstelsel: *‘Verscheidene kleine en groote lanen doorsnijden den Kerkdries in verschillende richting; ze leiden meestal naar den ingangen der kerk, voor den hoofdingang staat het*

*gedenkteken der gesneuvelden uit den oorlog 14-18. Rondom het kerkhof loopt een laan van 3 meter breedte waarop verscheidenen lanen uitkomen. De hoofdlaan loopt evenwijdig met de straten ten Westen en ten Oosten; zij geeft uit op de pastorie. De lanen zijn langs weersijden beplant met beuken. Een klein dreefje bestaande uit koplinden leidt van de pastorie naar een der zijingangen der kerk.*⁵⁷

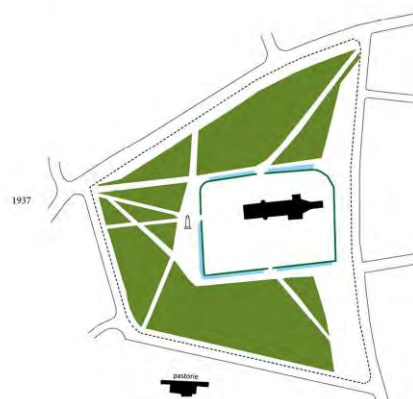
De aanleg van het padenstelsel zoals te zien op de kaart van 1931 werd op heden nauwelijks aangepast. Dit met uitzondering van het schuine dreefje van koplinden dat liep van de pastorie naar de zuidelijke kerkhofrand, dat verdwenen is. De later opgerichte niet-beplante cirkel op de zuidkant, te zien op de foto uit 1977 werd ook opnieuw beplant. Het pad dat hier liep stond nog getekend op de opmeting van 1991 maar is niet bewaard.

⁵⁷ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen, Dossier Vroonstalledries, brief KCML Wouters, 25 mei 1942

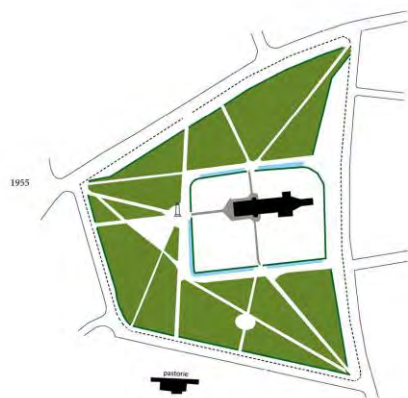
1931

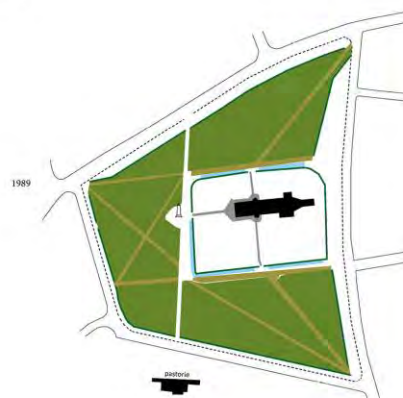
1937

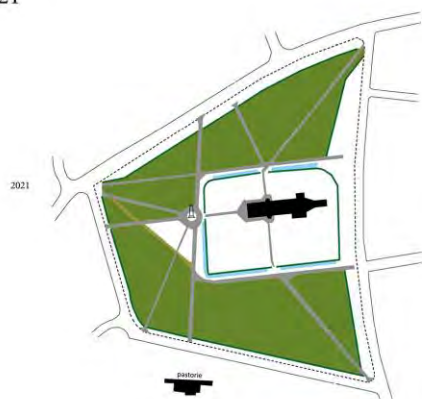
1955

1989

2021

Figuur 53: Schematisch overzicht van het kaartmateriaal 1931-2021 (ARAT architecten)

02.05. HISTORIEK KERK

02.05.01. VOOR 1680

De Sint-Catharinakerk werd gebouwd op Vroonstalledries ter vervanging van de oude 12de-eeuwse kerk aan de huidige Maisstraat. Deze werd in de 16de eeuw door een blikseminslag beschadigd en later nogmaals door de calvinisten vernield.

De tekening van deze kerk van A. Van Wijnendaele geeft een beeld van hoe de kerk in de 16de eeuw uitzag (Figuur 53). De gotische kerk had centraal een veelhoekige toren met een hoog spits dak. De rondboogvormige vensters hadden glas-inloodramen die door Lieven Hugenois, abt van Sint-Baafs (1517-1535), aan de kerk waren geschonken. De westelijke en zuidelijke gevel hadden steunberen en aan de zuidwestelijke zijde was de pastorie aan de kerk gebouwd. Rond de kerk was het kerkhof omgeven door een muur.⁵⁸

Op 17 augustus 1569 werd de kerk erg beschadigd door bliksem. Toen de calvinisten te Gent aan het bewind kwamen, werd de kerk in april 1579 door hen in openbare veiling gesteld om afgebroken te worden. De aangerichte schade werd zo goed als mogelijk hersteld na 1584, het jaar waarin Gent zich overgaf aan de Spaanse koning.⁵⁹

Figuur 54: Tekening van de oude kerk van Wondelgem (Beeldbank Gent)

02.05.02. BOUW VAN DE KERK (1683-1687)

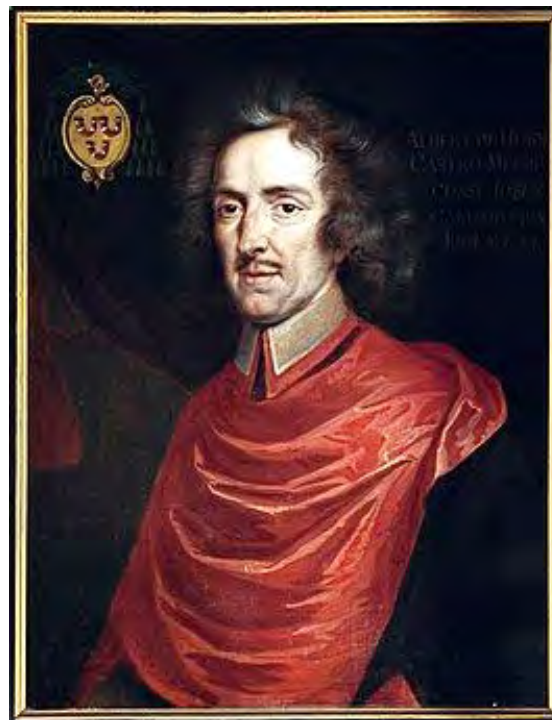
Na 100 jaar leven met een 'opgelapte kerk' koesterde de parochie plannen voor de bouw van een nieuwe kerk. Het kerkbestuur deed een aanvraag bij de toenmalige bisschop van Gent, Albrecht Frans, graaf van Horne (1642-1694), heer van Evergem.

Als redenen gaf het kerkbestuur aan dat:

- ten eerste de oude kerk *'ruineus was ende profijtelyck niet en coste gherepareert'*;
- ten tweede dat aan *'de noordzijde ende oostzuytsijde niemant van selve prochie was woonende'*,
- ten derde omwille van de *'gerusticheit des tijds'*.

Daarom vroeg men om meer in het hart van de gemeente een nieuwe kerk te mogen bouwen. De parochie had, voor het herbouwen van de kerk, over verschillende jaren heel wat geld bijeen gespaard. Het cashgeld was gedeponereerd in een koffer in de archieven van het bisdom.⁶⁰

De bisschop Albrecht van Horne, was het eens met de bouw van een nieuwe kerk en kwam zelf ter plaatse om de locatie van de nieuwe kerk aan te duiden.

Figuur 55: Albrecht van Horne, 17de eeuw (Sint-Baafskathedraal)

Hij achtte het om politieke en administratieve redenen raadzaam de kerk te bouwen buiten het rechtsgebied van de stad en in het Vrije van Gent. Dit was dus aan de andere zijde van de Riet-

⁵⁸ VANAVERBEKE L., *Geschiedenis van Wondelgem*, Wondelgem, 1968, p. 39-40

⁵⁹ VANAVERBEKE 1968, p. 39-40

⁶⁰ VANAVERBEKE 1968, p. 39-40; DE GRAEVE 1951, p. 10

of Bevrijtgracht en niet op de plaats waar de oude kerk toen stond. Vroonstalledries lag in het graafschap Evergem, zijn rechtsgebied.⁶¹ Het lag daarenboven ook in het centrum van de parochie, want de buurt rond de dries was als landbouwersnederzetting belangrijker geworden dan het oude Wondelgem.⁶²

De nieuwe locatie voor de nieuwe kerk was aangeduid en de eerstesteenlegging vond plaats in **1683**, de voltooiing in 1686 (confer jaartal op gevelfronton) of 1687 (confer jaartal op deurmakelaar). Volgens kerkrekeningen werd de kerk gebouwd onder leiding van de Gentse meester-metser Gillis Broeckaert⁶³ en meester-steenhouwers Philippe Baude en Jan Pieters, met medewerking van meester-timmerman Jan Van Der Kele, meester-smeden Jan Benthuijs, Nikolaas De Moorlose en Jacques Curtrick, meester-schaliedekker Gelaude Mignoot, meester-loodgieter Nikolaas De Raet en glazenier Jan D'Ausije. Jan Van Bouchaute, meester-landmeter, zorgde voor de opmetingen.⁶⁴ Het interieur van de kerk werd door Raphael Van Bommele bepleisterd en gewit.

De barokke parochiekerk op Vroonstalledries werd opgetrokken in bak- en zandsteen. De bomen op het oude kerkhof van de voormalige kerk werden gekapt en het hout werd voor de bouw van de nieuwe kerk gebruikt.⁶⁵

De werken werden opgevolgd door de personen die de bisschop aanstelde, nl. de pastoor, de armenmeester en de deken van de gilde; zij werden bijgestaan door de kerkmeesters als adviseurs.⁶⁶

In **1685** werd de bestaande ruïneuze kerk afgebroken en werd ergens op Vroonstalledries een klein noodkapel opgericht in afwachting van de nieuwe kerk. Mogelijk werden de oude materialen van de kerk ergens gestockeerd om later te worden hergebruikt. Verschillende oude graftekens verhuisden mee naar de nieuwe kerk op Vroonstalledries en werden daar in de kerk als vloer geplaatst.⁶⁷

De volgende 200 jaar werden er verschillende aankopen, herstellingswerken en modernisering aan en in de kerk aangebracht. Hieronder worden enkele opgesomd:

Tussen **1700-1751** werden in de kerk de zijaltaren, Heilig Marculphusaltaar en Onze-Lieve Vrouwaltaar geplaatst.

Rond **1750** werden er eikenhouten biechtstoelen tegen de noordelijke en zuidelijke zijbeuk geïnstalleerd.

In **1771** volgde de bouw van de doopkapel in de oksel van zuidelijke transeptarm en schip (nu stookplaats) met stenen van de vroegere kerk.⁶⁸ Uit de vloer van de oude kerk zouden verschillende grafplaten naar de nieuwe kerk zijn overgebracht. Volgens de beschrijving van 1845 (Van Hoorebeke) werden deze platen geplaatst in de doopkapel en dateren ze uit de 15de (één), uit de 16de (twee) en uit de 17de eeuw. Geen enkele van deze grafplaten is bewaard gebleven.

In **1772** werd de preekstoel naar ontwerp van Philippe Begijn door Francis de Pré uitgevoerd.

Het gilde van Sint-Macroen werd opgericht omstreeks het jaar **1780**. De statuten van deze gilde dateren uit 1787.⁶⁹

In **1820** werd de kerk door de bliksem beschadigd.

In **1835** werd er in de kerk een nieuwe vloer gelegd: in marmer en zwarte 'bazijk steen' (Basècles-tegels) door Frans Migon.⁷⁰

In **1852** gebeurde er een restauratie van de gevel.⁷¹

In **1853** kwamen er nieuwe houten lambriseringen in het schip.⁷²

In **1863** werd een nieuw schilderij boven het hoofdaltaar geplaatst, *Maaltijd met de Emmaüsgangers*, vervaardigd door Eduard Debruxelles (1831-1871).

In **1867** werd een nieuwe communiebank vervaardigd door K. Van Biesbroeck, bestaande uit beeldhouwwerk en twaalf marmeren medaillons die de twaalf apostelen voorstellen.⁷³

⁶¹ DE MEY 2007, p. 5-7

⁶² VANAVERBEKE 1968, p. 39-40; DE GRAEVE 1951, p. 10

⁶³ <http://www.hetlandvanaalst.be/wordpress/wp-content/uploads/2019/01/LVA-JG-16-1964-3-1.pdf>;

<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/17582> : Gillis Broeckaert zorgde in 1707 ook voor de constructie van de gewelven van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kruibeke. In 1708 was hij verantwoordelijk voor de restauratie van het pachtgoed 'De Meyerije' te Hillegem

⁶⁴ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/26940>

⁶⁵ DE MEY 2007, p. 11

⁶⁶ DE MEY 2007, p. 18

⁶⁷ DE MEY L., 'Funerair erfgoed: de bewaarde grafplaten bij de Sint-Catharinakerk te Wondelgem', *Vroonstalle*, Jaarboek XV, 2012, p.38-60

⁶⁸ VANAVERBEKE 1968, p. 39-40; <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/26940>

⁶⁹ VANAVERBEKE 1968, p. 48

⁷⁰ DE MEY 2012

⁷¹ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/26940>

⁷² STAD GENT, 'Parochiekerk Sint-Catharina, Wondelgem', *Gentse parochiekerken, Analyse & Waardebepaling*, Gent 2013, p. 12

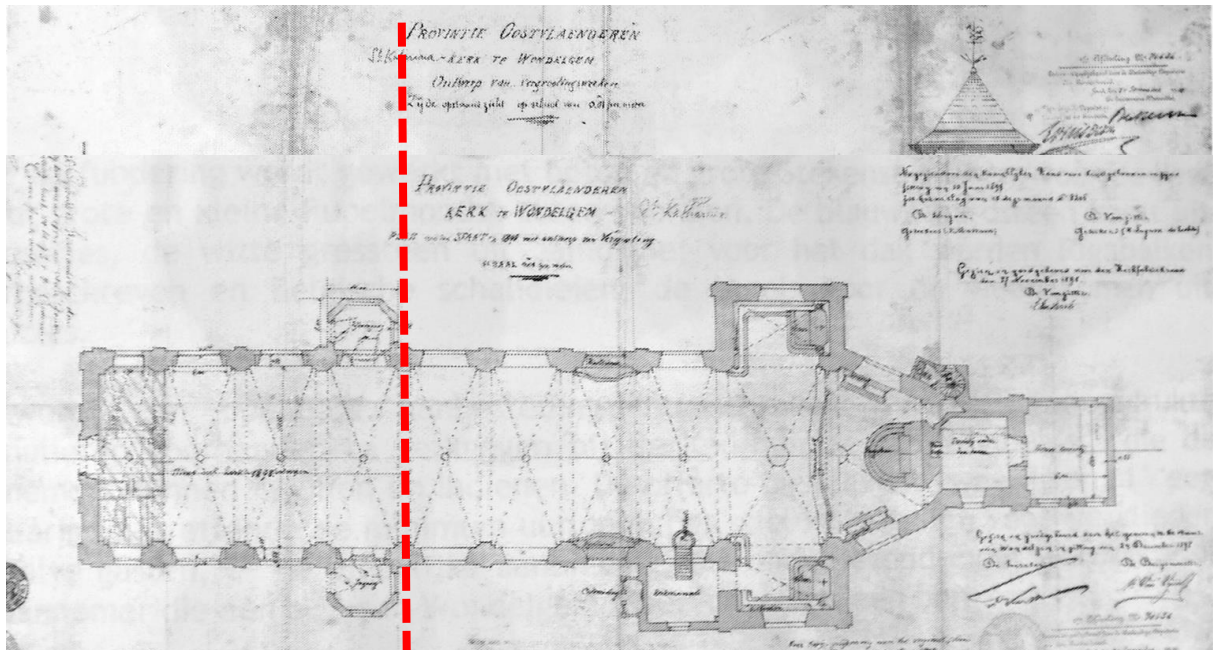
⁷³ STAD GENT 2013, p. 12

02.05.04. VERGROTING VAN DE KERK

In **1898** besloot de kerkfabriek het schip van de kerk te verlengen door drieëneenhalve travee bij te bouwen en de voorgevel te verplaatsen. Op 10 mei 1898 leverde de Gentse architect Emile Van Hoecke-Peeters⁷⁴ (1837-1919) een begrotingsstaat af voor de vergrotings- en herstellingswerken van de kerk.

Hij maakte een lastenboek op dat uit vijf delen bestond.

- Vergroting van de kerk tot op een lengte van 18,98 m, afbraak en heropbouw van de voorgevel inbegrepen
- Aanbouw van twee zijportalen
- Vergroting van de sacristie
- Vernieuwen van het schaliedak op het oude deel van de kerk
- Onderhoud van de uitgevoerde werken gedurende een jaar.⁷⁵

Figuur 56: Ontwerp van de uitbreiding van Van Hoecke-Peeters, 1898 (DE MEY 2012)

De werken aan de kerk werden gestart met de ontmanteling van de bestaande 17de-eeuwse voorgevel vanaf het kroonkruis tot 25 cm onder de kerkvloer. De stukken/onderdelen werden getekend met letters en op een tekening aangeduid, zodat bij de herbouw alles zijn juiste plaats kreeg. De stenen werden opgekuist, kapotte delen werden vervangen. De stukken in blauwe en witte hardsteen werden zorgvuldig nagetekend, voorzichtig neergelaten en opgekuist. Alles werd zorgvuldig gemerkt en in een loods ondergebracht. Wat gebroken werd of onherstelbaar verloren ging, werd gereconstrueerd om de herbouw zo getrouw mogelijk te laten gebeuren.⁷⁶ Ook het orgel werd afgebroken en nadien herplaatst.

Voor de funderingen van de nieuwe aanbouw werd gewerkt met beton en grote bakstenen uit Stekene. De rest werd opgebouwd in grote en kleine Rupelmondse baksteen. De blauwe hardsteen kwam uit Ecaussines, de witte grèssteen uit Jamoigne. Voor het dak werden Rigabalken voorgeschreven en Belgische schalieleien. De vloer werd gelegd in Basècles-tegels.⁷⁷

Bij de afbraak van de hoogzaal kwamen onzichtbare stukken vloer en graftekens zodanig vervuild tevoorschijn dat beslist werd om alles uit te breken en te vervangen door een nieuwe vloer. Sommige blauwe hardstenen plinten van de voorgevel van de kerk bleken niet herbruikbaar en moesten worden vervangen. Toen bleek dat de ontlastingsbogen niet in hardsteen

⁷⁴ Emile Van Hoecke-Peeters kiest ervoor om bij zijn huwelijk met Florence Peeters haar naam over te nemen om zich te onderscheiden van andere Van Hoecke-architecten en afstand te nemen van zijn vader, Jacques Van Hoecke. Al van in zijn jeugd was Van Hoecke-Peeters actief in zijn vaders atelier. In 1854 koos hij voor een theoretische bouwkundeopleiding aan de Gentse academie. Van Hoecke-Peeters hield het echter slechts twee academiejaren vol. Toch werd hij beschouwd als volwaardig architect. In 1863 haalde Van Hoecke-Peeters zijn eerste grote opdracht binnen: het stadhuis van Zottegem. In 1867 kon hij aan de slag als overheidsarchitect. Aan deze functie was een typische bouwstijl verbonden: baksteenstijl met rondbogen boven de ramen. Hij specialiseerde zich hoofdzakelijk in scholen en gemeentehuizen, DE PUYDT, A.-M., 'Drie generaties Gentse architecten', in *De veelzijdige Van Hoecke*, B. Baillieul, Gent, 2002, p. 3-21

⁷⁵ DE MEY L., 'Vergroting van de Sint-Catharinakerk te Wondelgem', *Vroonstalle*, Jaarboek XIV, 2011, p. 12

⁷⁶ DE MEY 2011, p. 12

⁷⁷ Ibidem

maar wel in bakstenen metselwerk waren, besloot de architect: *'ik ben van gevoelen dat men hetzelfde stelsel moet volgen en dus het metselwerk te vernieuwen en geen nieuwe hardsteen te gebruiken, wat dan in mindering komt.'*⁷⁸

Ook praktische overwegingen brachten bijkomende veranderingen. Zo vroeg de pastoor een buitendeur voor de nieuwe sacristie en om de voorziene hardstenen vloer te vervangen door een plankenvloer, omdat in de bestaande sacristie al een plankenvloer lag.

Voor het oprichten van de nieuwe sacristie werd de grafkelder van de familie de Kerckhove de Denterghem verplaatst. Verder werden twee bijkomende ingangen gemaakt aan de noord- en zuidzijde van de eerste bij te bouwen travee.⁷⁹

Op de zitting van de kerkraad van 16 mei **1900**, onder pastoor Van Geert, besloot de kerkfabriek de gronden te verkopen en de bomen te kappen en te verkopen om daarmee de verdere vergroting van de kerk te bekostigen.

In januari **1903** besloot de kerkraad een perceel in Gent te verkopen om de meubilering te bekostigen. Bijkomend kreeg in oktober **1904** de kerkfabriek de toelating om van de belegde fondsen geld op te nemen om de kosten van de bijkomende werken te dekken. Daarmee kon men twee nieuwe biechtstoelen, een doopvont en een afsluiting voor de doopkapel bekostigen. Albert Sinaeve-D'hondt (1868-1953) uit Gent vervaardigde de doopvont in blauwe arduin, deels gepolierd en geciseleerd en met een koperen deksel. Hij maakte eveneens de twee biechtstoelen in gecireerd eikenhout, versierd met beeldhouwwerk.⁸⁰ In **1906** voerde hij ook de herstellings- en opkuiswerken uit van de beschotten, de biechtstoelen en de preekstoel van het Kerk- en Armbestuur in de kerk.

Het orgel had onder de verplaatsing en de werken erg geleden. Na de vergroting van de kerk bleek het orgelspel niet meer te voldoen en moest het orgel worden verzaamd. In juli **1908** besloot de kerkfabriek de verplaatsing en verbetering van het orgel toe te wijzen aan de Gentse orgelbouwer Jan Vergaert. In hetzelfde jaar ging de kerkfabriek in op een voorstel van juffrouw Gabriëlle Blommaert om een geschilderd glasraam in de zijkapel links te plaatsen. Zij bekostigde het glasraam de *Heilige Catharina voor de rechters*, gemaakt door glazenier Albéric Ysabee (1896-1980) uit Gent.⁸¹ Deze glazenier heeft ook ontwerpen voor muurschilderingen gemaakt.⁸²

Tussen 1910-1916 kwamen er vijf geschilderde glasramen:

- Koor links: de *Verrijzenis van Christus* geschonken door graaf G. Goethals van de Woestijne in 1910.
- Koor rechts: *De kroning van Maria* door Julius Dobbelaere (1909) geschonken door baron de Turck.
- Zijkapel links: *De Heilige Catharina voor de Rechters* geschonken door Gabriëlla Blommaert in 1911.
- Zijkapel rechts: *H. Lodewijk van Frankrijk* en *H. Marculfus* een schenking van Eugène en Ferdinand de Hemptinne.
- Westgevel *H. Clara van Assisi verjaagt de Saracenen* geschonken door de douarière de Ghellinck de Walle, Clara de Hemptinne in 1916.⁸³

⁷⁸ Ibidem, p. 16

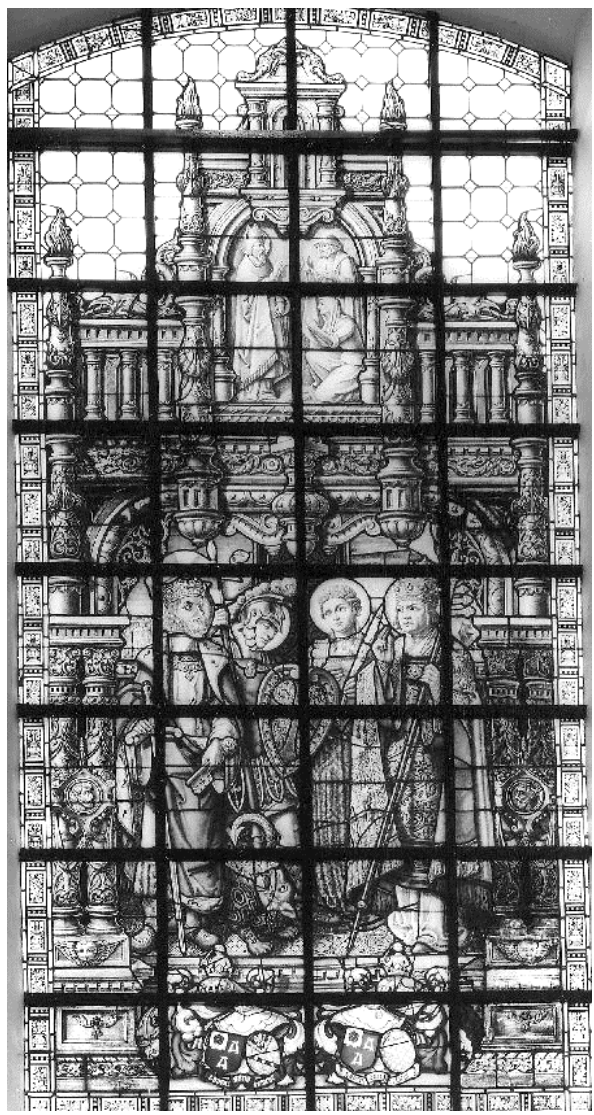
⁷⁹ Ibidem, p. 12

⁸⁰ Ibidem, p. 19

⁸¹ Hierover staat meer informatie in een artikel van Sophie Huysman over de glasramen in de kerk van Wondelgem verschenen in Jaarboek 11 van de Heemkundige en historische kring Wondelgem., p. 21-25

⁸² Gent, RA: Kerk Wondelgem, BE-A0514.3345

⁸³ STAD GENT, 'Parochiekerk Sint-Catharina, Wondelgem', *Gentse parochiekerken, Analyse & Waardebepaling*, Gent 2013, p. 16

Figuur 57: *Kroning van O.L. Vrouw*, 1909 door Jules Dobbelaere (KIK M264684)

Figuur 58: *H. Lodewijk van Frankrijk en H. Marculfus* (KIK M264682)

In **1913** werd in het koor een nieuwe vloer gelegd, kwamen er trappen voor het hoofdaltaar en werden twee zijaltaren geplaatst.

In **1914** kwamen de eerste uitingen om zowel de dries, kerk als kerkhof te beschermen. Een brief van de gouverneur aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) vermeldde het volgende: 'Hoewel de kerk nog niet als monumentaal religieus gebouw is geclassificeerd, heeft zij toch een eigen karakter en vormt zij, samen met de grote bomen die haar omringen, een opmerkelijk geheel.'⁸⁴

In **1942** bezochten de commissieleden van de KCML A. Janssens en H. Vaerwijck Vroonstalledries, maar hun bezoek was vooral gericht op de dries en minder op de kerk en kerkhof.⁸⁵ Dit resulteerde erin dat Vroonstalledries in 1953 beschermd werd als cultuurhistorisch landschap (zie Historiek Dries).

In **1964-1969** werden enkele brandglasramen hersteld o.l.v. G. Vanden Bulcke.⁸⁶

In **1969-1971** werd in de kerk centrale verwarming aangelegd.⁸⁷

In **1973-1978** werd de elektriciteit vernieuwd en de elektrificatie van de klokken ingesteld.⁸⁸

⁸⁴ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen: Dossier Vroonstalledries, brief van gouverneur aan KCML 18 mei 1914 Maart 1952

⁸⁵ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen, Dossier Vroonstalledries, brief KCML aan Minister van Onderwijs, 27 december 1951

⁸⁶ Gent, RA: Kerk Wondelgem, BE-A0514.3345

⁸⁷ Gent, RA: Kerk Wondelgem, BE-A0514.3345

⁸⁸ idem

In **1975** kreeg de kerk een opfrisbeurt.⁸⁹

Figuur 59: Zicht op noordwestelijke gevel van de Sint-Catharinakerk (KIK M264676)

In **1979** vroeg de schepen van de Stad Gent aan de Rijksdienst voor Monumenten om het kerkhof van Vroonstalledries mee op te nemen in de bescherming omdat *'Het is zo dat de ingezetenen van het oude Wondelgem sterk gebonden zijn aan hun oud kerkhof en ervoor vrezen dat mettertijd, zoals op vele dorpen, dit zou moeten plaats maken voor een parkeerruimte of open plek. De vraag om deze begraafplaats op te nemen in het geklasseerde gebied van de Dries, komt dan ook vanuit de plaatselijke bevolking.'*⁹⁰ Volgens het beschermingsbesluit van 1953 werden het perceel van de dries, het kerkhof en de kerk opgenomen in de bescherming (zie Figuur 3).

In **1983** had de kerk dringende instandhoudingswerken nodig, aangezien er 'aan de voorgevel van de kerk stenen en versierselen loskwamen en afbrokkelden, terwijl de top van de voorgevel naar voor overhelt'. De kerk had namelijk de volgende herstellingswerken nodig:⁹¹

- Gedeeltelijk afbreken en herbouwen van de top van de voorgevel
- Vernieuwen van de natuurstenen die behoren tot de pilasters, de dekstenen van de voorgevel de geprofileerde rondlopende lijst onder de dakgoot
- Herstellen van de pilasters van de toren

⁸⁹ idem

⁹⁰ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen: Dossier Vroonstalledries, brief schepen P. Mortier-Haesaert van stad Gent aan heer Goetleven, 23 maart 1979

⁹¹ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen: Dossier Vroonstalledries, brief 08-03-1983 aan Rijksdienst voor Monumenten en landschapszorg (huidig agentschap Onroerend Erfgoed)

- Consolideren van de torengesels
- Voegwerken
- Nazicht van de dakconstructie en dakbedekking
- Vervangen van zinken gootbekleding door koper
- Inmetselen van oude grafstenen (vroegrenaissance) in de zijgevel van de kerk

Er werd een grote luifel aan de voorgevel aangebracht om afbrokkelende stenen op te vangen. Architect Wilfried Bauwens werd aangesteld voor het ontwerp van de luifel.

Het Gentse architectenbureau Bressers werd aangesteld om de restauratie van het fronton en de plaatsing van duivenwering te doen (1983-1999). Zij bleven tot 2005 verdere herstellingswerken aan de kerk uitvoeren.⁹²

In 1987 werd de parochiekerk Sint-Catharina in haar geheel (gevels, bedakingen en interieur) beschermd als monument vanwege de historische en artistieke waarde.⁹³

In 2000 werden herstellingswerken aan de brandglasramen uitgevoerd door de firma Mestdagh.⁹⁴

02.06. HISTORIEK KERKHOF

02.06.01. ALGEMEEN

In 1688-1690 werd na de bouw van de Sint-Catharinakerk het kerkhof aangelegd: de gracht rond het kerkhof werd gecreëerd en er werden nieuwe bomen op het kerkhof geplant.⁹⁵ Het kerkhof kreeg van in het begin een omheining, een heg of hek langs de gracht om een buffer te vormen tussen de dries en het kerkhof. De omheining werd ook aangelegd om dieren weg te houden van de stoffelijke resten. De ingang van het kerkhof werd waarschijnlijk al van in de 17de eeuw door (houten of ijzeren) hekken tussen bakstenen zuilen afgesloten van de Dries (Figuur 64).

In de 17de eeuw werd zowel in de kerk als op het kerkhof begraven. Begraven in de kerk was voorbehouden voor de elite. In de kerk was de meest geëerde plek het hoogkoor dicht bij het altaar. De grafplaten waren in natuursteen, voornamelijk blauwe hardsteen met witte marmer voor het oplichten van enkele details, epigrafie, beroepsgebonden iconografie of funeraire symboliek.⁹⁶ Op het 'hof van de kerk' was gras en stonden bomen, zoals notelaars. Een kerkhof werd eeuwenlang beheerd als 'hof van de kerk' dat door verpachting van gras en verkoop van vruchten en hout voor opbrengsten zorgden. In tegenstelling tot de natuurstenen grafplaten en gedenktekens in de kerk, stonden er op het kerkhof eerder houten kruisen. Vanwege het intensief gebruik van de kerkhoven werd er geregeld ontruimd en werden de stoffelijke resten bijgelegd in de knekelput. Op het kerkhof aan de zuidzijde was deze plek te vinden bij wat 'het vagevuur' werd genoemd. Dit was een schildering op de muur die het knekelhof aangaf.⁹⁷

In 1695 werden er opnieuw werken uitgevoerd aan de gracht, waarschijnlijk om dat die was dichtgeslibd.⁹⁸

In 1777, volgens de Ferrariskaart, (Figuur 18) was het kerkhof omzoomd met een haag en een gracht. Volgens de kaart waren er drie bruggetjes die toegang (noord, oost en zuid) gaven vanuit de dries naar het kerkhof.⁹⁹ Deze drie toegangen vormden tot vandaag de belangrijkste assen/wegen op het kerkhof.

Het decreet van 26 juni 1784 opgesteld door keizer Jozef II (1741-1790) verbood nog verder in de kerk en de bebouwde kom te begraven, tenzij het ging om een priester of een grote weldoener van de kerk. Vele rijken waren dan ook met het oog op hun 'zielenheil' gulle begiftigers van de kerk. De meeste mensen behoorden echter niet tot deze rijke elite, dus vanaf dan werden er nieuwe begraafplaatsen buiten de steden opgericht. Meer bescheiden woonkernen, zoals Wondelgem en Vroonstalledries, met een beperkt aantal inwoners konden hun overledenen wel blijven begraven op het kerkhof.¹⁰⁰

⁹² Gent, RA: Kerk Wondelgem, BE-A0514.3345

⁹³ Gent, Archief Agentschap onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen: Dossier Vroonstalledries

⁹⁴ Gent, RA: Kerk Wondelgem, BE-A0514.3345

⁹⁵ DE MEY 2007, p. 17. "over het verdiepen van de gracht rondom het kerckhof" en "over het planten ende verdoornen van eenighe bomen op het nieuwe kerkhof"

⁹⁶ file:///D:/Users/HP/Downloads/20190625_BIJLAGE_1_-_historiek_Gentse_begraafplaatsen.pdf: HAVERMANS A.-M., *De geschiedenis van de Gentse begraafplaatsen in de 18de en 19de eeuw*

⁹⁷ DE MEY 2012, p. 41 Vandaag is daar nog iets van te merken

⁹⁸ DE MEY 2012, p. 41

⁹⁹ www.geopunt.be: Ferrariskaart 1777

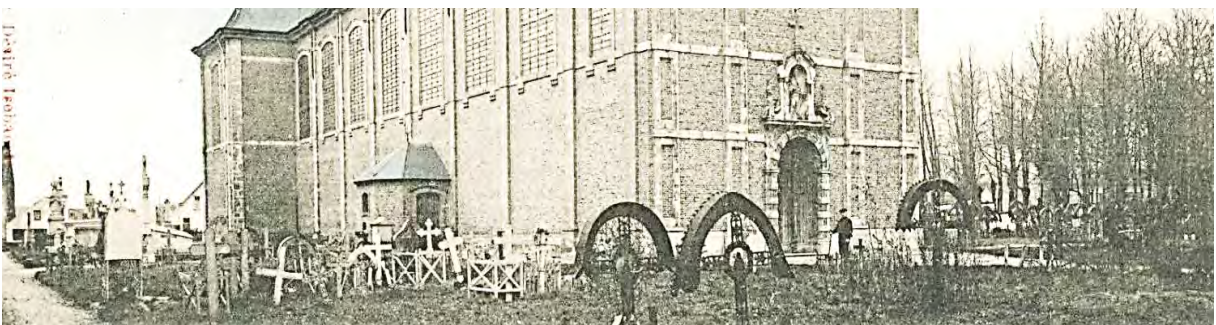
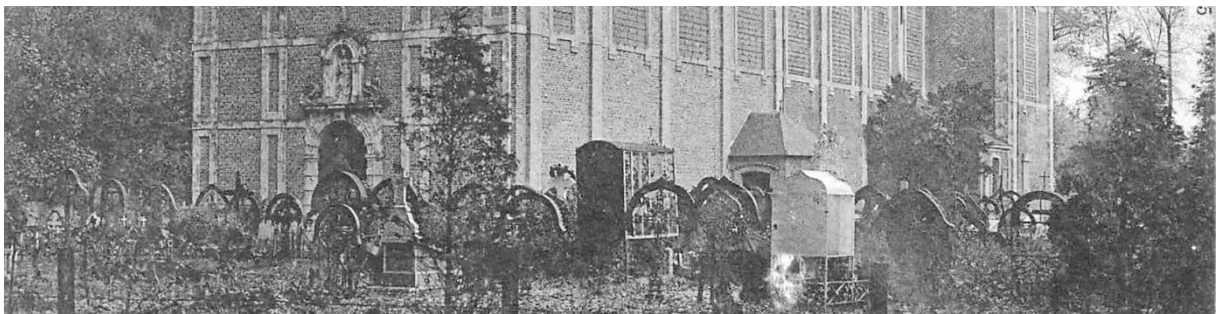
¹⁰⁰ DE MEY 2012, p. 41

In **1804** liet Napoleon met het decreet van 12 juni 1804 een grafconcessie invoeren. Dit gaf particulieren de mogelijkheid om een concessie aan te kopen, om op het kerkhof langdurig een perceel grond te verwerven en om er een blijvend grafteken op te richten.

In **1830**, toont het primitief kadasterplan (Figuur 21) aan de westelijke ingang een klein gebouwtje.¹⁰¹ Waarschijnlijk was dit een lijkenhuisje. Het is onduidelijk hoe lang dit gebouwtje daar gestaan heeft, op de kaarten vanaf 1931 is het verdwenen.

Waarschijnlijk werd in de tweede helft van de 19de eeuw een plan opgesteld dat het kerkhof in verschillende zones opdeelde, namelijk met zones om in volle grond te begraven, om grafkelders te construeren, voor kindergraftekens, zusters- en pastoorsgraftekens of kloostergraven.¹⁰² Uit historisch beeldmateriaal kan worden opgemaakt dat verschillende zones van elkaar werden gescheiden door kleine paden. Rondom het kerkhof lag een pad dat een beetje van de haag verwijderd was. Langs dit pad werd naar de haag toe begraven. Aan de andere kant van het pad was een grasveld met houten en ijzeren kruisen als graftekens (Figuren 59 en 60).

Vanaf dan liet in eerste instantie de lokale elite grafmonumenten met grafkelders bouwen op het kerkhof. De eerste en belangrijkste graftekens werden links en rechts langs het koor van de kerk geplaatst. Voornamelijk de adellijke families uit de 19de en 20ste eeuw zijn hier begraven zoals: de Ghellinck de Walle, de Hemptinne-de Kerchove de Denterghem, Mesdach de ter Kiele.¹⁰³ Deze graftekens werden monumentaal uitgewerkt in een neogotische of neoclassicistische stijl op basis van classicistische typologieën door Gentse beeldhouwers en steenkappers zoals H. Dubois, Cornelis, Medo of Paternotte. Sommige van deze graftekens hadden ook een ijzeren hekwerk en kettingen. In de 19de eeuw was ijzer een veelgebruikt materiaal op een kerkhof of begraafplaats. De houten kruisen werden vervangen door ijzeren graftekens. Rond 1906 stond het grasperk van het kerkhof vol met houten en ijzeren kruisen.

Figuur 60: Ijzeren en houten kruisen ten westen van de kerk, ca. 1910 (www.delcampe.net)

Figuur 61: Ijzeren en houten kruisen ten westen van de kerk, ca. 1900 (www.delcampe.net)

¹⁰¹ www.cartesius.be: primitief kadasterplan 1830

¹⁰² Een gelijkaardig plan werd tijdens dit onderzoek echter niet teruggevonden

¹⁰³ <https://catherineboone.blogspot.com/2015/10/herfststille-aan-het-vroonstalledries-in-wondelgem-te-gent.html>

Figuur 62: IJzeren kruis (Mar Jaen 2021)

Figuur 63: IJzeren kruis, kindergraf (Mar Jaen 2021)

Figuur 64: Zicht op de grafmonumenten van de elite naast het koor (Mar Jaen 2021)

Bij de vergroting van de kerk in 1898 moesten er verschillende graven (volle grond) aan de westelijke zijde ontruimd worden. In **1902** moest voor het oprichten van de nieuwe sacristie de grafkelder van de familie de Kerchove de Denterghem verplaatst worden. De gemeente voerde de werken uit op kosten van de kerkfabriek. Hiervoor werd het plan eveneens getekend door architect Van Hoecke-Peeters in 1902.¹⁰⁴

Tussen 1910 en 1915 werd het kerkhof langs de zuidelijke richting vergroot. De oude gracht werd gedempt en als nieuw pad gebruikt. Bij deze vergroting werden eerst een reeks bomen gekapt en verkocht. Naderhand werden de gracht en de omheining verplaatst en gereconstrueerd. De bakstenen zuilen en hekwerk aan de zuidelijke zijde aan de Dries werd waarschijnlijk opnieuw geplaatst zodat het kerkhof opnieuw van de Dries kon worden afgesloten.

¹⁰⁴ DE MEY 2011, p. 16, Op 1 maart 1903 wordt het bestek ten bedrage van 888,14 fr door de kerkraad goedgekeurd. De werken aan de kelder opgetrokken in Rupelmondse steen en Portlandcement, worden uitgevoerd door Schauvliege

Figuur 65: Twee foto's die de noordelijke poort van het kerkhof tonen, ca. 1930 (Archief Heemkundige Kring Wondelgem, H.H.K.W.)

In **1915** kwamen er tegen de haag zeven statieën van de bedevaartweg van Sint-Catharina en Sint-Marculphus.¹⁰⁵ Ondertussen werden de ijzeren kruisen meer en meer vervangen door eenvoudige graftekens in blauwe hardsteen. De 'gewone man' plaatste nu ook een stenen grafteken, weliswaar in volle grond. Opvallend is dat vele graftekens erg gelijksoortig zijn. Vanaf dan ontwikkelen er zich twee lokale typen, waaronder een stèletype bestaande uit een stèle, grafplaat en een perkje en/of bloembakje en een sarcofaagtype waarbij een grafplaat op een sokkel werd geplaatst en verder afgewerkt werd met een klein perkje. De stèletypen werden meermaals versierd met bronzen reliëfs en porseleinfoto's. Langs het zuidelijke pad, van de kerk naar de dries, komen ook grafkelders met grotere graftekens.

Met de groeiende vraag naar stenen graftekens kwamen er in Wondelgem en Gent ook veel meer steenkappers bij, onder wie Baetslé, Mahu, Pausenberger en Van de Vijver. Bestaande steenkappers bouwden hun firma verder uit en vergrootten hun atelier.¹⁰⁶ Sommigen waren in Wondelgem gevestigd, maar de meesten hadden hun atelier bij de Westerbegraafplaats (meer informatie in Hoofdstuk 3).

Figuur 66: De foto toont de verschillende graftekens in de zuidoostelijke hoek (www.delcampe.net)

¹⁰⁵ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/26940>

¹⁰⁶ Gent, Stadsarchief (SA): G12, Medo en Maes

Figuur 67: Twee graftekens met mooie bronzen reliëfs (Mar Jaen 2021)

Figuur 68: Art-decografteken met epigrafie op marbriet en twee porseleinen foto's (Mar Jaen 2021). Tijdens het interbellum werden er over heel het kerkhof stenen graftekens geplaatst. Opmerkelijk is dat er steeds gekozen werd voor dezelfde lokale typologie. De meeste graftekens werden in art-decostijl vormgegeven en in blauwe hardsteen afgewerkt met reliëf (rozen of klimop), ciselering of frijnslag.

De art-decostijl bleef tot in de jaren 1970 nog de meest gangbare stijl voor graftekens, hoewel er vanaf de jaren 1940-1950 ook invloeden waren van de 'moderne' stijl. In eerste instantie werd de vorm van de stèle aangepast, daarna kozen sommigen voor een grafteken bekleed met zwart-witte mozaïektegels. Er zijn enkele uitzonderingen waarbij het grafteken in een uitermate moderne vormgeving werd uitgevoerd (Figuur 71).

Figuur 69: Luchtfoto uit 1955 (overgenomen uit de archeologische nota Vroonstalledries)

Na WO II kwam er op het kerkhof een zone voor de oud-strijders. De graftekens werden hier stilistisch gelijk uitgevoerd. Een luchtfoto uit 1955 toont dat het huidige plein C toen nog grotendeels uit een grasveld bestond (Figuur 68). Er waren wel al graftekens langs de haag en langs de westelijke laan geplaatst, maar in het perk zelf staan nog geen graftekens. Op dat moment bestonden de paden uit verharde aarde en waren ze duidelijk onderscheidbaar van de grasperken. De eeuwigdurende concessie werd in **1971** vervangen door een 50-jarige concessie.¹⁰⁷

Het nieuwe kerkhof, aan de rand van Wondelgem, werd op 1 november **1977** in gebruik genomen.

Tot in **1986** bleef men sporadisch in Wondelgem rond de kerk begraven en er werden tot op heden geen graftekens geruimd.

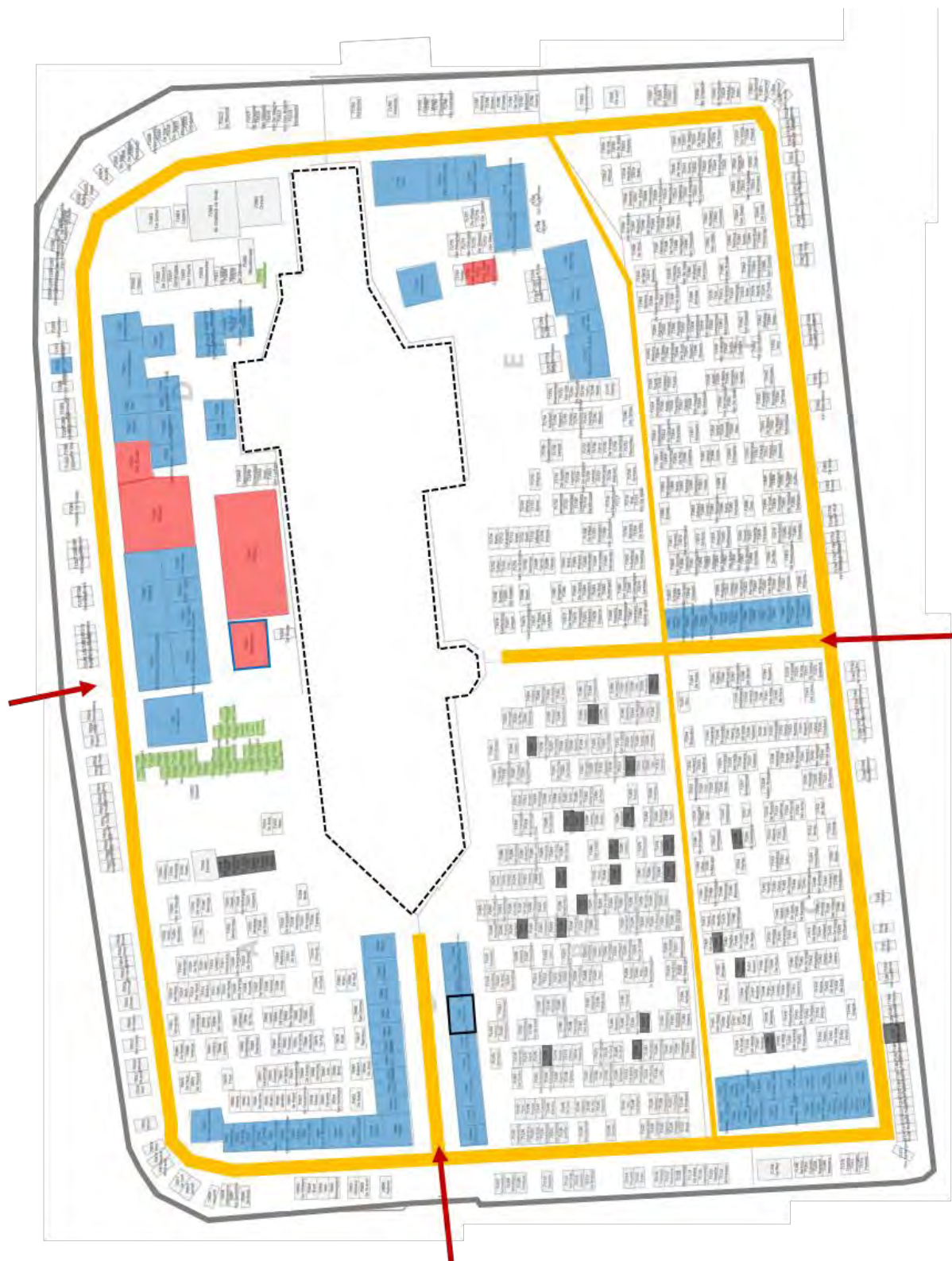

Figuur 70: Grafteken bekleeft met mozaïek (Mar Jaen 2021)

Figuur 71: Grafteken met een moderne interpretatie van een stèle (Mar Jaen 2021)

Figuur 72: Modernistisch grafteken voor de in 1942 in Rieme gefusilleerde oorlogsslachtoffers (Mar Jaen 2021)

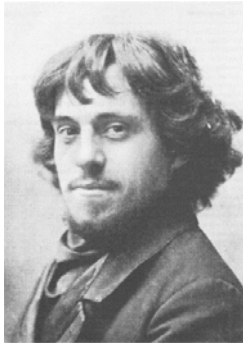
¹⁰⁷ DE MEY 2012, p. 40

Figuur 73: Plan met aanduiding van de belangrijkste paden, keldergraven, kloostergraven, kindergaven en oud-strijdersgraven. (Mar Jaen 2021)

02.06.06. OMMEGANG

Rondom het kerkhof, dat tussen 1910 en 1915 werd uitgebreid langs zuidelijke kant, staan sinds 1914-1915 zeven stèles opgesteld. Zij vormen samen een ommeegang met scènes uit het leven van Sint-Catharina en Sint-Marculphus. De ommeegang was een voorwerp van de volksdevotie, meer bepaald voor de genezing van de zgn. 'katelijne-wielen', een huidziekte.

De sculpturen werden uitgevoerd door de bekende beeldhouwer Jules Pierre Van Biesbroeck (1873-1965). Hij was een Belgisch tekenaar, schilder, beeldhouwer en ontwerper. Hij is voornamelijk gekend vanwege zijn landschap- en portretschilderijen, zijn schilderijen met oriëntalistische thema's en diverse sculpturen. Bij het uitbreken van de WO I in 1914 vlucht Van Biesbroeck naar Bordighera in Italië en vanaf 1927 verbleef hij zich Algerije, meestal in Algiers en soms in Bou Saâda. [1]. Het licht en de omgeving van Algerije voegde lichtere kleuren toe aan zijn palet en hij voegde oriëntalistische onderwerpen toe aan zijn oeuvre.¹⁰⁸

Figuur 74: Portret van Van Biesbroeck in 1904 (Biblioteca Apostolica Vaticana)

Elke stèle bestaat uit een bakstenen voet met daarop een arduinen omlijsting rond een ondiepe rondboognis. Voor de stèle staat telkens een klein bidbankje. In de nis zijn gepolychromeerde terracottareliëfs aangebracht in twee registers: bovenaan i.v.m. Sint-Catharina, onderdaan i.v.m. Sint-Marculphus.¹⁰⁹

Het is onduidelijk wanneer precies, maar na WO I heeft men achter deze stèles telkens een linden geplaatst. Deze linden werden jaarlijks geknot.

Foto's uit 1980 tonen aan dat de sokkel van de staties oorspronkelijk in baksteen waren uitgevoerd en dat er een bidbankje aan gehecht was.¹¹⁰ Naderhand werden de bakstenen sokkels vervangen door natuurstenen parament, kreeg de ruimte voor de statie een vloer in breuksteen en een houten bidbankje.

I - boven: H. Catharina voorbeeld van godsvrucht

I - onder: H. Marculphus deelt brood uit

II - boven: H. Catharina verdedigt haar geloof

II - onder: onleesbaar

III - boven: H. Catharina bekeert de heidenen

III - onder: H. Marculphus verkondigt het woord Gods

IV - boven: H. Catharina het mirakel

IV - onder: H. Marculphus bouwt een klooster

V - boven: H. Catharina's marteling

V - onder: H. Marculphus' boetvaardigheid

VI - H. Catharina naar haar graf gedragen

VI - onder: onleesbaar

VII - boven: H. Catharina onbeschadigd teruggevonden

VII - onder: H. Marculphus' graf miraculeuze genezingen.

Figuur 75: 1980, Statie II voor de renovatie (Archief AOE)

¹⁰⁸ https://nl.wikipedia.org/wiki/Jules_Pierre_Van_Biesbroeck

¹⁰⁹ CAPITEYN A., DECAVELE J., *In steen en brons van leven en dood*, Gent 1981, p. 217-218

¹¹⁰ Gent, Archief onroerend erfgoed, Oost-Vlaanderen: Dossier Vroonstalledries, 1 Vooronderzoek

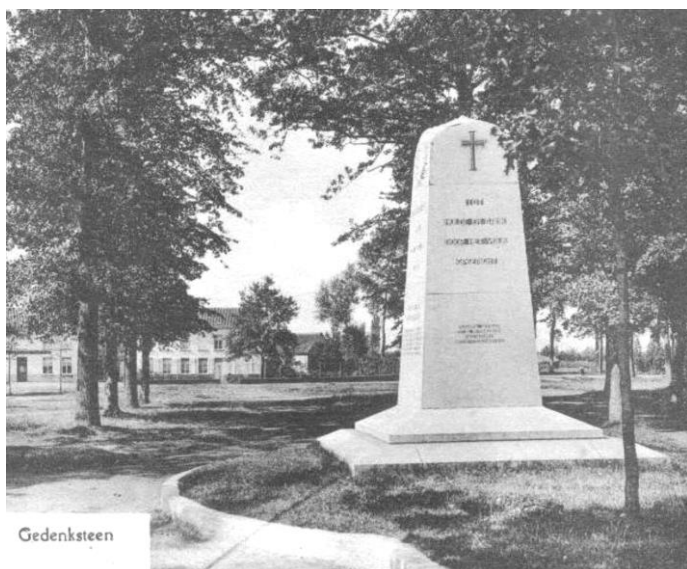
02.07. OORLOGSMONUMENT

Het oorlogsmonument werd samen met de aanplanting van de Vredesboom (Amerikaanse eik), ter nagedachtenis van de oorlogsslachtoffers van WO I op 10 oktober 1920 opgericht voor de westelijke ingang van het kerkhof. Het gedenkteken werd uitgevoerd als een natuurstenen obeliskvormig monument, met schuin toelopend voetstuk waarop in reliëf een helm en palmtak zijn afgebeeld. Het monument werd bekroond met een wapenschild van een klimmende leeuw en twee leeuwen als schildhouders met nationale wapenspreuk van België op de banderol 'Eendracht maakt macht'. Het monument werd bereikbaar gemaakt via vijf paden die uitkomen op een rond perkje dat oorspronkelijk bedekt was met gras.

Na WO II werden de namen van de gesneuvelden en politieke gevangenen toegevoegd. Waarschijnlijk werd toen het perk heraangelegd met lage heesters en kwamen er kleine ijzeren paaltjes en een ketting ter afsluiting.

Het opschrift is als volgt: Voorzijde: *Ter roemvolle gedachtenis van de voor het vaderland gesneuvelde soldaten uit Wondelgem 1914–1918/ 24 namen met sterfdatum en -plaats/ politieke gevangenen 1940-1945/ 4 namen/ gesneuvelden 1940-1945/ 2 namen.* Achterzijde: *Tot hulde en dank door het volk opgericht/ Plechtig onthuld en de vrijheidsboom hier geplant den 10 oktober MCMXX.* Linkerzijde: *Wij vierten eeuwig hun memorie Gestorven in ballingschap 1914 – 1918 / 3 namen/ 1940 – 1945/ 5 namen.* Rechterzijde: *Schenk gij hun Heer Uw rust en glorie/ Burgelijke slachtoffers/ 7 namen/ 1940 –1945/ 7 namen.*

Het oorlogsmonument vormt een onderdeel van de dries, die sinds 1953 aangeduid werd als beschermd cultuurhistorisch landschap Vroonstalledries.¹¹¹

Figuur 76: Herdenkingsmonument uit 1920 (www.delcampe.net)

Figuur 77: Herdenkingsmonument met afsluiting na WOII (Beeldbank UGent)

Figuur 78: Herdenkingsmonument (Mar Jaen 2021)

¹¹¹ Gent, Dienst FM Themagebouwen: 20210326-DO

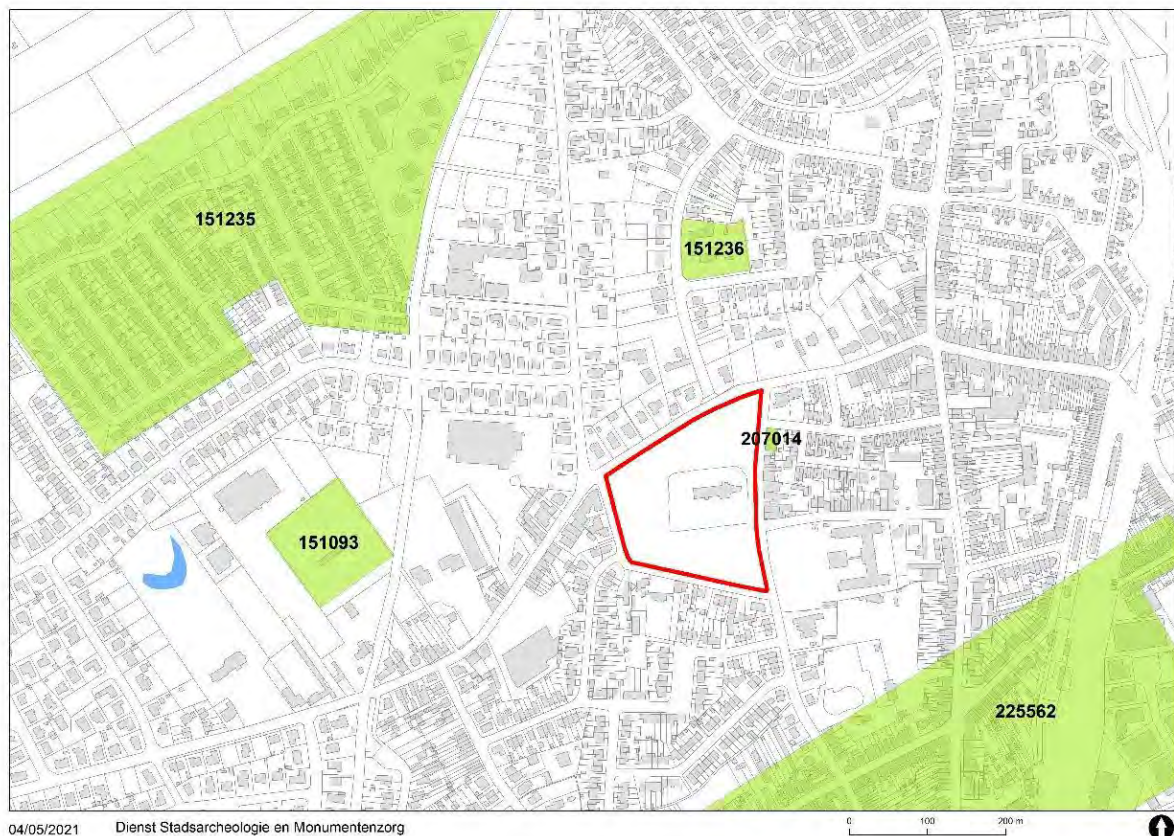
02.08. ARCHEOLOGISCHE NOTA

Een archeologische nota van de Vroonstalledries werd opgemaakt door het departement Stedelijke Ontwikkeling – Dienst Stadsarcheologie en Monumentenzorg (Team Stadsarcheologie). De nota is toegevoegd in bijlage.

Volgens het rapport wordt de volledige projectzone ingeschat met een potentieel aan bewaard archeologisch bodemarchief. 'Het projectgebied bezit, los van deze middeleeuwse en latere geschiedenis, mogelijk nog een belangrijk potentieel aan archeologische informatie dat een licht kan werpen op het gebruik van deze zone voorafgaand aan het gebruik als dries. Zo is voor deze zone alsnog (sic) geen informatie beschikbaar over de aan de middeleeuwen voorafgaande periodes. Uit archeologisch onderzoek in de nabijheid kan afgeleid worden dat de mogelijkheid bestaat dat ook in de zone van Vroonstalledries archeologische sporen uit een verder verleden aanwezig zijn. De gaafheid van het landschap dat enkel verstoord werd voor de aanleg van de kerk en het kerkhof heeft als bijkomende factor dat de bewaringstoestand waarschijnlijk zeer hoog is.'¹¹²

Bekende archeologische vindplaatsen in nabijheid van het onderzoeksgebied zijn:¹¹³

- CAI locatie 151235, de Lange Velden: sporen aangetroffen die de site terugbrengen tot in de late bronstijd-vroege ijzertijd (circulaire greppel) en postmiddeleeuwen (grachten, greppels en aardewerk uit 13de -14de eeuw)
- CAI locatie 207014: sporen aangetroffen uit meerdere occupatiefasen in de overgang van de volle naar de late middeleeuwen en in de late middeleeuwen (gracht, grote waterput, paalsporen, greppelfragmenten en een kuil)
- CAI locatie 151093: een paalkuil en 2 lineaire sporen werden opgegraven
- CAI locatie 151236: onderzoek verricht aan de hoeve Dossche (fundering in Doornikse kalksteen, 16de-eeuwse vensteropeningen met kruisverdeling)
- CAI locatie 225562: Frans belegeringskampement uit 1678 (archeologische verwachting voor restanten van deze verdedigingslinie en het zesdaagse beleg dat gevoerd werd)

Figuur 79: Het volledige projectgebied met de op de CAI aangeduide archeologische relictten (Stad Gent)

¹¹² VERMEIREN, G. en STEURBAUT, P., Stadsarcheologie Gent WO, Vroonstalledries, Archeologische bijdrage beheersplan, 2/06/2021, p. 22

¹¹³ VERMEIREN en STEURBAUT, Stadsarcheologie Gent WO, Vroonstalledries, p. 14-15

HOOFDSTUK 03 BESCHRIJVING EN INVENTARIS VAN DE ERFGOEDELEMENTEN

03.01. DRIES

03.01.01 THEMAKAARTEN

THEMAKAART BIOTIEK

De inventarisatie van de dries is samengevat in volgende themakaarten: biotiek, abiotiek, beleving & gebruik en huidig gebruik.

THEMAKAART ABIOTIEK

LEGENDE

	bosbodem met kruiden in ontwikkeling		onverhard
	grasland		bospad
	intensief grasland		grens beschermd landschap
	droge gracht	bodem:	antropogeen
	grafveld		lemig zand, matig droog tot matig nat
	betonklinkers	reliëf:	quasi vlak
	kasseien		
	halfverharding		

VROONSTALLEDRIES - WONDELGEM

ABIOTIEK
sch 1/1000 A3

ARAT architecten / MAR JAEN / STEFAAN THIERS LA
04/2022

THEMAKAART BELEVING EN GEBRUIK

LEGENDE

VROONSTALLEDRIES - WONDELGEM

GEBRUIK EN BELEVING
sch 1/1000 A3

ARAT architecten / MAR JAEN / STEFAAN THIERS LA
04/2022

THEMAKAART HUIDIG BEHEER

LEGENDE

open ongelijkmatig bos
beperkte struiklaag	bospad
gesnoeide hagen	gracht
extensief grasland	individueel beheerde
boom
halfintensief grasland	solitaire bomen
positie benaderend!
intensief grasland	zitbank
betonklinkers	afvalkorf
halfverharding	infobord
onverhard	grens beschermd landschap

VROONSTALLEDRIES - WONDELGEM

HUIDIG BEHEER
sch 1/1000 A3

ARAT architecten / MAR JAEN / STEFFAAN THIERS I.A.
04/2022

03.01.02. BIOTIEK

‘Een groenobject – een bos, een park, een wegberm, straatbomen ... – is per definitie in de eerste plaats een beplanting. De structuur, de functionaliteit, de esthetiek, het hele wezen van een groenobject worden mede bepaald door zijn beplanting. Beplantingen zijn zo veelomvattend dat een indeling noodzakelijk is.’¹¹⁴ Het vademecum maakt een onderscheid in culturele vegetaties, natuurlijke vegetaties en probleemsoorten. De Vroonstalledries bevat voornamelijk culturele vegetatie, een artificiële beplanting bewust aangeplant door de mens, die hieronder wordt besproken.

Het volledige park is verdeeld in terreineenheden, aangeduid op de kaart *Huidige toestand*. Er zijn in het plangebied zeven grote beheereenheden groen te onderscheiden. De inventaris is opgedeeld in heesters, bomen en bomengroepen, gazons, bosbodem en grasveld en vaste planten.

03.01.02.01. Culturele vegetatie

1. HEESTERS

a. Veldesdoornhaag

De volledige dries is omgeven door een haag van veldesdoorn (*Acer campestre*), plaatselijk onderbroken voor toegangen tot de paden. De haag bevat aan de buitenzijde een spontane ontwikkeling van hulst en klimop. De haag zou pas zijn aangeplant in 1989.

Soortnaam: Veldesdoorn (*Acer campestre*)

Locatie: als omheining rondom de volledige dries

Wintergroen: nee

Parkwaarde: redelijk hoog

b. Taxus- en ligusterhaag

Het kerkhof is omhaagd met taxus en ten oosten met liguster. Op drie plaatsen is de haag onderbroken voor toegangen. De hoofdtoegang kan afgesloten worden met smeedijzeren hekwerken tussen gemetselde pijlers met witstenen speklagen en dekstenen (zie 03.02.06). De twee zijtoegangen zijn eenvoudigweg openingen in de haag.

Soortnaam: Taxus (*Taxus baccata*)

Locatie: als omheining rondom het kerkhof

Wintergroen: ja

Parkwaarde: hoge parkwaarde

¹¹⁴ HENDRIKX, C., VAN DEN BERGHE, J., VAN HERZELE, A., en V. HEYENS, *Vademecum 'Beheerplanning Harmonisch Park- en Groenbeheer'*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Bos & Groen, januari 2004

BOMEN EN BOMENGROEPEN

a.1 Solitaire bomen

SB1 | Vredesboom

Datum: aangeplant in 1920

Materiaal: Amerikaanse eik (*Quercus rubra*)

Iconografie: Vredesboom ter nagedachtenis van WO I

Locatie: aan de hoofdingang van de Parochiekerk Sint-Catharina, achter het oorlogsmonument

Totale hoogte: 22 m (opgemeten op 3-3-2015)

Hoogte takvrije stam: 6 m (opgemeten op 3-3-2015)

(Zwaarste) omtrek stam of stoof: 235 cm (omtrek gemeten op hoogte van 150 cm) (opgemeten op 3-3-2015)

Grootste diameter boomkruin: 16 m (opgemeten op 3-3-2015)

Parkwaarde: hoge parkwaarde

Opmerking: boom is aan het aftakelen

SB2 | Eeuwfeestboom

Datum: aangeplant in 1930

Materiaal: Witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*)

Iconografie: Eeuwfeestboom ter herdenking van 100 jaar België

Opschrift: plakkaat met *Eeuwfeestboom 1830 – 1930*

Locatie: op de noordoostelijke hoek van de Vroonstalledries

Totale hoogte: 32 m (opgemeten op 3-3-2015)

Hoogte takvrije stam: 4,5 m (opgemeten op 3-3-2015)

(Zwaarste) omtrek stam of stoof: 262 cm (omtrek gemeten op hoogte van 150 cm) (opgemeten op 3-3-2015)

Parkwaarde: hoge parkwaarde

Opmerking: boom is op leeftijd en heeft gekende schimmel- en paardenkastanje-mineermot ziekte. Verkeerd in middelmatige toestand.

Maatregel: de boom wordt best onderzocht door een erkende boomverzorger

2 Overstaanders (individueel beheerde bomen in een houtopstand)

Overstaanders zijn bomen die bij een eindkap gespaard zijn gebleven en volledig vrij staaan. Een overstaander behoort dus tot een vorige generatie bomen en heeft veelal tot doel als zaadbron voor natuurlijke verjonging te dienen. Voorts zorgt een overstaander voor beschutting. Overstaanders hebben ook nog een economische functie. Doordat ze twee bedrijfstijden blijven staan zijn ze vaak enorm zwaar, wat voor sommige toepassingen een voordeel is.¹¹⁵

¹¹⁵ 'Overstaander', *Ecopedia*, <https://www.ecopedia.be/encyclopedie/overstaander>, geraadpleegd op 13 januari 2022

SBO1 | Zwarte walnoot

Soortnaam: Zwarte walnoot (*Juglans nigra*)
Locatie: op perceelgrens 9 – 10 (zuidoostkant dries)
Datum: hoge ouderdom
Wintergroen: nee
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: -
Parkwaarde: hoge parkwaarde

Maatregel: deze boom moet een beheer krijgen om zijn status als toekomstboom waar te maken. Dit houdt zowel in dat de boom zelf als de omgeving een beheer moeten krijgen dat afgestemd is op de optimale groeiomstandigheden van dit exemplaar. Deze maatregel is van belang bij alle overstaanders en is afhankelijk van de boomsoort, de conditie, veiligheidsrisico's ... De Zwarte walnoot moet meer ruimte krijgen door de omstaande kleine bomen te rooien, waardoor de kruin weer vrijkomt.

SBO2 | Platanen

Soortnaam: Plataan (*Platanus*)
Locatie: een zestal platanen op percelen 6 – 7 (zie aanduiding op themakaart biotiek)
Datum: hoge ouderdom
Wintergroen: nee
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: -
Parkwaarde: hoge parkwaarde

Maatregel: deze bomen moeten een beheer krijgen om hun status als toekomstboom waar te maken. Dit houdt zowel in dat de boom zelf als de omgeving een beheer moeten krijgen dat afgestemd is op de optimale groeiomstandigheden van dit exemplaar. Deze maatregel is van belang bij alle overstaanders en is afhankelijk van de boomsoort, de conditie, veiligheidsrisico's ...

SBO3 | Eik

Soortnaam: Eik (*Quercus*)
Locatie: noordoosthoek kerkhofrand, buiten taxusomhaging van het kerkhof
Datum: hoge ouderdom
Wintergroen: nee
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: boom is kwijnende en heeft waarschijnlijk nood aan voeding in grond
Maatregel: De groeiplaats moet onderzocht worden door een erkende boomverzorger

b. Bomenrijen

Buiten de omhaging van de Vroonstalledries werd aan alle kanten straatbomen aangeplant. Langs de noordelijke en zuidelijke kerkhofrand binnen de dries werd ook een bomenrij aangeplant. Als straatbomen werden beuk, eik, linde en haagbeuk gebruikt.

BR1 | Bomenrij kerkhofrand (noordelijke rand)

Soortnaam: Veldesdoorn (*Acer campestre*)
Locatie: bomenrij langs noordzijde van de kerkhofrand
Datum: aanplant in 2006 (volgens beheersplan Vroonstalledries 1991), mogelijk ouder
Wintergroen: nee
Aantal: 11
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: -
Opmerking: bomenrij geniet van veel licht (zuidkant)

BR2 | Bomenrij kerkhofrand (zuidelijke rand)

Soortnaam: Veldesdoorn (*Acer campestre*)
Locatie: bomenrij langs zuidzijde van de kerkhofrand
Datum: aanplant in 1996 (volgens beheersplan Vroonstalledries 1991), mogelijk ouder
Wintergroen: nee
Aantal: 11
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: meer dan gemiddeld, bomen staan grotendeels in schaduw
Verjonging: 1 jonge aanplant

Opmerking: bomenrij krijgt weinig licht en staat grotendeels in het donker, ze laat ook weinig plaats voor de linden aan de kruiswegstaties aan de binnen kerkhofrand en voor de taxushaag

BR3 | Straatbomen oostkant

Soortnaam: Haagbeuken (*Carpinus betulus*)
Aantal: 8
Locatie: bomenrij buiten de omheining langsheen wegenis Vroonstalledries, 2de deel (oostkant)
Datum: aanplant in 1991 (volgens beheerplan Vroonstalledries 1991)
Wintergroen: nee
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: -

BR4 | Straatbomen zuidkant

Soortnaam: Linde (*Tilia*)

Locatie: Bomenrij buiten de omheining langsheen weenis Vroonstalledries (zuidkant)

Datum: aanplant in 1996 (volgens beheersplan Vroonstalledries 1991)

Wintergroen: nee

Gelaagdheid: -

Hoeveelheid dood hout: -

Opmerking: goede toestand

BR5 | Straatbomen westkant

Soortnaam: Linde (*Tilia*)

Locatie: bomenrij buiten de omheining langsheen weenis Vroonstalledries (westkant)

Datum: aanplant in 2001

Wintergroen: nee

Gelaagdheid: -

Hoeveelheid dood hout: -

BR6 | Straatbomen noordkant

Soortnaam: gemengde aanplant beuk (*Fagus*) en eik (*Quercus*)

Deel 1: gemengde aanplant met één eik op de noordwesthoek en beuken. Beuken kwijnen weg. Eiken zijn meer geschikt

Deel 2: gemengde aanplant met ten noordwesten beuken en ten noordoosten eiken.

Locatie: bomenrij buiten de omheining langsheen weenis Vroonstalledries (noordkant)

Datum: hoge ouderdom

Wintergroen: nee

Gelaagdheid: -

Hoeveelheid dood hout: -

Opmerking: inspectie door boomexpert aanbevolen

c. Dreven

De aanplanting van dreefbomen gebeurde hoofdzakelijk langs de verharde paden met betonklinkers. Als dreefbomen werden beuk, eik en linde gebruikt. De dries omvat drie hoofddreven, de historische dreef van de pastorie, de dreef die leidt naar de hoofdtoegang van de Sint-Catharinakerk en een schuine dreef die leidt naar de zijtoegang van het kerkhof. Langsheen het rechte pad van de noordelijke kerkhofrand naar de noordkant staat ook nog een restant van een oude dreef, nu in verval.

D1 | Dreef Pastorie (noord-zuidas)

Soortnaam: beuk (*Fagus*)
Locatie: dreef noord- zuidas naar pastorie
Datum: jonge dreef
Wintergroen: nee
Hoeveelheid dood hout: -
Opmerking: de dreef bevindt zich in goede toestand

D2 | Dreef westkant naar hoofdtoegang Sint-Catharinakerk (loodrechte as)

Soortnaam: Gemengde aanplant afwisselend linde (*Tilia*) – zomereik (*Quercus robur*)
Locatie: dreef west-as naar hoofdinkom Sint-Catharinakerk
Datum: hoge ouderdom met gelijke leeftijd
Wintergroen: nee
Aantal: gehavende dreef met een grote opening aan de noordzijde van de dreef
Hoeveelheid dood hout: -
Verjonging: nee
Opmerking: bij nieuwe aanplant moet men rekening te houden met de afwisseling linde – zomereik

D3 | Dreef zijtoegang kerkhof (schuine as naar noordoosthoek)

Soortnaam: gemengde aanplant beuk (*Fagus*) en linde (*Tilia*)

Locatie: dreef schuine as naar het kerkhof (noordoosthoek)

Datum: gemengd oud en jonge aanplant

Wintergroen: nee

Hoeveelheid dood hout: Ja, aan begin van de dreef aan de straatzijde is veel dood hout en zijn er weggevallen bomen

Verjonging: ja in tweede deel van dreef aan de zuidoostkant

Opmerking: de betontegels van het pad komen naar boven door worteldruk van de bomen. Nazicht door boomspecialist is wenselijk

D4 | Dreef zijtoegang kerkhof (schuine as naar noordwesthoek)

Soortnaam: beuk (*Fagus*)

Locatie: dreef noordelijke kerkhofrand naar straatzijde noordkant

Datum: hoge ouderdom

Wintergroen: nee

Hoeveelheid dood hout: veel dood hout. Bomen zijn ook levensgevaarlijk hoog en enkele zijn al omgevallen.

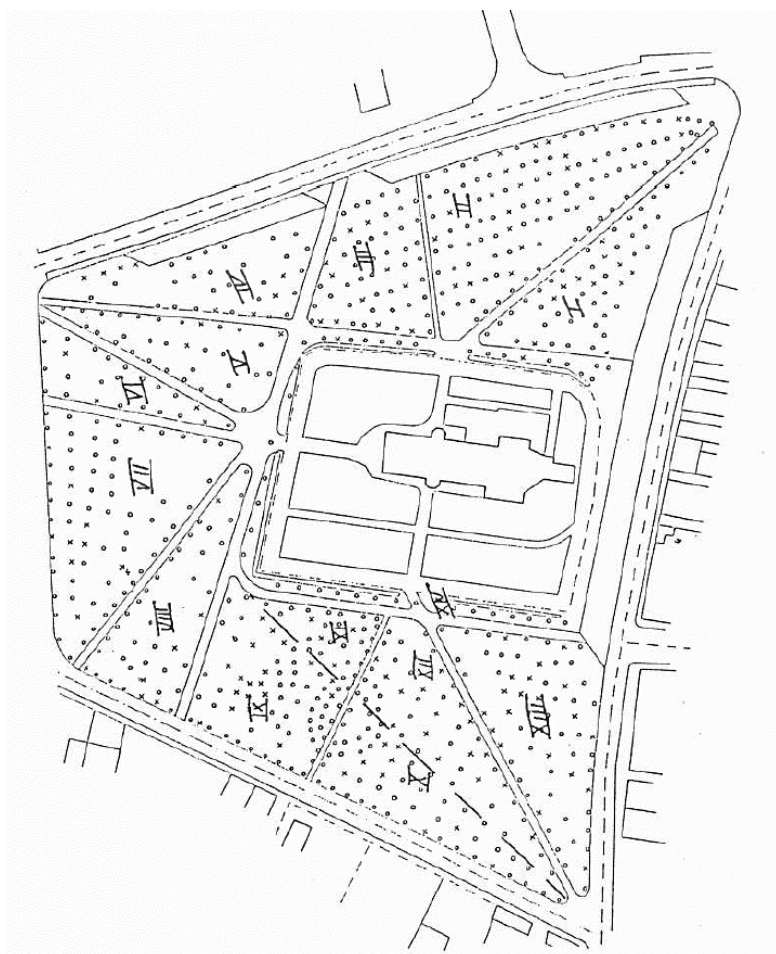
Verjonging: de dreef is aan de westkant aan de kerkhofrand verdwenen en niet heraangeplant, een jonge aanplant groep beuken bevindt zich op dit perceel (perceel 3).

Opmerking: de beukendreef bevindt zich in zeer slechte toestand. Nazicht door boomverzorger is wenselijk

d. Bomengroepen per perceelindeling (zie kaart)

De dries is als bos beplant, de ondergroei wordt niet meer gemaaid. Men vindt voornamelijk dicht beplante delen, open delen werden recent terug geplant. De soorten bomen zijn niet gemengd maar in bosjes bij elkaar geplant met een erg beperkt soortenaantal. Er worden maar een tiental verschillende geslachten geïdentificeerd verspreid over de beplante oppervlakte. De drie belangrijkste zijn beuk (*Fagus*), linde (*Tilia*) en inlandse eik (*Quercus*), gevolgd door Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), plataan (*Platanus*) en esdoorn (*Acer*). Daarnaast komen nog een aantal geslachten in beperkte mate voor: es (*Fraxinus*), paardkastanje (*Aesculus*), valse acacia (*Robinia*), zwarte walnoot (*Juglans nigra*) en tamme kastanje (*Castanea*). De soorten zijn groepsgewijs gemengd, waarbij percelen 1 tot 6 (noordzijde van de Dries) beuk en eik het hoofdaandeel van de boomsoorten vormen, de percelen 6 tot 9 (westkant) worden gedomineerd door lindes en de percelen 10 tot 15 worden gedomineerd door haagbeuk en eik.¹¹⁶

Figuur 80: Perceelverdeling boomgroepen (© Plantsoenendienst, beheerplan Vroonstalledries, 1991).

De bomengroepen zullen worden besproken volgens het bovenstaande plan van de perceelindeling, een kopie uit het beheerplan Vroonstalledries 1991. De besproken percelen komen overeen met de nummering op het plan. Op te merken valt dat het pad tussen perceel 9 en 10 vandaag niet meer bestaat. De aanduiding van bomen op het plan is ook niet meer correct.

Schadebeeld: Een aantal oudere beuken zijn door zwam aangetast, dit is problematisch op termijn en moet men goed monitoren, gezien de wens om zoveel mogelijk veteranenbomen te houden. Een klein deel met probleemsoort Japanse duizendknoop is te verwijderen. Op perceel nr. 9-10 staat een schitterende zwarte walnoot (*Juglans nigra*). Deze moet meer ruimte krijgen door de omstaande kleine bomen te rooien, waardoor de kruin weer vrijkomt. Schijnaardbei (kerkhof) als bodembedekker is te verwijderen.

¹¹⁶ MOERDIJK, W., VYNCKE G. en BRACKE V., *Beheersplan Vroonstalledries*, Plantsoenendienst Gent, 1 juni 1991

P1 | Perceel I

Hoofdboomsoorten: gemengde aanplant van oude eik (*Quercus*) en beuk (*Fagus*) (verhouding 1 eik en 2 beuken), jonge es en Europese esdoorn (*Acer*)

Datum: 1991 – 1992 (volgens inventaris beheersplan Vroonstalledries 1991); oude beuken en eiken zijn ouder

Verjonging: het perceel is opgedeeld met een jonge aanplant van es ten zuiden en een oude aanplant van eik en beuk ten noorden

Hoeveelheid dood hout: veel dood hout, voornamelijk de kronen van de oude beuken aan de noordoosthoek

Gelaagdheid: Grassen en ruderaal, beperkte struiklaag, ondergroei van netels, vlier ...

Opmerkingen: De stammen van de oude bomen zijn begroeid met klimop. Aan de noordoosthoek van het perceel zijn veel dode kronen

Perceel 1: Jonge aanplant van essen

Perceel 1: Gemengde aanplant van oude beuken en eiken

Perceel 1: Gemengde aanplant van oude beuken en eiken

P2 | Perceel II

Hoofdboomsoorten: gemengde aanplant met enerzijds oude aanplant van eik en beuk en anderzijds bijgeplant deel van jonge es en eik

Datum: 1991 – 1992 (volgens inventaris beheerplan Vroonstalledries 1991); eiken en beuken zijn ouder

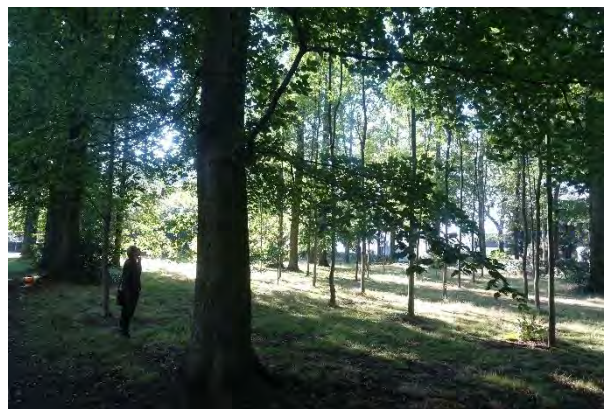
Verjonging: aanplant van es en eik (noordzijde, centraal)

Hoeveelheid dood hout: de oude beuken aan het pad (kerkhof – noordkant straatzijde) bevinden zich in slechte toestand met veel dood hout

Gelaagdheid: grassen en ruderaal, beperkte struiklaag

Probleemsoorten: zeer beperkt Amerikaanse vogelkers

Opmerking: de oude eiken situeren zich voornamelijk aan het schuine pad (kerkhof – Eeuwfeestboom) als dreefbomen en de oude beuken aan het pad (kerkhof – noordkant straatzijde) en de zuidkant van het perceel. De jonge essen werden centraal in het perceel aangeplant, meer aan de noordzijde van het perceel.

Perceel 2: Oude eiken en beuken

Nieuwe aanplant van essen en eiken

P3 | Perceel III

Hoofdboomsoorten: gemengde aanplant oude en jonge beuk (*Fagus*)

Datum: mix van oude beuk (>20 jaar), jonge beuk (15-20 jaar) en jonge aanplant beuk (5-6 jaar)

Verjonging: nieuwe aanplant van beuk ten westen van het perceel

Hoeveelheid dood hout: Beuken van hoge ouderdom bevinden zich in slechte toestand met veel dood hout. Staande dode bomen moet men inspecteren op gevaar

Gelaagdheid: geen ondergroei onder beuken, op minder begroeide plaatsen weinig tot geen ondergroei: gras.

Perceel 3: Jonge beuken (15-20 jaar)

Perceel 3: Jonge beuken links, centraal oude beuk

Perceel 3: Nieuwe aanplant beuken (5-6 jaar)

Perceel 3: Enkele oude beuken en jonge beuken

P4 | Perceel IV

Hoofdboomsoorten: gemengde aanplant oude en jonge beuk (*Fagus*)

Datum: beuken van hoge ouderdom (ten noordwesten) en jonge beuk (+/- 5 jaar) (ten noordoosten)

Verjonging: nieuwe aanplant van beuk

Hoeveelheid dood hout: gematigd bij oude beuken

Gelaagdheid: grassen en ruderaal, beperkte struiklaag met vlier, netels, hondsdrif

Perceel 4: Oude beuken

Perceel 4: Nieuwe aanplant beuken

P5 | Perceel V

Hoofdboomsoorten: beuk (*Fagus*) en één gezonde eik (*Quercus*) aan noordingang

Datum: beuken (+/- 20 jaar) aangeplant in rijen en verspreid enkele oude eiken/beuken

Verjonging: -

Hoeveelheid dood hout: -

Gelaagdheid: geen ondergroei onder de verjongingsgroep beuken (oostkant), wel grassen en ruderaal, beperkte struiklaag aan de westkant

Perceel 5: Nieuwe aanplant van beuken in rijen (+/- 20 jaar oud)

P6 | Perceel VI

Hoofdboomsoorten: het perceel is aan beide zijden afgebakend door een onvolledige dreef van afwisselend beuk (*Fagus*) en linde (*Tilia*); enkele plataan (*Platanus*) en Europese esdoorn (*Acer*)

Datum: dreef is van hoge ouderdom; aan omhaging staan een oude plataan en heropgeleefde jonge plataan

Verjonging: -

Hoeveelheid dood hout: -

Gelaagdheid: grassen en ruderaal, beperkte struiklaag

Markante soort: oude plataan en afwisselende dreef beuk en linde

Perceel 6: Oude plataan en jonge plataan

Perceel 6: Restant van oude dreef

P7 | Perceel VII

Hoofdboomsoorten: beuk (*Fagus*), linde (*Tilia*), plataan (*Platanus*), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*) en veldesdoorn (*Acer campestre*)

Datum: afwisselende zomereik - lindendreef is van hoge leeftijd, evenals verspreid enkele oude linde, plataan en Noorse esdoorn

Verjonging: jonge aanplant van kleinbladige linde en veldesdoorn (+/- 25 jaar)

Hoeveelheid dood hout: -

Gelaagdheid: grassen en ruderaal, beperkte struiklaag - speelzone met schaapjes en oud hout

Perceel 7: Oostkant

Perceel 7: Westkant

Perceel 7: Linde

Perceel 7: Grote plataan te midden van nieuwe aanplant

Perceel 7: Speelweide

P8 | Perceel VIII

Hoofdboomsoorten: overwegend linde (*Tilia*) en veldesdoorn (*Acer campestre*)

Datum: jonge aanplant van +/- 25 jaar

Verjonging: kleinbladige linde en veldesdoorn

Hoeveelheid dood hout: -

Gelaagdheid: kalkminnend met salomonszegel, beperkte struiklaag en grassen

Perceel 8

Hoofdboomsoorten: overwegend linde (*Tilia*) en veldesdoorn (*Acer campestre*)

Datum: bosbeplanting (+/- 30 jaar) met enkele verspreide oudere aanplantingen

Verjonging: -

Hoeveelheid dood hout: niet meer dan gemiddeld

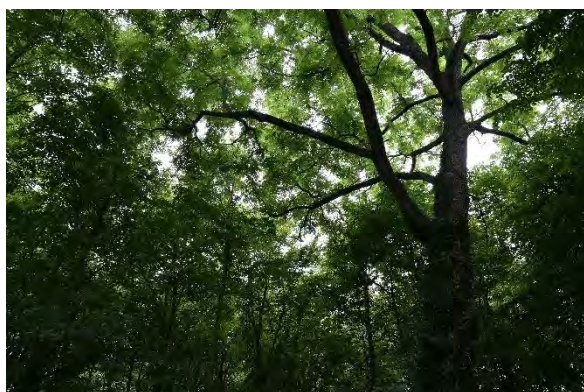
Probleemsoorten: beperkt Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*)

Gelaagdheid: weinig tot geen ondergroei onder bosbeplanting, nabij de veldesdoornhaag grasland (zuidkant), netel (*Urtica*), lijsterbes (*Sorbus*), bosandoorn (*Stachys sylvatica*), Hertshooi (*Hypericum*), Kalkminnend met salomonszegel, beperkte struiklaag

Opmerking: meer bosbeplanting dan parkaanleg

Markante soort: volwassen zwarte walnoot (*Juglans nigra*)

Probleemsoorten: Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*)

Perceel 9-10: Zwarte walnoot

Perceel 9

Perceel 9 en 11: Lindendreef (links) en dichte bosbeplanting (rechts), centraal zwarte walnoot

Hoofdboomsoorten: haagbeuk (*Carpinus betulus*) en eik (*Quercus*)

Datum: ouder bos (+/- 30 - 50 jaar)

Natuurlijke verjonging: -

Hoeveelheid dood hout: niet meer dan gemiddeld

Gelaagdheid: weinig tot geen ondergroei onder bosbeplanting aan zuidkant (kalkminnend met salomonszegel), nabij de veldesdoornhaag grasland (scheidingslijn zuidkant), netel (*Urtica*), lijsterbes (*Sorbus*), bosandoorn (*Stachys sylvatica*), Hersthooi (*Hypericum*) en varens, aan noordkant grassen en ruderaal beperkte struiklaag

Probleemsoorten: Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*)

Markante soort: -

Perceel 12

P13 | Perceel XIII

Hoofdboomsoorten: haagbeuk (*Carpinus betulus*) en eik (*Quercus*)

Datum: ouder bos (+/- 30 - 50 jaar)

Verjonging: -

Hoeveelheid dood hout: niet meer dan gemiddeld

Gelaagdheid: weinig tot geen ondergroei onder bosbeplanting aan zuidkant, grassen en ruderaal, beperkte struiklaag aan noordkant

Perceel 13

Hoofdboomsoorten: bomenrij veldesdoorn (*Acer campestre*) (zie ook onder bomenrijen)

Datum: aanplant in 1996 (volgens beheersplan Vroonstalledries 1991), mogelijk ouder

Verjonging: 1 jonge aanplant

Hoeveelheid dood hout: meer dan gemiddeld, bomen staan grotendeels in schaduw

Gelaagdheid: grassen en ruderaal, beperkte struiklaag

Opmerking: de bomenrij voor de taxushaag aan de zuidelijke kerkhofrand doet de taxus wegwijnen, evenals de linden aan de kruiswegstaties die hierdoor niet ten volle kunnen groeien

Perceel 14

e. Probleemsoorten

De beheervisie, die de Vlaamse Gemeenschap heeft op openbare bossen, is dat op termijn gestreefd wordt naar gemengde ongelijkjarige en ongelijkvormige bossen met inheemse boomsoorten.¹¹⁷ Belangrijk is het om exoten die de inheemse soorten sterk beconcurreren te voorkomen. De belangrijkste exoten in Vlaamse bossen zijn Amerikaanse eik en Amerikaanse vogelkers, in mindere mate Rododendron.

P1 | Japanse duizendknoop

De soort komt oorspronkelijk uit Japan maar gedijt in onze streken zeer goed. Japanse duizendknoop wordt internationaal (IUCN) beschouwd als een van de honderd meest agressieve exoten. De plant heeft buiten Japan geen natuurlijke vijanden en kan grote schade aanrichten aan de biodiversiteit, landbouw, wegen en gebouwen. De soort is een generalist die op zowat alle bodemtypes en in zowat alle vochttrappen kan groeien.

¹¹⁷ Beheervisie Openbare bossen, Afdeling Bos & groen, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, augustus 2001, p. 62

Locatie: beperkt verspreid over de percelen, voornamelijk bij zwarte walnoot

Aantal: klein aantal

Maatregel: klein deel met Japanse duizendknoop is te verwijderen

P2 | Amerikaanse vogelkers

Amerikaanse vogelkers is een bladverliezende kleine boom. Hij komt vooral voor op enigszins zure gronden, in open bos of op braakliggende grond. Het is een invasieve exoot die hier oorspronkelijk niet voorkwam maar nu wel in bepaalde omstandigheden flink kan uitbreiden. Amerikaanse vogelkers zorgt voor concurrentie met inheemse planten. Dit is vooral tijdens bosverjonging het geval. Jonge planten worden dan door Amerikaanse vogelkers overschaduwd, waardoor de overlevingskansen sterk verminderen.¹¹⁸

Locatie: percelen 9-12

Aantal: klein aantal (zeer beperkt) onder oude bomen in noordoostelijk deel

Maatregel: te verwijderen

2. GAZONS OF GRASLAND

Tot in het recente verleden is de Dries beschouwd als een bomenakker gericht op de houtopbrengst enerzijds en een ontspanningsruimte anderzijds. De bodem van de Vroonstalledries werd in het verleden vaak bewerkt als uitbating van een productiebos. Het terrein staat op de bodemkaart als antropogeen aangeduid. Niet verwonderlijk voor een terrein in het hart van een woongemeenschap. Van nature betreft het een erg gemiddelde, matig droge tot matig natte bodem van lemig zand. De ondergroei van het bos is onderhevig aan de regelmatige wisselingen van de boombestanden en aan recreatie. Bij een oppervlakkige scan van de begroeiing stellen we vast dat op de meest lichtrijke plaatsen de grassen domineren. De donkerste delen van de dries onder de jonge beukenbestanden zijn zeer schaars begroeid.

Door het natuurlijk beheer van de laatste periode bouwt er zich langzaam een humuslaag op waarin kruiden kunnen ontkiemen bij voldoende licht. Het is mogelijk een voorzichtig begin van een meer diverse ondergroei. De zich vestigende beplanting is typisch voor matig voedselrijk en vaak verstoorde grond: grassen, netels, bramen, hondsdrif, vlier... Als de biologische waarderingskaart spreekt van 'waardevol' valt te vermoeden dat dit eerder van toepassing is op de aanwezige oude bomen.

¹¹⁸ 'Amerikaanse vogelkers', Vlaamse Milieumaatschappij, <https://www.zonderisgezonder.be/bestrijdingsgids/ongewenste-planten/index-van-ongewenste-planten/amerikaanse-vogelkers>; 'Amerikaanse vogelkers, Ecopedia, <https://www.ecopedia.be/planten/amerikaanse-vogelkers>, geraadpleegd op 10 november 2021

De ontwikkeling van een biologisch waardevolle ondergroei in bossen is een zeer lang proces dat binnen een mensenleven nauwelijks waarneembaar is. In een druk belopen park is dit allicht nog meer het geval. Een botanische inventarisatie door een specialist kan een basis zijn om uitspraken te doen over de biologische waarde en de richting waarin de dries verder zou kunnen evolueren op dit vlak. De gewenste biologische diversiteit moet daarbij verzoend worden met de erfgoedwaarden en de gebruikswaarden.

G1 | Ondergroei bos

Locatie: grondbedekker bospercelen

Kwaliteit: verschillend per perceel van goed naar slecht

Ondernomen actie: geen acties ondernomen

Onderhoud: -

Probleemsoorten: Amerikaanse vogelkers (bij oude bomen NO in beperkte mate) en Japanse duizendknoop (bij zwarte walnoot)

Op de meest lichtrijke plaatsen, ten westen van de dries, vindt men een grazige ondergroei zonder struiklaag. Bij donkere zones, onder beuk en in verjongingsgroepen vindt men geen of nauwelijks ondergroei. Een grazige ondergroei zonder struiklaag is voornamelijk terug te vinden aan de noordkant, een kalkminnende kruidlaag met salomonszegel (= oudbosplant) en beperkte struiklaag aan de zuidkant. Bij minder dicht beboomde delen aan de noord- en zuidkant vindt men in de kruid- en struiklaag onder andere netel (*Urtica*), lijsterbes (*Sorbus*), bosandoorn (*Stachys sylvatica*), hertshooi (*Hypericum*), hondsdrif (*Glechoma hederacea*), vlier (*Sambucus*), fluitekruid (*Anthriscus sylvestris*), kraailook (*Allium vineale*), Maarts viooltje (*Viola odorata*), Robertskruid (*Geranium robertianum*), schijnaardbei (*Duchesnea indica*) en varens. De kruiden- en struiklagen zijn zeer verschillend per perceel, onder de beuken aan de noordkant vindt men geen kruidlaag, onder de haagbeuken aan de zuidkant voornamelijk hondsdrif, salomonszegel, varen, maar weinig struiken.

Fluitekruid

Hondsdrif

Kraailook

Maarts viooltje

Robertskruid

Schijnaardbei

G2 | Gazon oostkant dries

Locatie: grasland, soortenarm gazon aan de oostzijde van de dries, net buiten de omhaging

Kwaliteit: goed

Onderhoud: intensief grasland (elke 2 weken mulchmaaien)

Opmerking: een groot deel van het gazon dat binnen het beschermd landschap van de Vroonstalledries ligt is verhard en ingenomen door parkeerplaatsen

G3 | Speelweide

Locatie: speelweide met schaaapjes aan de westkant van de dries

Kwaliteit: matig

Onderhoud: extensief grasland 3x (mei, juli, okt)

G4 | Gazon noordzijde straatkant

Locatie: soortenarm gazon buiten de omhaging langsheen wegenis Vroonstalledries (noordkant)

Kwaliteit: slecht

Onderhoud: extensief grasland 1x (okt)

Opmerking: deel van het gazon dat binnen het beschermd landschap van de Vroonstalledries ligt is verhard en ingenomen door parkeerplaatsen

G5 | Gazon zuidzijde straatkant

Locatie: soortenarm gazon buiten de omhaging langsheen wegenis Vroonstalledries (zuidkant)

Kwaliteit: goed

Onderhoud: extensief grasland 1x (okt)

G6 | Gazon westzijde straatkant

Locatie: soortenarm gazon buiten de omhaging langsheen wegenis Vroonstalledries (westkant)

Kwaliteit: matig tot slecht

Onderhoud: extensief grasland 1x (okt)

Opmerking: Deel van het gazon dat binnen het beschermd landschap van de Vroonstalledries ligt is bedekt met dolomiet voor parkeerplaatsen

*Voor de bespreking van de beplanting van het kerkhof zie hoofdstuk 03.02.02. Groenstructuur.

P1 | Plantsoen rondom oorlogsmonument en Vredesboom

Locatie: Plantsoen rondom oorlogsmonument en Vredesboom aan ingang Sint-Catharinakerk

Soortnamen of geslachten: Aster ...

Gemengd: meerdere soorten worden binnen dezelfde aanplant door elkaar gebruikt

4. EENJARIGEN/ MEERJARIGEN

E1 | Beplanting langs wadi (westkant)

Locatie: Beplanting aan wadi (april), westkant kerkhofrand
Soortnamen of geslachten: narcis (*Narcissus*) (meerjarig)

03.01.03. ABIOTIEK

a. Omgrachting (eerder wadi) rondom omheining kerkhof (zuid – west – noordzijde)

De omgrachting staat permanent droog. De gracht loopt niet volledig rondom het kerkhof, aan de oostkant is er geen wadi zichtbaar in het reliëf. In het eerste deel van de westkant is geen omgrachting meer, tegen de taxushaag staat een linde, behorende bij de omweg op het kerkhof.

Locatie: zuid-, west-, noordelijke kerkhofrand
Oorsprong: met zekerheid opklimmend tot 1778 (zichtbaar op de Ferrariskaart)
Typologie: wadi (vroeger beperkte waterpartij met waterplanten begroeide vijver)
Waterpermanentie: waterpartij staat permanent droog
Diepte waterparij: ondiep
Oeverversteving: talud is onderaan verstevigd met kasseien (+/- 30 cm hoog)
watervervuiling: -

03.01.04. INFRASTRUCTUUR

a. *Wegenissen rondom de dries*

De afbakening van de Vroonstalledries door vier wegen tekende zich al af op de oudste historische kaart, de figuratieve kaart van De Buck en Horenbault uit 1576. De drukke hoofdstraat aan de noordkant van de dries bestaat uit een geasfalteerde tweerichtingsstraat. Aan de westkant loopt een geasfalteerde eenrichtingsstraat tot aan de zuidkant. Ten oosten loopt de tweede drukke verkeersas, opnieuw een geasfalteerde tweerichtingsstraat. De aanleg van de wegenissen rondom de Vroonstalledries zijn sterk verouderd. De heraanleg van deze wegenis met aandacht voor verkeersafwikkeling is aan de orde. Bij een heraanleg zou men meer aandacht kunnen besteden aan groen in het straatbeeld en het creëren van ontmoetingsplaatsen. De hoofdweg langs de dries heeft geen voetpad maar wel een brede strook parkeerplaatsen die te dicht bij de wortelzones liggen van de monumentale bomenrij. Het grasveld achter de kerk wordt ook grotendeels ingenomen door verouderde parkeerplaatsen. Studiebureau BUUR maakte een aantal schetsen met mogelijkheden voor de buurt. De grasaanleg achter de kerk moet behouden blijven maar de straat zou kunnen worden aangelegd als plein met beperkte doorgang voor gemotoriseerd verkeer. Onderstaande schetsen van studiebureau BUUR tonen een pleinruimte met verblijfskwaliteit achter de kerk en heraanleg van de drukke verkeersader tot plaatselijk verkeer.

Figuur 81: Schetsen van studie bureau BUUR voor heraanleg wegenis Vroonstalledries noord (boven) en oost (onder)

Figuur 82: Wegenis zuid (links) en west (rechts) (Google Maps)

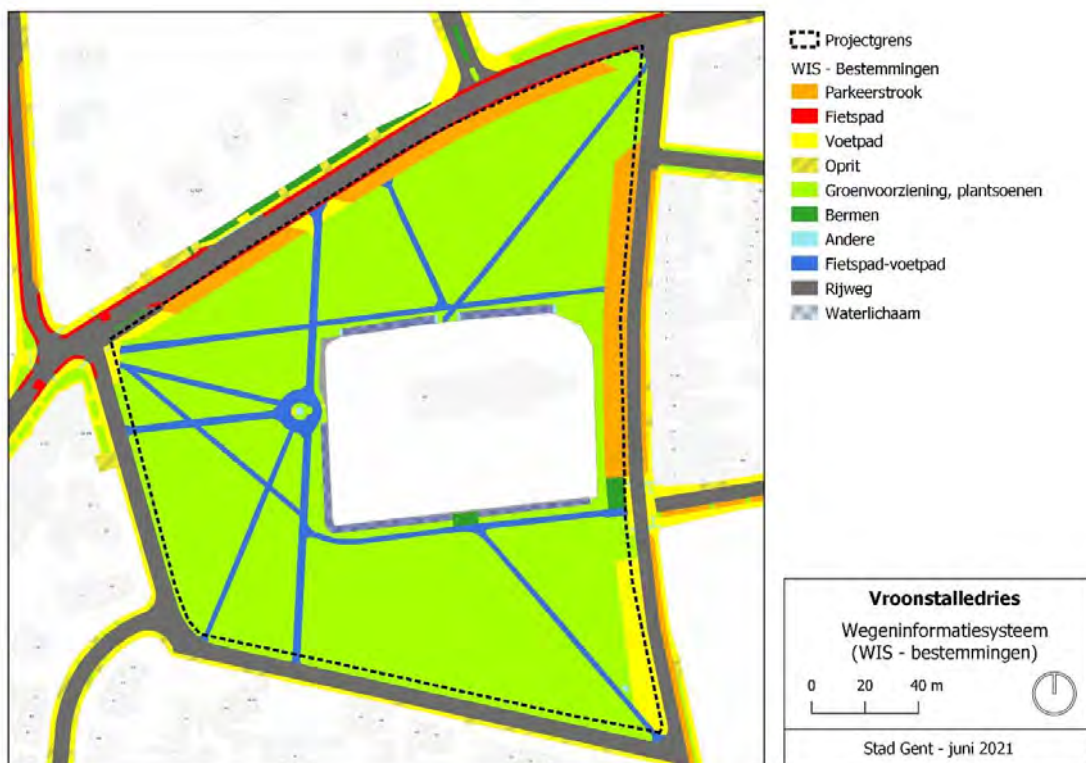
b. Parkeerstroken

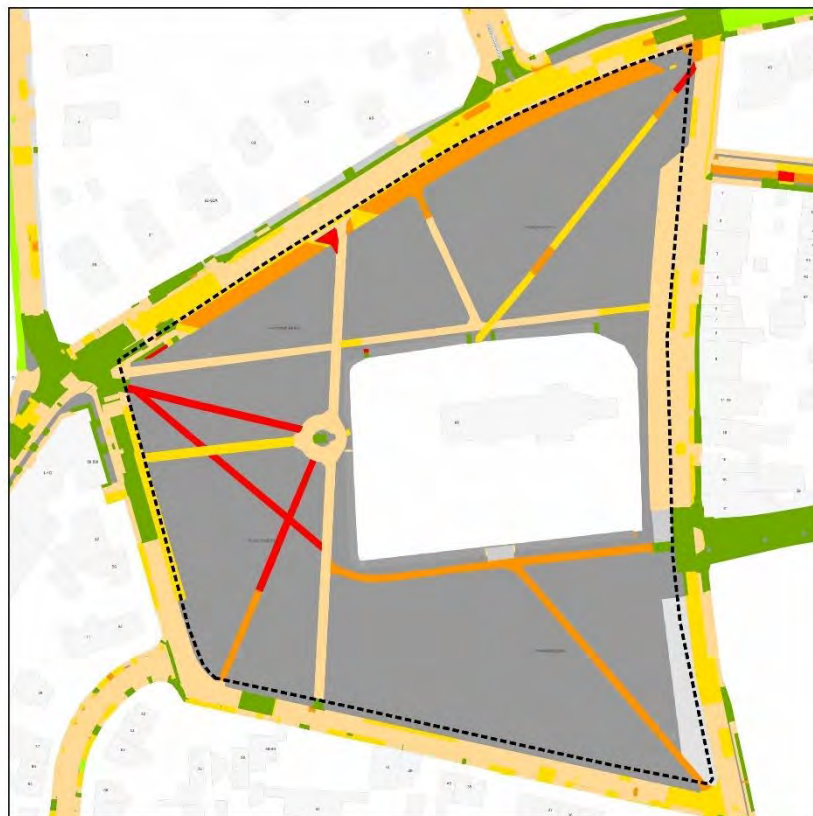
Binnen het beschermd landschap van de dries wordt er geparkeerd. De afbakening van de bescherming als landschap loopt wel degelijk tot tegen de rand van de weg. De parkeerplaatsen aan de noord- en oostelijke zijde situeren zich in het beschermde landschap. Aan de noord- en oostkant zijn er verharde parkings rond de dries. Deze zijn niet alleen visueel storend, maar ook nefast voor de bomen door bodemverdichting. Het oneigenlijke parkeren aan de zuidelijke en westelijke zijde van de dries gebeurt in de berm. Dit leidt tot verdichting van de bodem en een achteruitgang van de groeiplaatskwaliteit van de bomen.

c. Paden binnen de dries

De paden binnen de dries worden gebruikt door voetgangers en fietsers, met uitzondering van de noordas naar het monument die gebruik wordt door auto's tijdens diensten en onderhoud. De paden zijn deels verhard met betonklinkers, grotendeels in halfverharding en er zijn onverharde (olifanten)paden. De infrastructuur van de paden in het park is verouderd en bevindt zich in slechte staat. Op de halfverharde paden is er plasvorming en de paden met betonklinkers zijn evenmin in goede staat. De materiaalkeuze van betonstenen- en tegels sluit niet aan bij de erfgoedwaarden van het cultuurhistorisch landschap. Een nieuwe aanleg is aangeraden, waarbij gekozen moet worden voor een uniforme materiaalkeuze die past bij de erfgoedwaarden in het cultuurhistorisch landschap.

- Projectgrens
- A-goed
 - B-middelmatig
 - C1-slecht – geen onmiddellijke noodzaak tot herstel
 - C2-slecht – hinderlijk, herstel in te plannen
 - C3-slecht – zeer hinderlijk, spoedig herstel nodig
 - D-uiterst slecht – volledige heraanleg noodzakelijk

- Projectgrens
- KWS
 - Materiaal beton
 - Betontegels
 - Betondallen
 - Betonstenen
 - Blindengeleidetegels
 - Ineengrijpende betonstenen
 - Grasdallen
 - Halfharde verharding
 - Materiaal natuursteen
 - Natuursteendallen
 - Natuursteentegels
 - Natuursteen kasseien
 - Natuursteen mozaiek
 - Natuursteen platiën
 - Gebakken klinkers
 - Sierverharding betonprodukt
 - Andere materialen
 - Onverhard
 - Overlaging

1. Verharde paden met betonklinkers

De hoofdassen van het park zijn verhard met betonklinkers. Dit omvat de dreef van de pastorie, het kruispunt rondom het oorlogsmonument, de loodrechte wegnis op de toegang tot de Sint-Catharinakerk en de schuine as ten noordoosten van het park van het kerkhof tot de Eeuwfeestboom (ingekleurd in oranje op het bovenstaande plan van weginformatiesysteem). De betonklinkers zijn verouderd en zijn gevoelig voor worteldruk.

De as vanuit het noorden naar het monument wordt gebruikt door auto's tijdens diensten en voor onderhoud.

Figuur 83: Verharde paden (ARAT 2021)

2. Halfverharde paden

De overige paden getekend op bovenstaande plannen zijn halfverhard, bedekt met de natuurlijke halfverharding dolomiet. Een veelgebruikte as loopt van de noordwesthoek naar de zuidoosthoek van de dries (aangeduid op de themakaart beleving en gebruik).

Figuur 84: Halfverharde paden (ARAT 2021)

3. Olifantenpaden (geen erfgoedelement)

Enkele intuïtieve onverharde olifantenpaden doorkruisen de hoofdassen. Een spontaan olifantenpad loopt bijna volledig rondom de dries, te situeren dichtbij de buitenrand maar nog binnen de veldesdoornomhaging aan de noord- en zuidkant van de dries. Dit bospad is voornamelijk zichtbaar in het maaiveld aan de zuidkant van de dries.

Een tweede intuïtief pad loopt van de noordwesttoegang tot aan de zuidwestkerkhofrand, voornamelijk gebruikt door fietsers die de snelste route nemen om de dries te doorkruisen.

Figuur 85: Olifantenpaden en bospaden (ARAT 2021)

d. **Parkvoorzieningen**

i. *Verouderd parkmeubilair; verspreid in het park en aan straatkanten (geen erfgoedelement)*

Locaties: drie houten banken aan de straatkant (oostzijde), twee houten banken bij het oorlogsmonument, één houten bank aan de hoofddreef (kant pastorie), verspreid langs de kerkhofrand en vier houten banken aan de straatkant (noordzijde): waarvan twee aan de bushalte, één aan de ingang van de hoofddreef en één aan de ingang noordoosthoek. Het is vreemd dat er meer banken staan langs de straat met zicht op het verkeer dan in het park zelf. Het parkmeubilair is ook sterk verouderd. Een nieuwe inrichting is aan de orde.

Figuur 86: Parkmeubilair

ii. *Open plekken*

Het zuidwestelijk deel van de dries is aangelegd als speelzone met een deel grasland, oud hout (avonturenparcours) en houten schapen voor de kinderen.

Figuur 87: Speelzone

- iii. *Oorlogsmonument: herdenking WO I en WO II*
- iv. *Kerkhof: herdenking overledenen*
- v. *Kerkhof: zeven statieën van de bedevaartweg van Sint-Catharina en de Heilige Marculphus*
- vi. *Afvalkorven (aan zij-ingangen kerkhof) (geen erfgoedelement)*
- vii. *Hondentoilet (geen erfgoedelement)*

Locatie: ingang zuidoostelijke hoek dries

Opmerking: niet passende inrichting voor historische dries (storend element)

Figuur 88: Hondentoilet

e. Visuele en communicatieve informatiedragers

Op de site zijn verschillende infoborden aanwezig; één over de Vroonstalledries, één over het kerkhof en één over de Sint-Catharinakerk en pastorie. Er is maar één groot toeristisch informatiebord met een plattegrond, korte historiek van de Vroonstalledries en vermelding van het beschermd landschap. Het bord staat niet aan een van de vele ingangen van het park maar aan de hoofdtoegang tot de Sint-Catharinakerk. Het is een informatief plan van de dries met aanduiding van wegenissen, parkeerplaatsen en haltes van het openbaar vervoer, aangevuld met het parkreglement i.v.m. betreding van het park & verbodsborden.

Het is positief dat het informatiebord voorbijgangers vertelt over de historie van de gebouwen en het cultureel landschap maar de informatie is erg beperkt. Aan de vele toegangen tot de dries vindt men enkel verkeersborden en geen informatie over het beschermd landschap. Deze verkeersborden zijn op maat gemaakt voor automobilisten en niet voor parkbezoekers.

Figuur 89: Informatie- en verkeersborden aan toegangen park en kerkhof, huidige toestand

03.02. KERKHOF

03.02.01. GROENSTRUCTUUR

1. BOMEN EN BOMENGROEPEN

a. Solitaire bomen

SB1 | Treurwilg

Soortnaam: Treurwilg (*Salix sepulcralis* 'Chrysocoma')
Locatie: langs oostkant van de kerkhofrand, eerste boom vanaf noordzijde
Datum: hoge ouderdom
Wintergroen: nee
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: -
Opmerking: monumentale boom

SB2 | Treurwilg

Soortnaam: Treurwilg (*Salix sepulcralis* 'Chrysocoma')
Locatie: langs oostkant van de kerkhofrand, tweede boom vanaf noordzijde
Datum: hoge ouderdom
Wintergroen: nee
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: -
Opmerking: monumentale boom

SB3 | Treurwilg

Soortnaam: Treurwilg (*Salix sepulcralis* 'Chrysocoma')
Locatie: langs oostkant van de kerkhofrand, derde boom vanaf noordzijde
Datum: hoge ouderdom
Wintergroen: nee
Gelaagdheid: -
Hoeveelheid dood hout: -
Opmerking: monumentale boom, die schuin staat en wordt daarom ondersteund door een jonge stam

SB4 | Treurwilg

Soortnaam: Treurwilg (*Salix sepulcralis* 'Chrysocoma')

Locatie: langs oostkant van de kerkhofrand, vierde boom vanaf noordzijde

Datum: hoge ouderdom

Wintergroen: nee

Gelaagdheid: -

Hoeveelheid dood hout: -

Opmerking: monumentale boom

SB5 | Linde

Soortnaam: Linde (*Tilia*)

Locatie: langs zuidzijde van de kerkhofrand, aan eerste kruiswegstatie

Datum: aanplant omstreeks 1915 bij oprichting van zeven statieën (?); hoge ouderdom

Wintergroen: nee

Gelaagdheid: -

Hoeveelheid dood hout: -

Opmerking: kende vroeger een geknot beheer

SB6 | Linde

Soortnaam: Linde (*Tilia*)

Locatie: langs zuidzijde van de kerkhofrand, aan tweede kruiswegstatie

Datum: aanplant omstreeks 1915 bij oprichting van zeven statieën (?)

Wintergroen: nee

Gelaagdheid: -

Hoeveelheid dood hout: -

Opmerking: kende vroeger een geknot beheer

SB7 | Linde

Soortnaam: Linde (*Tilia*)

Locatie: langs westzijde van de kerkhofrand, aan statie, buiten omheining van de taxushaag

Datum: eerste aanplant omstreeks 1915 bij oprichting van zeven statieën, recente boom, niet geknot

Wintergroen: nee

Gelaagdheid: -

Hoeveelheid dood hout: -

Opmerking: kende vroeger een geknot beheer

SB8 | Linde

Soortnaam: Linde (*Tilia*)

Locatie: langs oostzijde van de kerkhofrand, aan kruiswegstatie, binnen omheining van de taxushaag

Datum: eerste aanplant omstreeks 1915 bij oprichting van zeven statieën, recente boom, niet geknot

Wintergroen: nee

Gelaagdheid: -

Hoeveelheid dood hout: -

Opmerking: kende vroeger een geknot beheer

SB9 | Taxus

Soortnaam: Oude venijnboom (*Taxus baccata*)

Locatie: langs zuidzijde van de Sint-Catharinakerk, ter hoogte van de viering (3)

Datum: hoge ouderdom

Wintergroen: ja

Gelaagdheid: grasveld

Hoeveelheid dood hout: -

SB10 | Hulstboom

Soortnaam: Hulst (*Ilex aquifolium*)

Locatie: links en rechts van het portaal van de Sint-Catharinakerk

Aantal: 2

Datum: onbekend

Wintergroen:

Gelaagdheid: rozen rand

Hoeveelheid dood hout: -

B1 | Bomenrij kerkhof langs noordzijde

Soortnaam: Kerspruim (*Prunus ceracifera* 'Nigra')
Locatie: bomenrij langs noordzijde van het kerkhof
Datum: aanplant in 2006
Wintergroen: nee
Aantal: 2
Gelaagdheid: gras
Opmerking: een oudmodische sierboom, vooral populair in de jaren 1950-1970
Wegens het hoge 'villatuinkarakter' minder passend in een funeraire omgeving

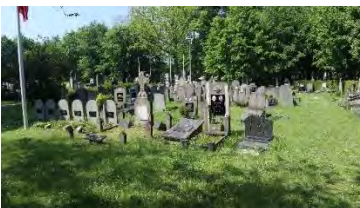
B2 | Bolacacia's

Soortnaam: Bolacacia (*Robinia pseudoacacia* 'Umbraculifera')
Locatie: langs zuidzijde van de Sint-Catharinakerk, ter hoogte van de viering
Wintergroen: nee
Aantal: 2
Gelaagdheid: grasveld met hoge biologische waarde
Opmerking: een oudmodische sierboom, vooral populair in de jaren 1950-1970
Wegens het hoge 'villatuinkarakter' minder passend in een funeraire omgeving

2. GAZONS OF GRASLAND

G1 | Gras tussen graftekens

Locatie: kerkhof, tussen graftekens
Kwaliteit: goed
Onderhoud: halfintensief grasland (elke 6 weken maaien met afvoer)
Opmerking: gewone brunel (*Prunella vulgaris*) te vinden in de gemaaide paden en tussen de zerken

G2 | Grasveldjes rondom kerk

Locatie: verspreide gazon veldjes kerkhof aan de noord- en zuidkant van de Sint-Catharinakerk
Kwaliteit: goed
Onderhoud: extensief grasland 2x (juli, okt)
Opmerking: veldje aan de zuidkant van de kerk bevat biologisch waardevol schraal grasland

G3 I Graspaden kerkhof

Locatie: graspaden kerkhof

Kwaliteit: goed

Onderhoud: Intensief grasland (elke 2 weken mulchmaaien)

Opmerking: gewone brunel (*Prunella vulgaris*) te vinden in de gemaaide paden en tussen de zerken

3. VASTE PLANTEN EN EENJARIGEN

P1 I Gemengde beplanting langsheen omheining en paden

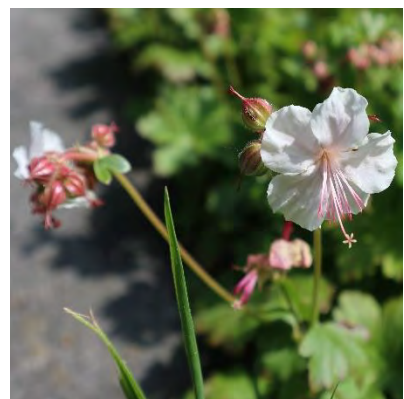
In mei zijn deze bloemen aanwezig op het kerkhof, voornamelijk langs de omheining (deze vaste planten worden aangeplant door de Groendienst).

Locatie: beplanting langsheen omheining, paden en graftekens

Gemengd: meerdere soorten worden binnen dezelfde aanplant door elkaar gebruikt

Soortnamen of geslachten:

- Schildersverdriet
- Rotsooievaarsbek
- Beklierde basterdwederik
- Blauw druifje
- Schijnaardbei (Probleemsoort)
- Akkerkool
- Robertskruid
- Lelietje-van-dalen
- Aardbei (*Fragaria ananassa*)
- Zwarte look
- Kaukasisch vergeet-mij nietje
- Akelei
- Varens
- Ooievaarsbek (*Geraniaceae*)

4. PROBLEEMSOORTEN

PS1 | Japanse broodboom

Soortnaam: Japanse Broodboom (*Aucuba Japonica*)

Locatie: voor enkele graftekens

Opmerking: storende planten voor de natuurlijke uitstraling van het kerkhof en conservatie van de graftekens

Maatregel: te verwijderen in functie van het natuurlijkere beheer en uitzicht van het kerkhof

PS2 | Schijnaardbei

Soortnaam: Schijnaardbei

Locatie: bodembedekker

Opmerking: exoot die de inheemse bosaardbei verdringt

Maatregel: Beter te verwijderen en te vervangen door bosaardbei

03.02.03. GRAFTEKEN: STRUCTUUR & TYPOLOGIE

Een 'grafteken' is een symbool dat op een grafperceel wordt opgericht om de dode te herdenken. Dit gaat van een houten of ijzeren kruis, een eenvoudig grafteken tot een monumentaal grafmonument.

Graftekens bestaan doorgaans uit een onderbouw (structuur) en een bovenbouw (typologie). De onderbouw of de fundering is het gedeelte onder de grond, de bovenbouw steekt boven het maaiveld uit en kan uiteenlopende vormen aannemen.¹¹⁹

03.02.03.01. Structuur

Op het kerkhof van Vroonstalledries zijn twee grafstructuren (onderbouw) aanwezig: een grafkelder en een begraving in volle grond.

Opmerkelijk is dat bij grafkelders langs de centrale westelijke ingang de kelder boven het maaiveld uitkomt, waardoor de structuur zichtbaar wordt, die deels ook een visuele impact heeft op het grafteken. Vanwege de constructie moet de 'kelder' dan ook afgewerkt worden met een plint in blauwe hardsteen of gecementeerd worden. Deze verhoging heeft een effect op het shadebeeld van de constructie.

Grafkelder

Grafkelders werden doorgaans uitgemetseld in baksteen, met een gemetseld steekgewelf of een natuurstenen plaat als afdekking. Meestal is aan de voorkant een opening met een afdichtplaat voorzien. Grotere kelders hebben soms ook een trap. De kisten werden op rekken geplaatst.¹²⁰

Op Vroonstalledries liggen de graftekens met grafkelders voornamelijk links en rechts langs het koor, en langs het zuidelijke en westelijke pad naar de kerk.

Volle grond

Enkelvoudige, minder robuuste grafmonumenten rusten doorgaans op de volle grond en worden aan de zijden of op de hoeken gesteund door ingeheide paaltjes, een ondiepe fundering van metselwerk of een betonnen kader vaak in kiezelbeton.¹²¹ De put waar de kist in geplaatst wordt is ongeveer 1-1.5m diep.

03.02.03.02. Typologieën

De bovenbouw van graftekens kan verschillende vormen en stijlen aannemen. Ze kunnen een eenvoudige of juist een heel monumentale opbouw hebben. De zeer uiteenlopende types kunnen als een zuiver type voorkomen of in een samengestelde vorm.¹²²

¹¹⁹ Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 34

¹²⁰ Ibidem

¹²¹ Ibidem

¹²² Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 39

Er zijn verschillende typologieën van graftekens te onderscheiden op het kerkhof van Vroonstalledries die ook gerelateerd zijn aan de ouderdom en de architecturale stijl van het grafteken.

De 19de-eeuwse graftekens staan rond het koor en grijpen terug naar classicistische graftypologieën. De overige perken worden gekenmerkt door een lokale typologie die een samenstelling is van verschillende graftypologische elementen. De graftekens van het kinderperk zijn grotendeels een miniatuurversie van de andere graftekens op het kerkhof.

a. Klassieke graftekens

Grafkruis:

Het grafkruis, een vrijstaand kruisvormig monument, komt vaak als funeraire typologie en symbool voor. Vaak werd het kruis voorzien van decoratieve motieven in de vorm van een laagrelief. Grafkruisen zijn er in diverse materialen, zoals hout, gietijzer, blauwe hardsteen of beton. Gietijzeren kruisen werden vooral opgetrokken voor en na 1900.

Het kerkhof van Vroonstalledries heeft ook veel eenvoudige kruisen in blauwe hardsteen.

Aedicula:

Een aediculamotief of een portiek is een versieringsmotief dat al in de oudheid voorkwam. Een aedicula is opgebouwd uit twee zuilen of pilasters, een hoofdgestel en een fronton. Sinds de Italiaanse renaissance is dit decoratiemotief weer populair geworden. Vanaf de 16de eeuw verspreidde het zich ook in onze contreien. Een portiek wordt in de funeraire architectuur vooral gebruikt als versiering van de voorzijde van een grafkapel en als nis voor een grafplaat of soms een beeld of reliëf. Een aediculum bevat dikwijls verschillende natuurstenen (graniet, marmer, blauwe hardsteen) onderdelen.

Sarcofaag:

Een sarcofaag als funeraire typologie heeft de vorm van een doodskist. Deze typologie wordt uitgevoerd in diverse steensoorten, onder andere blauwe hardsteen en marmer. De versiering van deze typologie is afhankelijk van de toenmalige heersende stijl. Soms is het grafteken afgeschermd door een hekwerk of kettingen. In sommige gevallen werd dit gecombineerd met een stèle of een kruis.

De sarcofaag is op het kerkhof van Vroonstalledries in verschillende stijlen (van neogotiek tot modern) en materialen terug te vinden.

Zuil:

Een zuil is een vrijstaande pijler met een ronde doorsnede, met motieven zoals groeven of versieringen als klimop. De zuil rust op een voet of sokkel, is meestal vervaardigd uit een monolithisch stuk natuursteen en heeft soms een bekroning van een vaas. Een afgebroken zuil symboliseert het plots afgebroken leven.

Perk:

Sommige graftekens bestaan helemaal uit een gras- of plantenperk enkel en alleen gericht op het florale aspect. Het perk wordt al dan niet omgeven door een afsluiting in giet- of smeedijzer of in hout.

Veder zijn er graftekens waar een klein 'perkje' werd voorzien aan het 'voeteneinde' van het grafteken. In dit 'perkje' werden seizoensgebonden planten of bloemen geplaatst of kiezels gelegd.

Stèle:

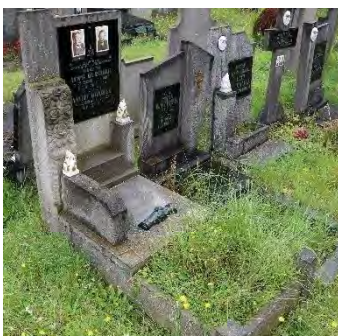
Een stèle is een stenen paneel of pijler bestaande uit één geheel, meestal van natuursteen, kunststeen of beton. De doorsnede is meestal rechthoekig en wordt soms smaller naar boven toe. De stèle is voorzien van epigrafie in combinatie met iconografische en decoratieve motieven. Soms komen gebeeldhouwde voorstellingen, bronzen reliëfs of kruisen voor. Het type van de stèle is in Vroonstalledries meestal gevat in een lage horizontale sokkel of in combinatie met een bloembak en/of zerk.

Grafplaat:

De meest eenvoudige vorm van grafteken is een strakke grafplaat die horizontaal op de onderliggende constructie geplaatst werd en waarop de epigrafie opgelegd of verdiept werd aangebracht. Dit type is tijdloos en komt veel op het kerkhof voor.

b. Lokale typologie

De meeste graftekens op het kerkhof van Vroonstalledries zijn eenvoudig, erg op elkaar gelijkend en vaak gestandaardiseerd. Er zijn voornamelijk twee lokale typologieën terug te vinden die een samenstelling vormen van enkele klassieke typen, waaronder het stèletype en het sarcofaagtype

Stèletype:

Dit type grafteken is opgebouwd uit een stèle, een bloembak, een zerk(grafplaat)-gedeelte en een perk-gedeelte afgewerkt met een boording en postamenten. Dit type ontstaat rond 1915-1920 en blijft gedurende 60 jaar als standaardtype op het kerkhof aanwezig. De stijl en de materialen evolueren mee met de tijd, hoewel de uitvoering in een art-decostijl overheerst.

Na WO II wordt er ook geopteerd voor een grafteken op basis van een eenvoudige grafplaat. Deze grafplaat wordt al dan niet op een betonnen of natuurstenen sokkel geplaatst om zo een eenvoudig sarcofaagtype te imiteren. De plaat zelf wordt voornamelijk in graniet vervaardigd met opgelegde bronzen letters voor de epigrafie. Vaak is er ook een klein perkje voorzien voor bloemen, planten, keien of kiezels.

03.02.04. GRAFTEKEN: STIJLEN EN SYMBOLEN

03.02.04.01. Stijlen

De graftekens variëren in stijl volgens de historische stijlperiodes, maar evenzeer volgens een traditie. Ze zijn zelden stijlzuiver en eerder eclectisch. Vaak hadden vrijzinnige families een voorkeur voor art nouveau, terwijl de katholieke families vaak kozen voor neogotiek. Vanaf de jaren 1930 volgende de graftekens niet langer meer een uitgesproken herkenbare stijl. Op het kerkhof van Vroonstalledries kunnen voornamelijk vijf stijlen onderscheiden worden.

De neogotiek en het neoclassicisme zijn vooral kenmerkend voor de 19de-eeuwse graftekens die gerelateerd zijn aan een grafkelder en die voornamelijk rond het koor van de kerk gelegen zijn.

Bij de uitbreiding van het kerkhof rond 1910-1915 werden er verschillende graftekens vervaardigd in een sobere art-nouveaustijl met vaak een rijkelijk gebruik van bijkomende ornamentatie in de vorm van bronzen of porseleinen reliëfplaten. De meeste en de meer eenvoudige graftekens werden uitgevoerd gedurende de eerste helft van de 20ste eeuw in een art-decostijl en de tweede helft van de 20ste eeuw in een moderne stijl.

Neogotiek:

De neogotiek is ontstaan uit een vernieuwde belangstelling voor de eigen tradities. In creaties gaat men terug naar de grote bloeiperiode van de kunsten en ambachten tijdens de gotiek. Daarnaast betekent de neogotiek ook een heropbloei van de gotische bouwkunst. De aantrekkelijkheid van de gotische architectuur schuilt voornamelijk in de eerlijkheid van de constructie die niet werd verhuld maar getoond en in de echtheid van de materialen. De gotiek en neogotiek streven naar verticaliteit. Typisch voor de neogotische architectuur zijn pinakels, hogels en kruisbloemen.

Binnen de neogotiek worden er heel wat architecturale elementen gebruikt zoals kapellen, portieken, zuilen, baldakijnen, obeliskken, siertorentjes en sarcofagen. Met deze elementen werden verschillende combinaties gemaakt. Klassieke en neoklassieke stijlvormen werden vermengd met eigen ornamenten in een eclectische stijl.

Neoclassicisme:

Het neoclassicisme begon rond 1750 en eindigde aan het einde van de 19de eeuw. Deze neostijl greep terug naar de schoonheidsidealen van de klassieke oudheid. Neoclassicistische architectuur was gebaseerd op rationalisme. Typische kenmerken zijn dan ook symmetrie, eenvoud en herhaling.

Art nouveau:

Art nouveau ontstond rond 1890 en eindigde aan het begin van WO I. De art nouveau was de kunstvorm van de progressieve liberalen en de vrijmetselarij. In de funeraire kunst wordt voornamelijk de florale art nouveau gebruikt, dit wil zeggen dat er vooral elementen van bloemen en planten voorkomen. Andere kenmerken van deze stijl zijn asymmetrie, vloeiende lijnen en vormen die geïnspireerd zijn op de natuur. Typerend zijn ook de grotere bronzen of porseleinen reliëfs. Op het kerkhof van Vroonstalledries zijn de graftekens in art nouveau heel sober, eenvoudig en niet stijlzuiver. Ze bestaan voornamelijk uit een stèletype waar de gebogen lijn en het florale element in de stèle verwerkt is. Stilistisch zijn ze meer gerelateerd aan de ornamentiek van de 'Wiener Werkstätte' dan aan de Brusselse art nouveau van Victor Horta. Vaak zijn de graftekens ook in kunststeen uitgevoerd.

Art deco:

Art deco is een decoratieve stroming die een grote bloei kende in de jaren 1920-1930. Deze totaalkunst streefde naar geometrische belijning. In de funeraire traditie wordt art deco pas volledig gebruikt vanaf 1930. Deze stijl komt voornamelijk tot uiting in de prachtig beeldhouwde rozen en de geometrische vormen en motieven. De graftekens met zowel rijkelijk gesculpteerde stenen als eenvoudige geometrisch opgebouwde stèles worden als art deco benoemd. Deze stijl komt op Vroonstalledries het meeste voor en dit tot de jaren 1970.

Modern:

Onder modern worden de sobere graftekens gerekend die na WO II op het kerkhof geplaatst werden. Vaak gaat het hier om een sobere en eenvoudige zerk of sarcofaag type in blauwe hardsteen of graniet. Opvallend is soms ook de toepassing van moderne lettertypen.

Graftekens die helemaal betegeld zijn worden ook als 'modern' benoemd.

Geen stijl:

Er zijn ook verschillende graftekens die zo sober zijn, dat ze eigenlijk 'stijlloos' zijn. Meestal gaat het hier over hele eenvoudige kruisen in blauwe hardsteen op een afgeboord perk of over een grafplaat op een betonnen sokkel. Deze graftekens zijn te eenvoudig om ze in een bepaalde architecturale of artistieke stijl onder te brengen.

03.02.04.02 Symbolen

De meest voorkomende symbolen of de graftekens zijn een kruis, Christus met doornenkroon en vuur of fakkels. Deze symboliek werd aan het grafteken toegevoegd als bronzen of porseleinen reliëf of als decoratief beeldje.

Op de arduinen zerk of de stèle werden vaak rozen of klimoptakken gesculpteerd, vooral bij graftekens in art-decostijl. Bloemen en planten worden vaak afgebeeld, dit kadert in de plantensymboliek die nog tot in de 19de eeuw algemeen gekend was. Ook in het interbellum werden rozen en klimop nog volop aangebracht. Het is niet altijd duidelijk of die gekozen werden vanwege hun inherente symboliek of eerder uit decoratief oogpunt.

Kruis:

Voordat het kruis een christelijk symbool werd, was het al een universeel teken van verzoening, de synthese tussen hemel en aarde en de vier windrichtingen. Als christelijk symbool wordt het in verschillende vormen aangetroffen. Het Latijnse kruis komt het meest voor.¹²³

Het kruis komt bijna op alle graftekens voor en dit in zowel een opvallende decoratie in brons of porselein (met of zonder Christus) als in een fijn verdiept reliëf op de stèle.

Christus met doornenkroon:

De doornenkroon is de kroon gemaakt van de takken van een doornstruik en gegeven aan Christus, na de geseling in opdracht van Pontius Pilatus. Samen met de mantel die hem werd omgehangen vormde dit de bespotting van zijn koningschap. De mantel werd hem weer uitgetrokken, volgens de traditie droeg hij de kroon nog steeds toen hij aan het kruis hing. De doornenkroon vormt een symbool van martelaarschap. Het Christushoofd met doornenkroon komt op de graftekens voor zowel in wit porselein, brons als goudkleurige kunststof/plastiek.

Roos:

De roos is een veel voorkomend symbool dat, met of zonder doornen, geknakt of niet, in bloem, in tak met één bloem en één knop of rozelaar afgebeeld wordt.

De betekenis is veelvuldig: schoonheid, liefde, vergankelijkheid, het lijden van Christus of de zondeloosheid.

Komt voornamelijk in reliëf voor op art-decograftekens in blauwe hardsteen.

¹²³ <https://www.dodenakkers.nl/naslag/symboliek/123-kruis.html>

Vuur/vlam:

Over het algemeen kan het symbool vuur gezien worden als een teken van overgang, transformatie, opstanding of reiniging.

Dat laatste heeft bijvoorbeeld een afschrikwekkend voorbeeld in de verbranding van heksen in de middeleeuwen. Mogelijk werd in de oudste culturen vuur gezien als een incarnatie van de zon, die dan vaak nog wordt gezien als een god. In het boeddhisme is een pilaar van vuur een symbool van de Boeddha en kan vuur als verlichting een metafoor zijn voor wijsheid.

In de christelijke traditie heeft vuur een positieve en negatieve lading. Positief omdat het de bezieling symboliseert en de Heilige Geest, in de gedaante van vlammentongen bij het eerste Pinksterfeest over de apostelen uitgestort. *'Er verscheen hun iets dat op vuur leek en dat zich, in tongen verdeeld, op ieder van hen neerzette. Zij werden vervuld van de Heilige Geest'* (Handelingen 2:3-4). Negatief door de verwijzing naar het eeuwig brandend hellevuur.¹²⁴

Vuur is in verschillende vormen terug te vinden in de funeraire symboliek. Er is o.a. de uitdovende toorts als teken voor het einde van het leven en de brandende olielamp, als symbool van het eeuwige licht, verwijzend naar de eeuwigheid en de onsterfelijkheid. Wanneer er rook te zien is bij de lamp, kan dat gezien worden als een opstijgingssymbool van een gezuiverde ziel.¹²⁵

Klimop:

Klimopbladeren worden dikwijls op grafstenen ingebeiteld. De altijd groene plant symboliseert het voortdurende leven, de onsterfelijkheid. Klimop verwijst ook naar volharding, vriendschap, genegenheid en trouw.

Handen:

Twee ineengeslagen handen zijn de uitdrukking van het afscheid of van het anticiperen op het weerzien in het hiernamaals, als dusdanig een duidelijk christelijk symbool. Het kan ook verwijzen naar liefde of vriendschap die sterker is dan de dood, waarbij de dood slechts als een tijdelijke scheiding wordt ervaren.¹²⁶

¹²⁴ <https://www.dodenakkers.nl/naslag/symboliek/126-vuur.html>

¹²⁵ <https://www.dodenakkers.nl/naslag/symboliek/126-vuur.html>

¹²⁶ CAPITEYN 1981, p. 49

03.02.05. GRAFTEKEN: STEENKAPPERS EN KUNSTENAARS

03.02.05.01. Steenkappers

De graftekens op het kerkhof van Vroonstalledries werden door verschillende Gentse of Wondelgemse steenkappers vervaardigd. Verschillende graftekens werden gesigneerd. De graftekens boven een grafkelder waren meestal iets rijkelijker uitgewerkt en gesculpteerd, waardoor de steenkapper ervoor opteerde om zijn signatuur in de steen te kappen. De kleinere graftekens, meestal in art-decostijl of moderne stijl kregen een opvallende signatuur in de vorm van een rechthoekig plaatje. De grafmakers vervaardigden ook soortgelijke graftekens. Zo zijn grafteken 71523 en 71524 identiek, maar ze werden door een andere grafmaker vervaardigd of geleverd.

De meeste steenkappers woonden in de buurt van de Westerbegraafplaats in Gent, namelijk in de F. Ferrerlaan en Palinghuizen. Opmerkelijk is dat deze steenkappers niet alleen graftekens vervaardigden, maar ook zorgden voor de bijhorende porseleinfoto's en ornamenten.

Hieronder worden de meest voorkomende steenkappers alfabetisch opgesteld.

Baetslé

Alois Baetslé,
Botestraat 9, Wondelgem
Baetslé vervaardigde ook porseleinfoto's

Boliau

G. Boliau
F. Ferrerlaan 381, Gent

Charlier

Ferdinand Charlier
F. Lousbergskaaï 10, Gent

Claeys

A. Claeys
Sleidinge

Cornelis

Steenkappersfamilie Cornelis
Palinghuizen, Gent
André Pierre (1869-1935) en Emile (1879-1957) zijn zonen van Jean (1844-1903), die eveneens steenkapper was. Ook de drie zonen van André Pierre, namelijk Maurice Judocus (1898-1967), Medard (1901-1943) en Joseph Martin (1897-1923), deden mee

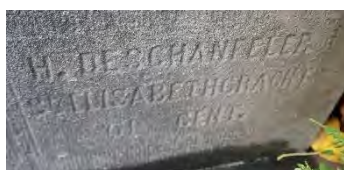
in het familiebedrijf, samen met Oscar Polydoor en zijn zoon Georges Donaat (1906-1948). Hun werk bestond vooral uit het houwten van graftekens wat verband houdt met de locatie van het atelier, vlak bij de Westerbegraafplaats. Op de Westerbegraafplaats werd onder meer graf K366, van de familie Buzzéo-Krieger, gekapt rond 1943. Net als veel andere mooie graftekens is dit graf een samenwerking door verschillende kunstenaars, het werd door architect Bert Smets ontworpen en de bronzen borstbeelden zijn van Geo Verbanck.¹²⁷

De Dauw

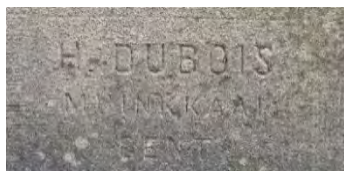
B. De Dauw
Wondelgem
Steen-Marmer

De Schanfeler

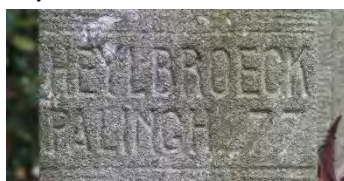
H. De Schanfeler
Elisabethgracht (Begijnengracht), Gent

Dubois

Atelier H. Dubois,
Muinkkaai, Gent
Grafmaker H. Dubois, die het grafteken signeert, heeft zijn werkplaats aan de Muinkkaai in Gent en is zeer actief op de Westerbegraafplaats. Hij realiseert er verschillende monumenten en inspireert zich daarbij op 19de-eeuwse Franse modelboeken. De overeenkomst met Parijse grafmonumenten op de begraafplaatsen Père Lachaise en Montparnasse, zoals die worden getoond in *Etudes sur l'art funéraire moderne* van Boussard (1870), is treffend. Dubois combineert die modellen op eclectische wijze tot een eigen creatie. Het grafteken mag dan geen eigen, origineel ontwerp zijn, in de afwerking van de details getuigt het op bijzondere wijze van het vakmanschap van H. Dubois.¹²⁸

Heylbroeck

Heylbroeck
Palinghuizen 77, Gent

Lebrun

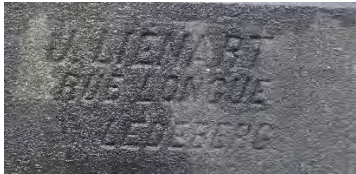

E. Lebrun
Gent

¹²⁷ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/personen/880>

¹²⁸ [https://www.ugentmemorie.be/artikel/grafmonument-auguste-wagener; Blancke, Annelies. "Grafmonument Auguste Wagener."](https://www.ugentmemorie.be/artikel/grafmonument-auguste-wagener;Blancke,Annelies. 'Grafmonument Auguste Wagener.') UGentMemorie. Laatst gewijzigd 9.06.2018

Liénart

J. Lienart
Langestraat, Ledeberg

Maes-Danckers

E. Maes, Maes-Danckers
Palinghuizen 79, Gent
Zij vervaardigden ook porseleinfoto's

Mahu

Gustaaf Mahu
Palinghuizen 87
Jean Mahu (1857-1917) studeerde beeldhouwen aan de Gentse Academie en begon een zaak in graftekens. Het steenkappersatelier Mahu verzorgde veel graftekens op de Westerbegraafplaats. De zaak werd na de dood van Jean Mahu voortgezet door zijn zonen Evariste Charles (1885-1926) en Aimé Camille (1887-?), vandaar dat men een strategische plek koos voor het opstellen van zijn grafmonument: aan het begin van de hoofdreef. Na de dood van Jean Mahu ondertekenden zijn zonen nog steeds met zijn naam hun werk. Naderhand werden sommige graftekens ook gesigneerd als Mahu – V. Hove, Sint-Amandsberg

Figuur 90: Briefhoofd van firma Mahu uit 1925 (Gent, SAG: G12)

Medo

Marcel Medo,
Palinghuizen 94, Gent
F. Ferrerlaan 64-74, Gent
G. Medo
Minstens actief vanaf 1895 (bouwaanvraag voor hangar)

Paternotte

Edmond Paternotte
Sint-Amandsberg
De familie Paternotte en meer bepaald Edmond, realiseerde o.a. graftekens op het kerkhof van Sint-Amandsberg en op de Westerbegraafplaats

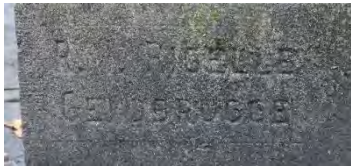
Pausenberger

Pausenberger,
Kerkstraat 69, Mariakerke

H. Pausenberger, Elfnovemberstraat 12, Mariakerke

Rigelle

R. Rigelle
Gentbrugge

Vanderstichele

J. Vanderstichele
Sint-Amandsberg

Van De Vyver

M. Van de Vyver
F. Ferrerlaan 127 Gent
De werkplaats van Van de Vijver was in een kleine hangar met ervoor een open plaats waar de verschillende typen graftekens opgesteld werden.¹²⁹

Van Herreweghe

Gebr. Van Herreweghe
Kerkhofdreef, Gent

Vermeire

Marcel Vermeire
Evergem
Graftekens met mozaïekstenen

¹²⁹ Gent, SA: G12

03.02.05.02. Vervaardigers van decoratieve elementen

a. Decoratieve ornamenten

Verschillende graftekens hebben een bronzen of porseleinen reliëf. Deze werden meestal uit een handscatalogus gekozen en dus ook in serie vervaardigd. Het merendeel van de bronzen en porseleinen objecten is niet gesigneerd. Sommige decoratieve objecten zijn wel gesigneerd. Zo werden er twee namen teruggevonden, namelijk S. Norga en TECO.

Norga

Sylvain Norga (1892-1968) was een beeldhouwer die met groot commercieel succes inspeelde op de behoefte aan betaalbare, duurzame grafdecoraties. Zijn aanbod was gevarieerd en door de grote oplage waren de prijzen redelijk. Het waren vooral in brons gegoten figuratieve reliëfs, voorstellende Christuskopjes (vaak met een traan in een ooghoek), kruisen, kransen, palmtakken, vazen en religieuze taferelen en voorts emblemen en symbolen zoals de 'echtelijke handdruk'.¹³⁰

TECO

De belangrijkste Belgische producent uit het interbellum en dit tot ca. 1970 was de S.A. Téco uit Chênée, later Grivegnée, bij Luik. Om een maximum rendement uit de ovens te halen, bracht dit bedrijf dat zich specialiseerde in de productie van isolatoren voor de elektriciteitssector ook artistieke, religieuze en funerair artikelen op de markt. Ze produceerden vooral Christushoofden en corpussen, beeldjes en plaquettes met treurende madonna's, engelen en kinderen, vlamme harten, bloemenkransen en enkele vazen. Het grote succes van de funerair artikelen van Teco leidde in 1938 tot de oprichting van een concurrerend bedrijf in de Luikse regio, de S.A. Porcelarti in Warsage. Dit bedrijf werkte voor diverse modellen samen met de beeldhouwers zoals E. Laloux en Sylvain Norga.¹³¹

b. Porseleinfoto's

Kenmerkend voor het kerkhof van Vroonstalledries is de aanwezigheid van heel veel porseleinfoto's. De overwegend architecturaal eenvoudige graftekens werden verder afgewerkt met porseleinfoto's. De meeste van deze foto's werden door de steenkappers geleverd zoals Cornelis, Van de Vyver, Medo en Baetslé. Bij de inventarisatie werden echter ook verschillende andere namen genoteerd.

De Kerpel

Ledeberg

¹³⁰ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/personen/9235>

¹³¹ BAECK. M., 'Gebakken voor de eeuwigheid. Keramiek in de funeraire wereld', *Memento Mori*, Brussel 2017, p. 170

De Meyer

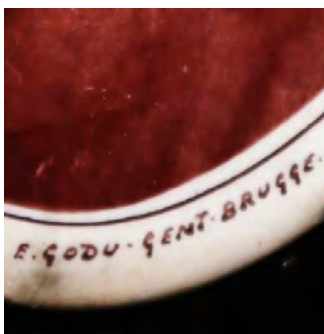
Jos De Meyer

Gebroeders Willems

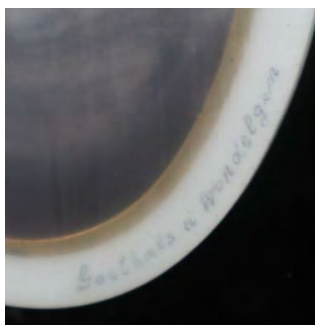
Gebroeders Willems
Porseleinfoto
Steenkappersatelier
Gent

Godu

E. Godu
Beeldhouwer
Gentbrugge

Goethals

Goethals
Wondelgem

Van der Linden

H. Van der Linden
Gent

03.02.06. MATERIALEN

De keuze voor een bepaald materiaal is voornamelijk afhankelijk van een specifieke periode, stijl en de kennis van bewerkingstechnieken. Voor de 20ste eeuw kwam het gebruik van graniet vrijwel niet voor in België omdat men toen nog niet over de nodige kennis, bewerkingsattributen en technieken beschikte.

Materialen werden ook gecombineerd.

03.02.06.01. Materialen: Grafteken

a. Constructie

Er zijn twee constructieve materialen die gebruikt werden voor de opbouw van het grafteken en de grafkelder, namelijk gewapend beton en baksteen. Deze materialen zijn niet zichtbaar, ze komen enkel tevoorschijn als de bekleding is afgebroken of als er verzakkingen of verschuivingen plaatsvonden.

Beton:

De sokkels van de eenvoudige sarcofaagtypen zijn uitgevoerd in gewapend beton. Verder komt beton ook voor in funderingen of het werd als cementering aangebracht op het funderingsmetselwerk om het metselwerk te beschermen.

Baksteen:

Baksteen werd vooral gebruikt voor niet zichtbare constructieve elementen, zoals funderingen, grafkelders en ondersteuning.

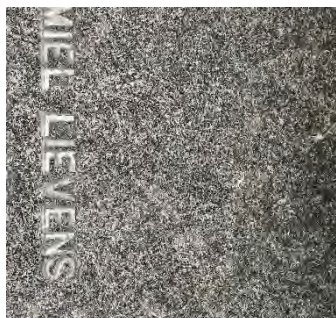
b. Grafteken

Blauwe hardsteen:

Blauwe hardsteen (*Petit Granit*, Doornikse steen en Maaskalksteen) werd op het kerkhof van Vroonstalledries overwegend gebruikt voor de graftekens in neogotiek en art deco, vooral in de hoofd- en draagstructuur

De natuurstenen bewerkingen zoals het ciseleren van de stenen bepalen mee het decoratieve aspect van het graf.

Graniet:

De meest voorkomende graniet is donker van kleur.

Voornamelijk gebruikt na WO II voor moderne graftekens en vooral voor hoofd- en structuurplaten.

De vele sarcofagen die in graniet werden uitgevoerd verkeren vandaag in een goede toestand.

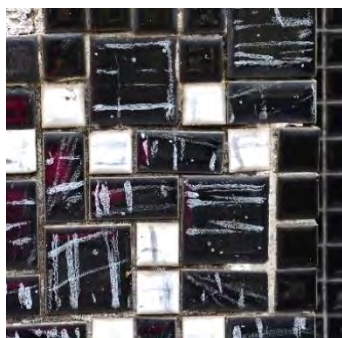
Gietijzer/smeedijzer:

Gietijzer komt voor bij een kruis als grafteken of als hekwerk.

Kunststeen:

Betreft alle steen die geen natuursteen is, dat wil zeggen die van oorsprong niet in de natuur voorkomt. Met 'steen' wordt hier bedoeld dat de steen het uiterlijk van natuurlijke steen heeft of dat het oppervlak ervan die imiteert. Voorbeelden van kunststeen zijn gietsteen, simili, gipsblokken, kunstzandsteen, maar ook grafmonumenten die van cement of beton zijn opgetrokken en door moeten gaan voor natuursteen.¹³²

Dit materiaal komt voornamelijk bij graftekens in een vereenvoudigde art-nouveaustijl voor.

Mozaïek:

Mozaïektegeltjes komen voor op betonnen of gemetselde graftekens van na WO II.

¹³² <https://www.dodenakkers.nl/naslag/termen-en-begrippen/K.html>

03.02.06.02. Materialen: Epigrafie

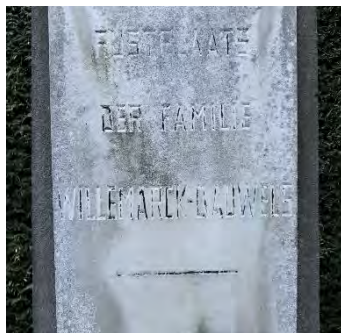
De epigrafie is verdiept of verheven uitgewerkt in marbriet of natuursteen. Vaak bestaat ze ook uit opgelegde letters in brons.

Marbriet:

Marbriet is een ondoorschijnend hard glas. Het stèletype heeft meestal een marbrietplaat op de stèle waar de epigrafie verdiept is, soms ook verheven. Vaak werd er ook een floraal element toegevoegd, waarbij vaak gekozen werd voor klokjes of rozen.

Marmer:

Enkele graftekens, meestal de 19de-eeuwse, hebben een marmeren plaat die meestal in de stèle is bevestigd. De epigrafie is hier verdiept. Deze witte marmeren platen verkeren vaak in een slechte toestand, met een ernstig vervuild oppervlak en een moeilijk tot niet meer leesbare epigrafie.

Bronzen letters:

Bij het grafplaattype wordt de epigrafie meestal opgelegd aan de hand van bronzen letters. Soms wordt ook zamak of in de tweede helft van de 20ste eeuw aluminium gebruikt.

03.02.06.03. Materialen: Decoratie

Doorheen de 19de en de 20ste eeuw en tot op heden leggen nabestaanden graag iets tastbaars ter aandenken op het graf: een bordje met een tekst, een krans in keramiek, een bloemenvaas. Decennialang ging de voorkeur uit naar gedenkplaatjes in marbriet, doorgaans in zwart. Diverse leveranciers voldeden aan die vraag door naast een tekst naar keuze ook kant-en-klare bordjes aan te bieden met standaardopchriften.

Porselein:

Porselein is keramiek van hoge kwaliteit met een zeer harde niet-poreuze en meestal ook een zeer dunne en enigszins doorschijnende witte scherf. Het materiaal is doorgaans doorzichtig geglaazuurd of verguld.¹³³

- Foto:

Porseleinfoto's zijn de oudste vorm van fotografie op begraafplaatsen en kerkhoven. Rond 1900 verdreven ze de traditie van bustes en medaillons van de overledenen op de grafmonumenten. Een porseleinfoto wordt gemaakt door een foto in een porseleinen oppervlak te branden.

Een bijzonder porseleinobject is de zogenaamde fotokeramiek, een techniek die na de ontdekking van de fotografie vanaf het midden van de 19de eeuw ontwikkeld werd om fotografische afbeeldingen ook op een keramische drager aan te brengen. Een van de eersten die dit procedé met succes toepaste was de Fransman Pierre Michel Lafon de Camarsav (1821-1905) die hiervoor in 1854 een brevet nam en er later ook over publiceerde. De witte scherf van faience en porselein maakte deze materialen ideaal als drager voor zwart-witafdrucken en voor buitengebruik werd stevast porselein gebruikt. Klaarblijkelijk werd deze techniek als ideaal gevonden om de geliefden op de graftekens letterlijk een 'gezicht' te geven, want dergelijke portretfoto's komen op onze kerkhoven nog veelvuldig voor, ook al is het gebruik ervan de laatste decennia eerder verminderd. Soms dragen de portretmedaillons – die ovaal en lichtjes bol, maar bijvoorbeeld ook rechthoekig kunnen zijn – ook de namen van de producent of begrafenisondernemer-tussenhandelaar.¹³⁴

- Engeltje:

Op grafmonumenten van kleine kinderen wordt vaak een engeltje geplaatst, als symbool voor de onschuld van het kind. Het engeltje beeldt het ontroostbare verdriet van de ouders uit.

- Hoofd van christus met doornenkroon

Symboliseert het lijden van Christus.

Faience

Faience is een soort aardewerk van een fijne kwaliteit die net als aardewerk en in tegenstelling tot gres, een poreuze samenstelling heeft en daarom na de biscuitbrand, altijd – bij de daaropvolgende tweede, zogenaamde glazuurbrand – van een glanzende glazuurlaag wordt voorzien. Dit materiaal komt op kerkhoven veelvuldig voor in de vorm van kransen, kruisen en alle mogelijke veelkleurige ornamenten.¹³⁵

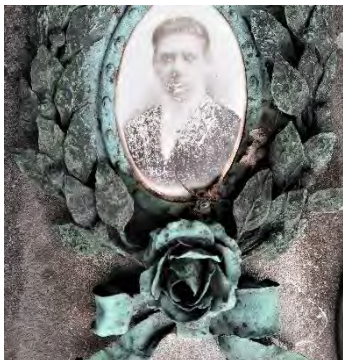
- Bloemenkrans of bloemstuk

Soms is er een krans met bloemen en planten ter versiering bij funeraire monumenten. Vaak hebben de bloemen en de planten in zo'n krans symbolische connotaties.

¹³³ BAECK. 2017, p. 169

¹³⁴ BAECK. 2017, p. 172

¹³⁵ BAECK 2017, p. 164

Brons:

Brons werd voornamelijk gebruikt voor letters, kruisen, guirlandes, rozen, afbeeldingen van Christus in reliëf en soms voor een fotokader.

Bord met tekst:

Op sommige graftekens zijn nog enkele zwarte bordjes of gedenkplaten in marbriet met een verdiepte tekst bewaard. Vaak werd de vorm van een boek geïmiteerd.

Plastiek:

Op het kerkhof wordt maar één type plastieken decoratief voorwerp teruggevonden, namelijk een kruis met Christushoofd.

Zamak:

Zamak is een legering van zink, aluminium en mindere mate magnesium en koper. Het is gietbaar in elke vorm en weerbestendig. Het komt voor in decoratieve elementen en soms ter vervanging van ijzer voor kettingen.

03.02.07. SCHADEBEELD

03.02.07.01. Schadebeeld: Structuur

Barsten

Er zijn verschillende soorten barsten herkenbaar.

- Een barst waarbij het grafteken, de plaat of een ander onderdeel in twee (of meer) gebroken is
- Een barst die zich verder manifesteert in afschilfering
- Een oppervlakkige barst die doorheen de tijd, zonder onderhoud, constructieve schade kan veroorzaken.

Verzakking

De verzakking komt vooral voor bij graftekens die na een begraafing in volle grond werden geplaatst. De grond is verschoven door bodemerosie wat ervoor zorgt dat het grafteken zich meer naar links, rechts of achteren verplaatst. Deze verzakking zorgt voor bijkomende schade zoals verschuiving, barsten en loskomende hechtingen.

Graftekens met een eenvoudige fundering zijn extra gevoelig voor veranderingen in de bodem. Wanneer het absorptievermogen van de houten lijkkasten overschreden is, ontstaat vaak een plotse ondergrondse volumevermindering waardoor de zerk schuin gaat staan of in de grond zakt.¹³⁶

Verschuiving

Een verschuiving is een resultaat van een verzakking, waarbij grafplaten of plinten van de graftekens van hun originele plaats zijn verschoven.

Hechtingen

Doorheen de tijd kunnen de hechtingen loskomen, dit kan zowel de mortel zijn als ijzeren en/of stalen constructieve elementen die roesten en hechtkracht/capaciteit verliezen. Roest gaat gepaard met materiaaluitzetting en materiaalverlies en dus ook met verzwakkingen en breuken. Wanneer stenen en voegen lang vochtig blijven kunnen ze in de winter vochtschade lijden. Dit zet degradatie in gang, waardoor de stabiliteit van het grafteken in gedrang komt.¹³⁷

¹³⁶ Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 52

¹³⁷ Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 53

03.02.07.02. Schadebeeld: Lacunes

Postament/boording

Boording: typerend voor het kerkhof van Vroonstalledries is de aanwezigheid van grafperken en bloembakken in het grafteken. Opvallend is dat er heel wat boordingen van deze perken en bloembakken losgekomen, omgevallen of zelfs verdwenen zijn. Postament: Aangezien het stèletype veel kleine perkjes heeft die zijn afgeboord, ontbreken er vaak enkele postamenten.

Plaat epigrafie

Verschillende graftekens in een art-decostijl hebben op de stèle een marbrietplaat voor de epigrafie. Bij sommige graftekens is deze marbrietplaat helemaal of gedeeltelijk verdwenen.

Decoratie

Verschillende graftekens tonen lacunes van decoratieve elementen waaronder voornamelijk porseleinfoto's, Christushoofden en vlammen. Sommige oudere foto's tonen graftekens met verschillende decoratieve elementen in faience.¹³⁸ Veel faience-objecten zijn vandaag verdwenen.

Tegel

Sommige betonnen en gemetselde graftekens hebben tegeltjes of een mozaïek die met mortel of lijm vastgezet zijn. Door de meestal horizontale oriëntering van de zerken treedt snel waterinfiltratie op en de tegels komen los door vorst- of zoutschade.

¹³⁸ CAPITEYN 1981, p. 213-218

IJzerwerk/Zamak

Gietijzer is bros. In vele gevallen wordt het gecombineerd met smeedijzer waardoor spanningsbreuken ontstaan als gevolg van roestexpansie. Vooral ter hoogte van de inzetting en de verankering met de aansluitende bouwdelen (veelal natuursteen) komt roestvorming voor. Roest gaat doorgaans gepaard met materiaalverlies en dus verzwakking.¹³⁹

03.02.07.03. Schadebeeld: Materiaal

Roest (ijzer)

Verschillende metalen voorwerpen, waaronder voornamelijk bronzen reliëfs en gietijzeren hekwerk vertonen roestvorming of krijgen een groene patine. De groene uitlopers zijn niet alleen op het materiaal zelf aanwezig, maar geven vaak ook sporen op de stèle of andere plaatsen van het grafteken. Deze sporen zijn bijna niet te verwijderen.

Onleesbare epigrafie

Bij sommige graftekens, en voornamelijk bij graftekens in blauwe hardsteen, is de epigrafie onleesbaar geworden door de verwerking van het materiaal.

Ontbrekende letters

Bij sommige grafplaattypen ontbreken de (bronzen) letters.

¹³⁹ Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 52

Barst/afgebroken (porselein)

De meeste porseleinen elementen zoals een Christushoofd, vlammen en foto's hebben een extra versiering aan de hand van een vergulding van de doornkrans, de vlam of een streepje. Doorheen de tijd en de blootstelling aan weer en wind verdween de vergulding. Bijkomend zijn er heel wat porseleinen objecten afgebroken of gebarsten.

03.02.07.04. Schadebeeld: Biologische schade: Flora

Op het kerkhof werden doorheen de tijd bomen en planten geplant die vaak een symbolische betekenis hebben. Ook kan er een boom- en plantengroei ontstaan door toevallige zaailingen. Niet altijd wordt er rekening gehouden met het groeiproces van die groenvoorzieningen. Zo kan het wortelstelsel van bomen en struiken graftekens en paden en beschadigen. Soms gaan grotere graftekens daardoor scheef staan of treden er nog ergere stabiliteitsproblemen op.¹⁴⁰

Overwoekering

Het grafteken is onherkenbaar vanwege een overwoekering van een of meerdere planten.

Als klimplanten zich hechten en wortelen in open voegjes, kan dat het monument beschadigen en leiden tot stabiliteitsproblemen. Sommige klimopsoorten en Japanse duizendknoop kunnen snel een deel van het kerkhof of graftekens overwoekeren. Ze zijn niet altijd fysiek schadelijk voor de graftekens, maar beperken de leesbaarheid van de opschriften, verbergen details of volledige graftekens, verdringen andere planten en beschadigen bomen en heggen.¹⁴¹

Plant/onkruid

Links of rechts of tussen de voegen van het grafteken is storende begroeiing aanwezig die constructieve schade veroorzaakt en/of het grafteken onleesbaar maakt.

Onkruid is vooral visueel storend en geeft een onverzorgde indruk. Onkruid en zaailingen van bomen die zich ontwikkelen in de voegen, barsten, kieren en spleten van de grafconstructies, zijn om technische redenen niet wenselijk. Door de wortelwerking kunnen elementen loskomen of opgedrukt worden. Zeker houtachtige gewassen kunnen de constructie op termijn destabiliseren.

Plantengroei in en op constructies wijst op een verhoogd vochtgehalte, moeilijke droogomstandigheden en plaatsen waar mogelijk water blijft staan.¹⁴²

¹⁴⁰ Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 15

¹⁴¹ Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 16

¹⁴² Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 15

Mos

Op de basis, de plaat of tussen de voegen van het grafteken zijn mossen aanwezig. Mossen en algen verkiezen beschaduwde delen van grafstenen, vooral onder bomen en struiken. Ze geven soms lichte zuren af waardoor het bindmiddel (kalk) van de natuursteen oplost en het oppervlak ruwer wordt. Soms is een mosbegroeiing echter sfeerbepalend en vormt zij een soort van symbiose met grafmonument.¹⁴³ Sommige mossen zijn ook beschermd.

Figuur 91: Overzichtplan met de toestand van de graftekens (Stad Gent, Groendienst, 2022)

¹⁴³ Monumentenwacht Vlaanderen 2011, p. 16

03.02.06. OMMEGANG

De rondgang, bestaande uit 7 staties in gebakken aarde, toegewijd aan de H. Catharina en de H. Marculphus, gemaakt door J.P. van Biesbroeck rond 1914-15 is nog intact aanwezig. Na 1980 werd de gehele rondgang gerestaureerd. Hij bestaat sindsdien uit een natuurstenen sokkel met daarboven terracottareliëfs in een natuurstenen omkadering. Voor en rond elke statie werd een vloer in breuksteen geplaatst met een houten bidbankje. Enkele jaren geleden werden de staties nogmaals gerestaureerd. Ze zijn in goede staat.

Figuur 92: De 7 staties van de ommegang (Mar Jaen 2021)

03.02.06. TOEGANGSPOORT

Het kerkhof is toegankelijk via een poort aan de westelijke toegang. De poort is opgebouwd uit vier zuilen, telkens twee aan elke zijde, opgetrokken uit bakstenen en natuurstenen banden op een natuurstenen sokkel. De zuilen zijn door ijzeren tralies met elkaar verbonden. Er zijn twee kleine getraliede poorten en één grote centrale poort. Vroeger werden enkel de twee kleine poorten geopend en stond de centrale poort alleen open tijdens activiteiten of een begrafenis.

De natuursteen van de vier zuilen vertoont oppervlaktevuil met bovenaan mosbegroeiing. Ook het ijzeren hekwerk vertoont roestvorming. Momenteel kunnen de twee kleine poorten niet geopend worden vanwege de wilde begroeiing aan de zijde van het kerkhof. Hierdoor staat steeds de centrale dubbelvleugelpoort open. Aan de noordelijke en zuidelijke ingang waren oorspronkelijk ook poorten om zoveel mogelijk ongewenste dieren tegen te houden. In de jaren 1960 zijn de poorten verdwenen.

Figuur 93: Foto van de toegangspoort na WO II (www.delcampe.net)

Figuur 94: Zicht op de toegangspoort (Mar Jaen 2021)

03.03. KERK

De plattegrond van de Sint-Catharinakerk omvat een eenbeukig schip van acht traveeën met zijkapellen in de vierde travee, een transept van één travee, een oude doopkapel tussen de zuidelijke transeptarm en het schip, een driezijdig afgesloten koor, een vierkante toren boven de oude sacristie, een aan de noordelijke gevel aangebouwd vierkant traptorentje en ten slotte een aangebouwde nieuwe sacristie.¹⁴⁴

03.03.01. GEVELS EN TOREN

Beschrijving

Bij de vergroting van de kerk werd de gereconstrueerde voorgevel grotendeels met hergebruikt 17de-eeuws materiaal opgebouwd. Deze westgevel kreeg een arduinen sokkel die verder werd opgebouwd door geblokte muurbanden en door horizontaal gelede cordons. De halsgevel werd afgelijnd met in- en uitzwenkende klauwstukken op voluten en een bekronend driehoekig fronton met het jaartal 1686. De barokpoort met geprofileerd geblokt beloop zit tussen pilasters en heeft een kroonlijst met rechthoekige omlijsting en een rondboognis in gebroken fronton met een beschilderd houten beeld van de patrones en wordt bekroond door een zandstenen kruis. De gesculpteerde makelaar van de eikenhouten deur draagt het jaartal 1687. Het hooggeplaatste steekboogvenster zit in een vlakke omlijsting. Voorts is de geveltop verfraaid met een wapenschild en de leuze *Respice finem* van bisschop Philippus Erardus van der Noot, die de kerk op 7 augustus 1707 inwijdde. De sobere noord- en zuidgevels hebben een zandstenen sokkel die geritmeerd is door lisenen. De zijkapellen werden toegevoegd na de vergrotingswerken van 1903. De steekboogvensters hebben een vlakke omlijsting onder een gebogen waterlijst. Verder heeft de kerk een gekorniste kroonlijst en leien zadeldak met dakkappeletjes. De nauwelijks uitstekende transeptgevels en koor hebben soortgelijke vensters.

De zuidgevel heeft een licht gebogen nis met een ingebouwde zitbank op basis van oude grafplaten waarboven nog restanten van een muurschildering *Het Vagevuur* aanwezig zijn.

De vierkante toren heeft een piramidaal dak, gebouwd boven de sacristie achter het koor. De horizontale geleding gebeurt door cordons en de verticale ritmering door hoekpilasters. De steekboogvormige vensters en galmgaten zitten in een vlakke omlijsting met bekronende waterlijst. Het omlappend entablement heeft met steigergaten en uurwerk (oostgevel) in fries. De sacristie tegen de toren heeft een tentdak (ca. 1900).¹⁴⁵

Het baksteenmetselwerk van de kerk werd hersteld waar nodig en volledig gereinigd en hervoegd (in 2017). Het voegwerk werd voorzien van een zogenaamde dagstreep.

Schade¹⁴⁶

- Natuursteen: het betreft de plint van de westgevel. De natuursteen is aan het oppervlak beschadigd door het uitspoelen van onzuiverheden. De kalkzandstenen invulling in het noordelijke en zuidelijke deel van de klokgevel is sterk verweerd. De oorspronkelijke profilering (mogelijk een medaillon) is volledig verloren gegaan en het overgebleven deel komt verder los.
- Pleisterwerk: Aan de achterzijde van de voorgevel is het pleisterwerk op meerdere plaatsen losgekomen en brokkelt verder af.
- Loodbekleding: Deze is op enkele plaatsen aan de voorgevel licht gescheurd.
- Buitenschrijnwerk: Door het uitblijven van onderhoud begint het houtwerk op enkele plaatsen in te rotten. Boven in de toren is het schilderwerk van de deur naar de dakgoten fel afgebladderd. De vernis van de deur van de hoofdingang en van de zijdeuren is eveneens verweerd en dringend aan vernieuwing toe.

¹⁴⁴ STAD GENT, 'Parochiekerk Sint-Catharina, Wondelgem', *Gentse parochiekerken, Analyse & Waardebepaling*, Gent 2013, p. 4

¹⁴⁵ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/26940>

¹⁴⁶ Volgens inspectieverslag Monumentenwacht 2017

Figuur 95: Enkele foto's met zicht op de gevels van de Sint-Catharinakerk (Mar Jaen 2021)

Beschrijving

De opgaande constructie van de dakstructuur is bij het oude kerkgedeelte in eikenhout en bij het jongere gedeelte in naaldhout. De dakbekleding bestaat uit leien. Er zijn enkele dakkapellen bekleed met leien en een houten afsluiting.

Schade¹⁴⁷

- Nokken: De nieuwe nokpannen zijn in goede staat maar de aanstrijkmortel tussen de pannen onderling komt los en is op enkele plaatsen weggevallen. Aan de zuidzijde is plaatselijk ook de mortel tussen de nokpannen en de bovenste leien weggevallen.
- Dakkapellen: Door uitblijven van het onderhoud begint het houtwerk van de dakkapellen op enkele plaatsen te rotten. Op het zuidelijke dakvlak is het schilderwerk van de dakkapellen ernstig afgebladderd. Bij de dakkapellen aan de noordzijde en die op de toren is het schilderwerk in iets betere staat, maar ook hier is dit verweerd en aan vervanging toe.
- Schoorsteen: de voeg tussen de twee delen van de deksteen is grotendeels weggevallen. Voor het overige is de schoorsteen in goede staat. Bovenaan is er begroeiing met onkruid.
- Topbekroning: De afwerklaag van het torenkruis en het verguldwerk begint te verweren.
- Dakstructuur: Sporen van vroegere aantasting door zwam en houtborende insecten. De muurplaat van het oude gedeelte is aangetast door houtborende insecten, vermoedelijk door de grote klopkever. Deze aantasting is op enkele plaatsen nog actief, zodat het aangeraden is een plaatselijke bestrijding door te voeren. Ook in de oostelijke spantvoet van het noordtransept is duidelijk actieve aantasting door de grote klopkever.
- Bakgoten: Aan beide hoeken van het zuidtransept is een soldeernaad los.

Figuur 96: Enkele foto's met zicht op de daken van de Sint-Catharinakerk (Mar Jaen 2021)

¹⁴⁷ Volgens inspectierapport Monumentenwacht 2017

03.03.04. GLASRAMEN

Beschrijving

Er zijn vijf geschilderde glasramen in de kerk uit de periode 1910 -1916. Twee in het koor, links *De verrijzenis van Christus* geschonken door graaf G. Goethals van de Woestijne in 1910 en rechts *De kroning van Maria* geschonken door baron de Turck. In de beide zijkapellen zit eveneens een geschilderd glasraam; links *De Heilige Catharina voor de Rechten* geschonken door Gabriëlla Blommaert in 1911 en rechts een schenking van Eugeen en Ferdinand de Hemptinne. Het glasraam achteraan in de kerk stelt een episode voor uit het leven de Heilige Clara, geschonken door de douarière de Ghellinck de Walle, Clara de Hemptinne in 1916.¹⁴⁸

Verder heeft de middenbeuk glas-in-loodramen bestaande uit blank/helder glas.

Schade¹⁴⁹

- De brandglasramen zijn zowel aan de binnen- als de buitenzijde tamelijk fel vervuild.

Figuur 97: Enkele foto's met zicht op de glasramen van de Sint-Catharinakerk (Mar Jaen 2021)

¹⁴⁸ STAD GENT, 'Parochiekerk Sint-Catherina, Wondelgem', *Gentse parochiekerken, Analyse & Waardebepaling*, Gent 2013, p. 16

¹⁴⁹ Volgens inspectierapport Monumentenwacht 2017

03.03.05. GRAFPLATEN

De bewaarde grafplaten bevinden zich voornamelijk in de noordelijke en zuidelijke gevels van het koor van de kerk. In de kerk zelf zijn er nog vier aanwezig, namelijk twee memorieplaten in het koor, van de pastoors Liedts en De Bruyne, en nog twee halve grafplaten die dienen als altaarsteen van Sint-Markoen en van O.-L.-Vrouw. Verschillende grafplaten zijn bijna volledige onleesbaar.¹⁵⁰ De meeste grafplaten zijn rechthoekig van vorm, enkele zijn ruitvormig. Ze variëren in grootte van 27 tot 102 cm breed en van 28 tot 195 cm hoog. De meeste grafplaten verkeren in een goede toestand.

1. Petrus-Carolus-Guislenus de Loose

D.O.M. Sepulture van den edelen en deugdrijken heer Petrus-Carolus-Guislenus de Loose, in leven advocaet van den Raed in Vlaanderen, die door waere godvrugt, zagtmoedigheyd, mildheyd ter aermen en iever tot verciering van Gods tempel, van alle betreurt, in Gendt overleed op 24 february 1841, in den ouderdom van 80 jaeren. Dit gedenkstuk is aen hem en zijne edele vrouw Joanna-Theresia-Ludovica De Potter door hunne kinderen opgerecht tot bewijs van waere liefde en droefheyd. R.I.P.

2. Karel Lebegue

Hier ligt begraven den notaris Karel Lebegue, wilt voor de rust zijne ziel een gebed lezen, overleden den 26 maerte 1855.

3. Petrus Coene

D.O.M. Bidt voor de rust der ziel van eerwaardigen heer Petrus Coene, geboren te Oedelem, den 12 (?) augustus 1787 (?), gedurende negen jaren en negen maenden pastoor dezer gemeente, alwaer hij godvruchtelijk in den Heer ontslapen is den 23 juny 1855. Hij was aengenaem aen God en aen de mensheid, en zijne gedachtenis is ... zegening (?). R.I.P.

¹⁵⁰ De onleesbaar geworden teksten konden vervolledigd worden aan de hand van het *Recueil des épitaphes de vingt-cinq paroisses aux environs de Gand* van Auguste Van Hoorebeke uit 1851, waarin 75 beschrijvingen van grafplaten staan die in 1845 in de kerk aanwezig waren

4. Van Hyfte

D.O.M. Ter gedachtenis aan Henri-Joseph Van Hyfte, zoon van Judocus en van Monica Colpaert, geboren te Wondelgem den 25 januari 1814, gedurende 35 jaar koster deser parochie, alwaar hij overleden is den 25 juli 1878, in den ouderdom van 64 jaar en 6 maanden; en van zijne zusters. 1. Justina Van Hyfte, geboren te Wondelgem en aldaar overleden den 25 mei 1875, in den ouderdom van 52 jaar; 2. Emilia Van Hyfte, geboren te Wondelgem, en aldaar overleden 25 juli 1877, in den ouderdom van 82 jaar; en 3. Rosalia Van Hyfte, geboren te Wondelgem, en aldaar overleden den 31 maart 1894, in den ouderdom van 70 jaar. Bidt voor de zielen. R.I.P.

5. Jacobus-Ferdinandus-Franciscus Van Beerlere

D.O.M. Sepulture van d'heer Jacobus-Ferdinandus-Franciscus Van Beerlere, filius Ferdinandus-Franciscus, overleden den 29 April 1842, oud 85 jaeren ; ende van zijne twee zusters joffrouw Isabella-Maria, overleden den 22 augusti 1844, oud 73 jaeren ; ende joffrouw Joanna-Louisa, overleden den 17 february 1846, oud 80 jaeren, deze in huwelijk met d'heer Franciscus-Josephus-Joannes Van Beerlere, filius Alexander, overledenden 10 january 1845, oud 85 jaeren, die verwekt hebben vier kinderen : Sophia-Ferdinandina, minderjaerig overleden ; Maria-Jacoba, overleden den 6 april 1828, oud 29 jaeren ; Melania, overleden den ..., oud ... jaeren ; Ferdinandus-Franciscus, overleden den ..., oud ... jaeren, ende van hunne naercomers. Bidt voor de zielen.

6. Francisca-Theresia Dujardin

D.O.M. Vrije rustplaetse (5) van joffrouw Francisca-Theresia Dujardin, filia wijlent d'heer Guillielmi bij joffrouw Catharina T'Kint, huysvrauwe van d'heer Livinus Le Begue, regter in het tribunal van d'eerste instantie tot Ghendt, overleden binnen dese prochie, den 28 october 1817, oud 74 jaeren. R.I.P.

7. Philip-Jacobus Goossens

D.O.M. Rustplaats van den weledelen heer Philip-Jacobus Goossens, grondeigenaar, rechtsgeleerden en bijzonderen ontvanger van het arrondissement Dendermonde, geboren te Gent en aldaar overleden den 26 mei 1832, in den ouderdom van 63 jaren en zijne echtgenoot meijufvrouw Catharina Hensbroeck, dochter van den weledelen heer Jan-Baptist Hensbroeck, raadsheer des konings, algemeenen erfachtigen ontvanger van den Lande van Dendermonde en schepen der Keure van Gent, en van meijufvrouw Berta Lemettré, geboren te Gent en aldaar overleden den 26 october 1846, in den ouderdom van 72 jaren ; meijufvrouw Adelaide Goossens geboren te Gent, den 24 april 1802 en aldaar overleden den 5 september 1882. R.I.P.

8. Adriaen Meullem

Hier vooren licht begraeven den eersamen Adriaen Meullem, filius Jan, overleden 15 april 1763, aut 86 jaeren, ende sijne huysvrouw Isabelle Danens, filia Pieter, overleden den 1en november 1741, audt 61 jaeren, hebben t'samen in hauwelijck geweest 37 jaeren, en samen gheprocereert 7kinderen, waarvan noch 5 in het leven sijn. Bidt voor de zielen.

9. Petrus-Joannes Rosseel

D.O.M. Hier vooren ligt begraven den heer Petrus-Joannes Rosseel, filius Jacobus, overleden binnen Gend, den 11 februarius 1816, in den ouderdom van 66 jaeren ; ende van joffrouw Coleta-Joanna Rosseel, filia Jacobus, overleden den 4 julius 1821, in den ouderdom van 68 jaeren ; en van haere nigte joffrouw Marie-Anna-Francisca Van Melle, filia Antonius, overleden den ..., in den ouderdom van 70 jaeren en ... maenden ; joffrouw Dorothea Van Loo, filia Pieter, overleden den ..., in den ouderdom van ... jaeren. R.I.P.

10. Annae-Mariae Roosen

D.O.M.S. Et memoriae Annae-Mariae Roosen, Engelberti filia, quae per annos XXIII uxor Francisci-Norberti Van Aken, mercator Gandensis, cum eo procreavit filios VI, filias vero VII. Et post mortem ejus, annos XXVII viduitatis, foemina fortis et cordata, explevit. Nata Gandae XXIII maji MDCCXLV et Gandae mortem obiit XXI januarii MDCCCXVI. In hoc ipso pago ubi villa, quam sibi suisque a fundamentis construi jusserat, tot quietos et hoc ipso felices dies agentem, viderat, et mortua quiescere desideravit cum suis matri ut optimae sic carissimae. Liberi IX superstites hoc pietatis et amoris monumentum grati et moerentes poni curaverunt. R.I.P.

13. Pierre-Paul Serdobbel

Sepulture du très honorable Pierre-Paul Serdobbel, fils de Pierre Jean et de Marie Anne Thérèse Gazet, né à Ruminghem, département du Pas de Calais, le 16 octobre MDCCCLII, président du tribunal et vice-président de la Chambre de commerce de Gand, membre du Conseil général et du Collège électoral du département de l'Escaut, ancien négociant etc. Doué d'une intégrité rare et d'un esprit juste il sût réunir les vertus publiques du magistrat aux vertus privées du citoyen. Bon époux, bon père, il fut chéri de sa famille. Ami sur et éprouvé il mérita d'avoir des amis. Des regrets universels ont honoré sa tombe et sa mémoire sera toujours en vénération. Il décéde à Gand, le 10 juillet MDCCCXII. Colette- Marie-Antoinette De Vliegheer, fille de Philippe et de Petronelle Claus, née à Gand, le 27 juillet 1781, veuve du défunt érigea ce monument comme lieu de sépulture pour son epoux, pour elle et pour leurs descendants. R.I.P.

14. De Meyer

Hier vooren licht begraven den eersaeme Joannes De Meyer, filius Christiaen, in zijn leven capiteyn ende kerckmeester deser parochie, overleden den 30 january 1788, aut 75 jaeren, in houwelijck geweest met Barbara Mullem, filia Adria den tijd van 52 jaeren, overleden den ..., aut ... jaeren, t'saemen gewonnen 10 kinderen, waarvan noch in 't leven sijn : Joanna, overleden den ... ; Andris, overleden den ... ; Catharina, overleden den ... ; Jacobus, overleden den ... ; Joannes, overleden den ... ; Livina, overleden den Bidt voor de zielen.

15. Clays

Hier/ licht begraven/ Vynghen Clays, w / eduwe van Jan Ney / t filius Jans, die over / leet den 26en janu / ary 1675. Bidt voor d[e] ziele]

16. Charels van Schuerbeke

Charels van Schuerbeke, filius Thobias, geweest 31 jaeren coster deser prochie, overleden den 13 april 1681. Bidt voor de ziele.

17. Elesabeth Ceulebroeck

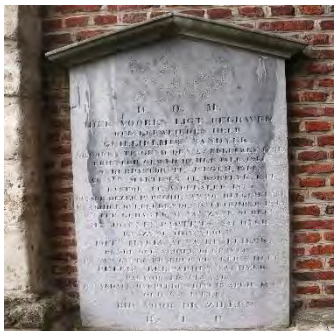
Sepulture van Elesabeth Ceulebroeck, overleden den 6 november 1685, huysvrauwe van Laureyns Dhanens. Bidt voor de ziele.

18. Thomas-Jacobus De Bruyne

Hier vooren rusten de beenderen van den eerweerden heer Thomas-Jacobus De Bruyne, gebortig van Gent, van ouderdom 71 jaeren, van zielzorge en geestelijke bedieninge coadjutor in Sinay 3 jaeren, onderpastor in Bornhem 4 jaeren en half, onderpastoor in Wondelgem 11 jaeren en half, deservitor in hetselve 1 jaer, pastoor in hetselve 22 jaeren, aldaer overleden 10 february 1822. R.I.P.

19. Guilielmus Sandyck

D.O.M. Hier vooren ligt begraven den eerweirden heer Guilielmus Sandyck, geboren te Gend, den 27 february 1791, priester gewijd in het jaer 1814, onderpastor te Isegem 1814, van Sinte-Martinus te Kortrijk 1814, pastor te Aspelaere 1823, pastor dezer parochie van Wondelgem 1824, en alhier overleden den 6 september 1845, en ter gedagtenis van zijne ouders meester Joannes-Baptista Sandyck en zijne huysvrouw joffrouw Maria- Anna De Blicck, beyde ook alhier begraven, en van zijnen broeder den eerweirden heer Petrus-Bernardus Sandyck, pastor te Cluysen en aldaer overleden den 13 april 1842, oud 62 jaeren. Bidt voor de zielen. R.I.P.

20. Joannes Vereecken

Hier vooren rusten d'eersame Joannes Vereecken, filius Petri en van Clara-Adriana De Clercq, in zijn leven borgemeester van dezen graefschape ende armmeester deser prochie, overleden den 18 november 1792, oud 72 jaeren, en sijn huysvrouw Joanna-Marie Buysse, filia Joannes en van Marie Beyaert, overleden den 24 november 1788, oud 65 jaeren, t'saemen in houwelijk geweest 42 jaeren, ende gewonnen 10 kinderen, waarvan nog in't leven zijn : Marie-Catharina, in houwelijk met Joannes Claeys, overleden ; Joanna-Marie, in houwelijk met Petrus-Livinus De Neve, overleden ; Petrus-Franciscus, overleden ; Joannes-Baptista, overleden ; Angelina-Jacoba, in houwelijk met Joannes Geirnaert, overleden ; Jacobus-Franciscus, overleden en Ferdinandus, overleden. Al die dit opschrift comt te lesen, Wilt ons ziele gedagtig wesen.

21. Anna-Catharina Van Hulthem

D.O.M. Hier vooren licht begraven joffrouw Anna-Catharina Van Hulthem, filia d'heer ende meester Jan ende van joffrouw Anna-Pharailde De Smet, geestelijke dochter, overleden binnen de stad Gend, den 22 november 1789, in den auderdom van 65 jaeren. R.I.P.

22. Aegidius Van Hyfte

*Hier rusten de eersaeme Aegidius Van Hyfte, filius Petri en van Marie Van Schuerbeke, gebortig deser prochie ende in sijn leven geweest borgemeester derselve, overleden 1 augusti 1795, oud 81 jaeren, ende sijn huysvrouw Joanna-Petronella Vindevoghel, filia Judoci en van Anna Brunswyck, overleden 1 april 1789, oud 70 jaeren, t'saemen in houwelijk geweest 49 jaeren, gewonnen de volgende kinderen : Petrus, overleden 12 juny 1793 ; Joanna ; Joannes-Franciscus ; Augustinus ; Anna-Catharina ; Judocus, koster deser kerk, 60 jaeren, overleden 6 september, oud 85 jaer.
Dat hUn 'teeUWlgDUernDe LICht nU VersChYne.*

23. Pieter van Overwaele

D.O.M. Sepulture van sieur Pieter van Overwaele, filius Pieter ende van joffrouw Isabelle-Constance van Renendale, gebortig van Audenaerde, aud 66 jaeren, overleden den 4 augustus 1793; ende van joffrouwe Anna-Marie van Overwaele, filia als voorseyd, aud 83 jaeren, overleden den 5 decembre 1815; ende van sieur Jacobus-Egidius van Overwaele, filius als boven, aud 75 jaeren, overleden den 11 maerte 1810; ende van den eerwerdigen heer Jan-Baptista van Overwaele, filius Pieter, canoning van St. Bavo, aud 73 jaeren, overleden den 13 augustus 1813. Alle gebortig van Gend. Bidt voor de zielen.

03.04. OORLOGSMONUMENT

Het oorlogsmonument staat voor de hoofdingang van de parochiekerk Sint-Catharina in een rond plantsoen, waaromheen na WO II een afsluiting met paaltjes en een ketting werd geplaatst. Oorspronkelijk waren er geen paaltjes rond het perk. Achter het oorlogsmonument is in dit plantsoen bij de oprichting van het oorlogsmonument ook een vrijheidsboom geplant op 10 oktober 1920.

Het oorlogsmonument is gelegen in een zone die is aangeduid als beschermd cultuurhistorisch landschap Vroonstalledries. Deze bescherming is geldig sinds 13-08-1953.¹⁵¹

Beschrijving

Datum: opgericht in 1920

Materiaal: natuursteen (hardsteen)

Iconografie: herdenkingsmonument van de gesneuvelden en politieke gevangenen uit WO I en WO II uit Wondelgem

Opschrift: voorzijde: *Ter roemvolle gedachtenis van de voor het vaderland gesneuvelde soldaten uit Wondelgem 1914–1918/ 24 namen met sterfdatum en -plaats/ politieke gevangenen 1940-1945/ 4 namen/ gesneuvelden 1940-1945/ 2 namen.* Achterzijde: *Tot hulde en dank door het volk opgericht/ Plechtig onthuld en de vrijheidsboom hier geplant den 10 oktober MCMXX.* Linkerzijde: *Wij viëren eeuwig hun memorie Gestorven in ballingschap 1914 – 1918/ 3 namen/ 1940 – 1945/ 5 namen.* Rechterzijde: *Schenk gij hun Heer Uw rust en glorie/ Burgelijke slachtoffers/ 7 namen/ 1940 -1945/ 7 namen.*

Vervaardiger: onbekend

Afmeting: TH. ca. 4 meter

Locatie: aan de hoofdingang van de Parochiekerk Sint-Catharina

Het gedenkteken bestaat uit een natuurstenen obeliskvormig monument, met schuin toelopend voetstuk waarop in reliëf een helm en palmtak zijn afgebeeld. Het monument is bekroond met een wapenschild van een klimmende leeuw en twee leeuwen als schildhouders met de nationale wapenspreuk 'Eendracht maakt macht' op de banderol. Het monument is bereikbaar via vijf paden die uitkomen op het plantsoen. Ter herdenking van WO I werd in 1920 een Amerikaanse eik als Vredesboom aangeplant naast het monument.

De boom en het monument zijn omboord met boordstenen en gietijzeren paaltjes met ketting. Er zijn vier verschillende types van paaltjes terug te vinden. Oorspronkelijk waren er geen paaltjes aanwezig; vermoedelijk werden ze rond WO II toegevoegd. Type 1 zou het oudste zijn (zichtbaar op oude prentbriefkaart), daarvan zijn er nog 5 bewaard. De 7 andere paaltjes hebben een andere vormgeving, zoals gecanneleerde zuilen met een voetstuk bestaande uit twee leeuwenhoofden.

Schade

- Het oorlogsmonument staat al jaar en dag buiten, onder een boom, in allerlei weersomstandigheden. De namen van de oorlogsslachtoffers zijn daardoor niet overal meer duidelijk leesbaar (mos, groenaanslag, verweerde verf).
- De blauwe hardsteen waaruit het monument opgebouwd is, is in goede staat, en vertoont geen uiterlijke gebreken. Sommige voegen sluiten niet meer mooi aan.
- Er zijn verschillende typen gietijzeren paaltjes aanwezig, waardoor de uniformiteit weg is.
- De gietijzeren paaltjes met ketting hebben al veel te verduren gehad en zijn reeds een aantal keren hersteld. Op sommige plaatsen is er roestvorming.
- Een van de boordstenen van de omboording van het monument is gebroken. Ook hier sluiten de voegen niet steeds mooi aan.¹⁵²

¹⁵¹ Gent, Dienst FM Themagebouwen: 20210326-DO

¹⁵² Gent, Dienst FM Themagebouwen:20200408-DO

Figuur 98: Overzicht van de verschillende typen paaltjes rond het monument

Figuur 99: Huidig zich op het oorlogsmonument vanuit de toegangspoort tot het kerkhof (Mar Jaen 2021)

HOOFDSTUK 04 BESCHRIJVING VAN DE ERFGOEDWAARDEN

04.01. INLEIDING

Vroonstalledries is als site uniek door de som van de dries, de kerk en het kerkhof (*genius loci*). De relatie tussen dries, kerkhof en kerk is sterk en beeldbepalend. Hierdoor is de erfgoedwaarde van de site heel groot en divers. Er zijn dan ook verschillende erfgoedwaarden te onderscheiden, ze zijn hieronder van macro- naar microniveau geordend en gedefinieerd.

04.02. SITE ALGEMEEN

- *Ruimtelijk-structureerende waarde*

Vroonstalledries structureert Wondelgem ruimtelijk al zeker vanaf de 7de eeuw. Doorheen de tijd werd het perceel als dries gebruikt met ingezaaide, beplante en braakliggende gronden en met centraal een waterpoel waar de verschillende dieren van de omliggende boerderijen konden grazen en drinken. Sinds 1683 werd, mede onder invloed van Albertus de Hornes, bisschop van Gent, de dries de locatie voor de nieuwe parochiekerk. Op de oude dries werd dus een kerk met omgracht kerkhof geconstrueerd. De andere gronden werden verdeeld in percelen waar verschillende eigenaars een aanplantrecht bezaten. De aanwezigheid van bomen op de dries is een belangrijk historisch gegeven. Sinds de 17de eeuw heeft Vroonstalledries zijn typerende landschappelijk uitzicht, waar tussen de bomen een kerkhof met een hoge kerk staat. Op de dries zelf leiden verschillende lanen en wegen de aandacht en de bezoeker naar de kerk en het kerkhof dat omgeven is door een haag en (droge) gracht. De plaatsing van het oorlogsmonument in 1920 zorgde ervoor dat het westelijke gedeelte van de dries heringericht werd met meerdere lanen gericht op het monument.

- *Historische waarde*

De dries met de barokke kerk omgeven door een kerkhof werd in de 17de eeuw aangelegd op een historisch belangrijke plaats in Wondelgem. De historische waarde wordt enerzijds bepaald door de locatie van de kerk en kerkhof op een oude 7de-eeuwse 'Stallendries' en anderzijds op de barokke kerk die sinds 1683 het (religieus) centrum van Wondelgem vormt. Tot 1977/1986 werden de bewoners van Wondelgem op dit kerkhof begraven. Ook de aanwezigheid gedurende 250 jaar van verschillende boomsoorten op de dries, oorspronkelijk geplant om economische redenen, heeft een historische waarde.

- *Esthetische waarde*

Vroonstalledries, de combinatie van dries, kerkhof en kerk is niet alleen uniek; de beleving om doorheen het 'park' naar het kerkhof te wandelen en te zien dat tussen de vele arduinen graftekens in een diversiteit van stijlen een hoge barokke kerk staat is prachtig. De zintuiglijke schoonheid van de site wordt op zowel het gebied van de dries, het kerkhof als de kerk ervaren: *genius loci*.

- *Sociaal-culturele waarde*

De site werd steeds door de Wondelgemse gemeenschap gebruikt, zowel voor de misviering, het begraven van dierbaren, het planten van bomen, het schuttersgilde met de staande wippen en als kermisplein aan de oostkant van de kerk. Ook vandaag nog wordt de site veel bezocht door wandelaars, nabestaanden van de overledenen op het kerkhof en de scholen uit de buurt. Ook de aanwezigheid van het oorlogsmonument met Vredesboom met de vermelding van de lokale slachtoffers uit WO I en WO II, geeft de site een sociaal-culturele waarde.

- *Volkskundige waarde*

De volkskundige waarde van Vroonstalledries is voor de dries vooral gericht op de aanwezigheid en activiteiten van het schuttersgilde die van 1684 tot 1991 op Vroonstalledries plaatsvonden en het aanplantrecht dat er tot in de 20ste eeuw was. De volkskundige waarde is ook terug te vinden bij enkele graftekens waarbij de persoon die er begraven ligt een belangrijke rol gespeeld heeft in de Wondelgemse geschiedenis en maatschappij. (Voor de lijst van personen met volkskundige waarde zie bijlage 5).

- *Architecturale waarde*

De architecturale waarde van de site is vooral gericht op de barokke architectuur en de materialiteit van de 17de-eeuwse kerk die rond 1900 door de Gentse architect Emile Van Hoecke-Peeters in dezelfde stijl en met respect voor het oorspronkelijke ontwerp naar het westen toe verlengd werd. De originele westgevel werd toen gedemonteerd en heropgebouwd. Hoewel de kerk duidelijk twee bouwfases heeft gekend, vormt ze één architecturaal geheel.

Ook op het kerkhof hebben verschillende graftekens een architecturale waarde. Dit kan zijn vanwege hun relatie tot de architecturale stijlen die bij de vormgeving van het grafteken toegepast werden en/of vanwege de ontwerpen die door een architect of een steenkapper werden vervaardigd. Ook de 'massa' aan graftekens van het stèle- en sarcofaagtype geeft aan het landschap van het kerkhof een architecturale beleving.

- *Artistieke waarde*

De vele eenvoudig uitgewerkte graftekens hebben een diversiteit aan decoratieve elementen. Daardoor is de artistieke waarde van de site vooral terug te vinden in de details van de graftekens, zoals de vele bronzen reliëfs, porseleinen vlammen, Christushoofden en porseleinfoto's. De vele porseleinen details maken een groot onderdeel uit van de identificatie van het kerkhof van Vroonstalledries. Op de arduinen graftekens vormen de diverse witte porseleinen decoraties een intrigerend contrast.

04.03. DRIES

Volgens het beschermingsbesluit van 1953 is Vroonstalledries beschermd vanwege zijn *aesthetische waarde*. Deze bescherming betreft de Vroonstalledries, ook Kerkdries of Spillendries genaamd, met aanplantingen, de parochiekerk Sint-Catharina en het kerkhof.

- *Esthetische waarde*

Het zeldzame bewaarde decor met park met dreven en centraal de 17de-eeuwse Sint-Catharinakerk en het kerkhof dragen sterk bij tot de esthetische waarde van het geheel. De Vroonstalledries is het groene hart van Wondelgem en klimt tenminste op tot de Merovingische tijd (6de-7de eeuw). De diverse bomensoorten, de grote en kleine dreven die de kerkdries in verschillende richtingen doorsnijden zijn beeldbepalend voor de dries. De esthetische waarde wordt ook bepaald door de variatie in grondgebruik: gesloten bospercelen, markante bomen, open graslanden, grachten, hagen, bomenrijen, dreven, (olifanten)paden bezorgen het landschap een visueel erg aantrekkelijk karakter. Aangevuld met het bouwkundig en funerair erfgoed draagt dit bij tot een grote belevingswaarde van dit cultureel landschap.

Na 70 jaar kunnen er vandaag nog enkele erfgoedwaarden toegevoegd worden waaronder:

- *Ruimtelijk-structurende waarde*

De dries structureert Wondelgem ruimtelijk al zeker vanaf de 7de eeuw. Tot de 17de eeuw werd het open grasland op de dries bezaaid, werden de omliggende gronden beplant en was er centraal een waterpoel waar de verschillende dieren van de omliggende boerderijen konden grazen en drinken (bouwfase 1). Toen op de dries een kerk met omgracht kerkhof werd geconstrueerd (ca. 1683-1690), werd de omliggende dries uitgebaat als boomgaard (bouwfase 2). De gronden werden verdeeld in percelen waar verschillende eigenaars een aanplantrecht bezaten. Sindsdien heeft Vroonstalledries zijn typerende landschappelijk kenmerk, waar tussen de hoge bomen een kerkhof met een hoge kerk staat. In de derde grote bouwfase, tussen 1893 tot 1937 verkreeg de dries zijn kenmerkend padenstelsel, die de bezoeker naar de kerk en het kerkhof leidt.

- *Historische waarde*

De dries werd reeds in de 7e eeuw gebruikt als marka of centrumplein van de Merovingische koning en kort nadien als uitbatingencentrum van de heer van het domein.

Vanaf 1683-1687, na de bouw van de kerk op de dries, werd de grond rond de dries in percelen verdeeld voor de beplanting van bomen. Zelfs op het kerkhof stonden oorspronkelijk bomen.

De aanwezigheid van bomen op de dries is sinds 250 jaar een constant gegeven. Naargelang de eisen van eigenaar van het perceel veranderde het soort en hoeveelheid bomen die geplant werden. De aanwezigheid van de bomen (onafhankelijk van welke boomsoort) op de dries is van historisch belang.

- *Sociaal-culturele waarde*

De site werd steeds door de Wondelgemse gemeenschap gebruikt, namelijk voor het planten van bomen, het schuttersgilde met de staande wippen en als kermisplein aan de oostkant van de kerk.

- *Volksculturele waarde*

De volksculturele waarde van Vroonstalledries is voor de dries vooral gericht op de aanwezigheid en activiteiten van het schuttersgilde die van 1684 tot 1991 op Vroonstalledries plaatsvonden.

- *Wetenschappelijke waarde*

De aanwezigheid van een bebost perceel binnen een relatief dichte woongebied dicht bij een stad heeft een belangrijke functie in de klimaatregulering via zijn verkoelend en vochtregulerend effect. Het is de snipper groen die de versteende woonomgeving leefbaar maakt. Als stapsteen is het een belangrijk element in het behoud van een basis-biodiversiteit in een bebouwde omgeving, samen met de omliggende private groene percelen. Vele organismen vinden er schuilplaats en voedsel. Daarbij spelen vooral de oudere bomen een rol. Het is echter niet evident om in een publiek park de biologische kwaliteit met het veiligheidsaspect te verzoenen. Zieke bomen vormen immers een gevaar voor de talrijke gebruikers en worden gerooid omwille van de veiligheid. Ook het intensieve gebruik gaat ten nadele van de biodiversiteit wanneer bodems worden vertrappeld. De ecosysteemdiensten die de dries in deze kan leveren, liggen dan ook eerder in de algemene klimatologische bijdrage en in de recreatieve sfeer en minder in de harde bio-ecologische kwaliteit. Deze laatste kwaliteit kan evenwel toenemen als wordt ingezet op een ecologisch beheer eerder dan een beheer gericht op houtproductie. Bij de evolutie van het bos moet zeker getracht worden om de diversiteit van boomsoorten te vergroten; iets wat in het vorige beheerplan maar matig is gebeurd via de vrijwel éénsoortige verjongingsgroepen.

Een dendrochronologisch waardevolle boom is de zwarte walnoot op perceel IX. Dit is een zeldzame boom maar van maat nog niet uitzonderlijk. Het eiken/ beukenbos, de markante dreven en de veteraanbomen dragen een zekere waarde door hun leeftijd maar zijn geen uitzonderlijke soorten. Dit laatste geldt ook voor de platanen. Gezien de dries eeuwenlang als een soort productiebos heeft gefunctioneerd zijn er geen uitzonderlijke soorten geplant, noch heel oud geworden. De waarden van individuele bomen kan ook bepaald worden via de 'boomwaardecalculator' van de VVOG. De dries, uitgezonderd het kerkhof en kerk, is aangeduid als biologisch waardevol gebied als park en loofhoutaanplant. De dries heeft ook een belangrijke waarde als groene entiteit in de verstedelijkte gemeente Wondelgem.

04.04. KERKHOF

Ook voor het kerkhof zijn er verschillende waarden te onderscheiden:

- *Ruimtelijk-structurende waarde*

Deze waarde is gerelateerd aan de structuur en de aanleg van het kerkhof, inclusief de relatie tussen graftekens, de ommegang en andere funeraire elementen, de inplanting ten opzichte van de kerk en binnen de gemeente. Op de dries zelf leiden verschillende lanen de aandacht en de bezoeker naar de kerk en het kerkhof dat omgeven is door een haag en (droge) gracht. Verder is de aanwezigheid van zoveel bewaarde graftekens beeldbepalend voor het kerkhof. De aanwezigheid van de 19de-eeuwse graftekens langs het koor, de graftekens met grafkelder langs de centrale assen, de graftekens en ommegang langs de haag en de diversiteit van kleinere graftekens in volle grond over heel de oppervlakte geven een duidelijke structuur aan en bepalen de leesbaarheid van het landschap van het kerkhof, wat een essentieel onderdeel is van de *genius loci* van de hele site. Alle graftekens hebben dan ook een ruimtelijk-structurende waarde.

- *Historische waarde*

Het kerkhof werd in de 17de eeuw aangelegd op een historisch belangrijke plaats in Wondelgem. De historische waarde is dan ook gericht op enerzijds de locatie van het kerkhof op een oude 17de-eeuwse Stallendries en anderzijds op het feit dat tot 1986 de bewoners van Wondelgem op dit kerkhof begraven werden. Het kerkhof vormt als 'besloten hof' typologisch één geheel met de kerk. Het kerkhof werd eerst beheerd als 'de hof van de kerk' dat door verkoop van vruchten en hout voor opbrengsten zorgde. Vroeger deed enkel een gedeelte van het kerkhof dienst als begraafplaats. Bovendien werd er bij oorlog geschild en er liepen veldwegen over het kerkhof. De invulling van het begrip kerkhof als plaats waar louter begraven werd, is pas in de 20ste eeuw gegroeid. Verder is het kerkhof is de 'ziel' of 'spiegel' van de lokale geschiedenis, niet alleen vanwege van de daar begraven individuen, maar ook wegens de historische banden tussen kerkhof en ambachtslui, kunstenaars,

nijverheidstakken of demografie. Bovendien is het een 'geheugenplaats' voor de veranderende omgang met de dood.¹⁵³ Het kerkhof is als het ware bevroren in de tijd. Er werden sinds 1986 geen bijzettingen meer gedaan. Bijna alle graftekens op de site zijn minstens 40 jaar oud en hebben daardoor een historische waarde

- *Volkskundige waarde*

Het kerkhof en de vele graftekens zijn ook drager van immateriële componenten. Verhalen, tradities, religieuze en andere gebruiken zijn verbonden aan de site. De historische dynamiek in deze praktijken, die vaak nog doorleven tot nu toe, wijzen op hun functie en betekenis voor een gemeenschap.¹⁵⁴ De graftekens vertegenwoordigen alle lagen van de bevolking. De sobere graftekens van de 'gewone man' opgericht vanaf het interbellum zijn het talrijkst. Ze zijn getooid met portretfoto's, bronzen reliëfs en memorabilia in marbriet. Tot vandaag worden nog vele graftekens bezocht, onderhouden en bebloemd.¹⁵⁵ Elk grafteken op het kerkhof heeft eigenlijk een volkskundige waarde. Enkele graftekens hebben een meer specifieke volkskundige waarde aangezien de belangrijkheid of verwezenlijkingen van de overledene. De epigrafie of symboliek van deze graftekens verwijzen vaak naar een beroep, adelstand of oud-strijder (zie bijlage 5).

- *Artistieke waarde*

De vele eenvoudig uitgewerkte graftekens hebben een diversiteit aan decoratieve details en/of zijn uitgewerkt in een specifieke stijl zoals neogotiek of art deco. Daardoor is de artistieke waarde van de site vooral terug te vinden in de vormelijkheid en de details van de graftekens zoals de gesculpteerde rozen, vele bronzen reliëfs, porseleinen vlammen, Christushoofden en foto's. De vele porseleinen en bronzen details maken een groot onderdeel uit van de identificatie van het kerkhof van Vroonstalledries. Op de arduinen graftekens vormen de diverse witte porseleinen decoraties een intrigerend contrast. De graftekens met een artistieke waarde onderscheiden zich van de andere door de aanwezigheid van bijkomende decoratieve motieven, zowel in als op het grafteken.

- *Architecturale waarde*

De architecturale waarde ligt in de monumentaliteit van het grafteken en in de diverse kenmerken die een grafteken kan bevatten, zoals de stijl, het graftype, de symboliek, het materiaal, de architecturale en sculpturale elementen, de opschriften, alsook de totstandkoming waarbij opdrachtgevers en lokale steenkappers een rol speelden.¹⁵⁶ Het kerkhof toont dankzij de rijkelijk bewaarde graftekens een materieel overzicht van de funeraire geschiedenis. Er zijn unieke graftekens van de elite aanwezig tot de semi-massaproductie voor de middenklasse. De keldergraven van de elite hebben een meer monumentale, architecturale en sculpturale uitwerking dan de graftekens van graven in volle grond.

¹⁵³ <https://www.vlaamsbrabant.be/sites/default/files/media/files/2020-12/plattelandskerkhoven-draaiboek-20201201.pdf>

¹⁵⁴ <https://www.vlaamsbrabant.be/sites/default/files/media/files/2020-12/plattelandskerkhoven-draaiboek-20201201.pdf>

¹⁵⁵ De Heemkundige en Historische Kring van Wondelgem heeft een lijst gemaakt van de nog bebloemde graven: 454 van de 1154

¹⁵⁶ <https://www.vlaamsbrabant.be/sites/default/files/media/files/2020-12/plattelandskerkhoven-draaiboek-20201201.pdf>

Figuur 100: Plan met aanduiding van de verschillende erfgoedwaarden (Stad Gent, Groendienst, 2022)

04.05. KERK

De kerk werd in 1987 beschermd vanwege haar historische en artistieke waarde.

- *Historische waarde*

‘Historische waarde van het exterieur als barokke eenbeukige kerk, opgericht op de dries aan het einde van de 17de eeuw, met een laat-18de-eeuwse doopkapel, een driezijdig gesloten koor, vierkante toren en een gereconstrueerde barokke westgevel die werd opgericht met herbruikt materiaal in het begin van deze eeuw’.¹⁵⁷

- *Artistieke waarde*

‘Historische (in casu architectuurhistorische), de artistieke en esthetische waarde van het interieur van deze kerk dat gekenmerkt wordt door 18de-eeuwse gordelbogen met cassetteversiering, classicistische lambriseringen, grafstenen uit de 15de en de 16de eeuw, een barokaltaar, een preekstoel ontworpen door Ph. Begijn in 1772, biechtstoelen uit het midden van de 19de eeuw, en een merkwaardige communiebank ontworpen door K. Biesbroeck in 1857’.¹⁵⁸

Vandaag kunnen ook de ruimtelijk-structurerende waarde en de architecturale waarde toegevoegd worden

- *Ruimtelijk-structurerende waarde*

De kerk vormt het centrale punt van Vroonstalledries, die steeds beeldbepalend was voor de aanleg van het kerkhof en de dries.

- *Architecturale waarde*

De architecturale waarde is vooral gericht op de barokke architectuur en de materialiteit van de 17de-eeuwse kerk die rond 1900 door de Gentse architect Emile Van Hoecke-Peeters in dezelfde stijl en respect voor het oorspronkelijke ontwerp naar het westen toe verlengd werd. De originele westgevel werd toen gedemonteerd en wederopgebouwd. Hoewel de kerk duidelijk twee bouwfasen heeft gekend, vormt ze één architecturaal geheel.

04.06. OORLOGSMONUMENT

Het oorlogsmonument maakt deel uit van de dries en heeft daarmee ook een ruimtelijk structurerende waarde. Het monument op zich heeft voornamelijk een historische en sociaal-culturele waarde.

- *Ruimtelijk structurerende waarde*

Bij de oprichting van het oorlogsmonument aan de westelijke ingang van het kerkhof werd het westelijke gedeelte van de dries heraangelegd met verschillende lanen die vanuit het monument vertrokken.

- *Historische waarde*

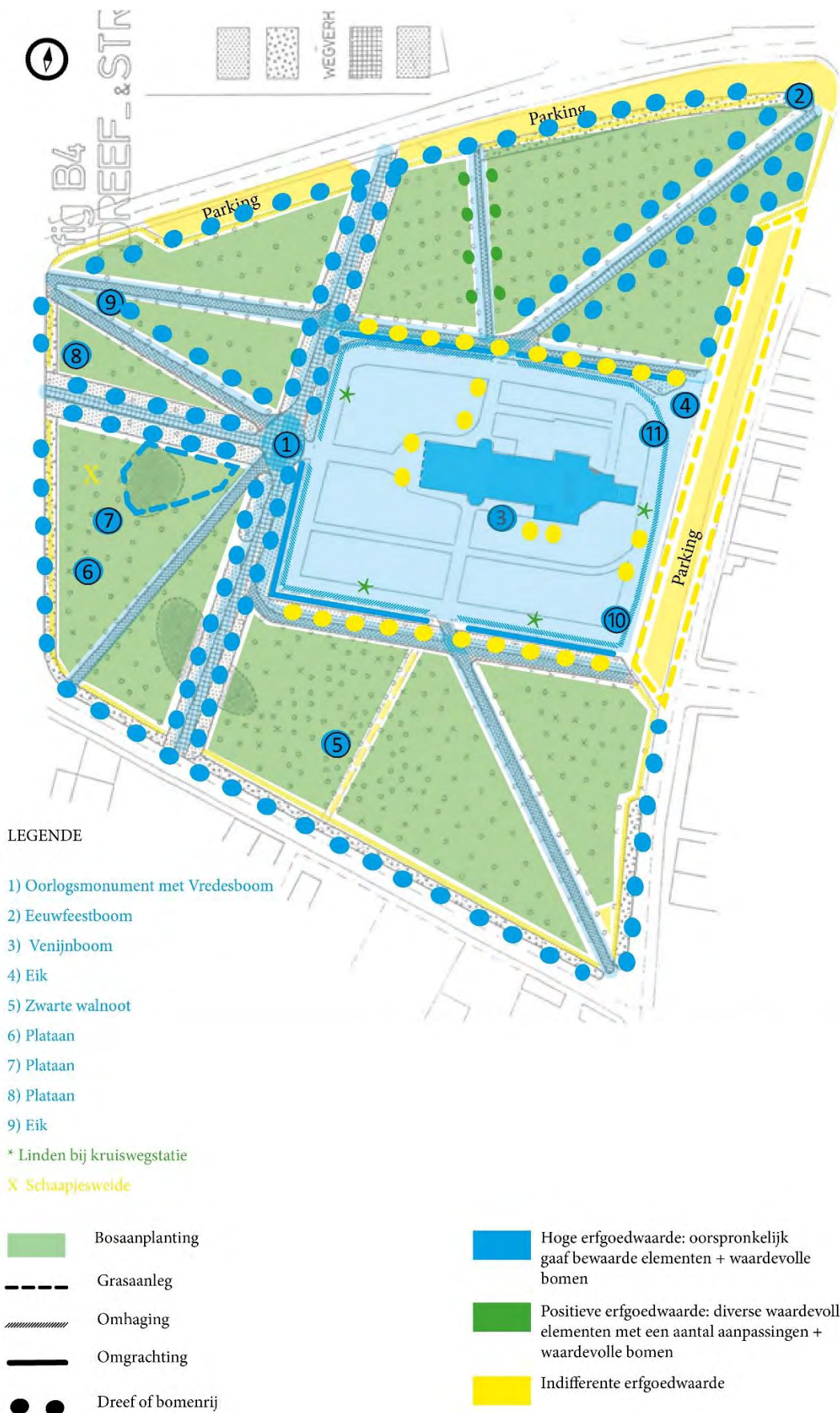
In 1920 werd een monument samen met een Vredesboom (Amerikaanse eik) ter nagedachtenis van de oorlogsslachtoffers van WO I opgericht. Na WO II werden ook de namen van de oorlogsslachtoffers (van WO II) toegevoegd waardoor het oorlogsmonument een belangrijke herdenkingsplek geworden is voor de lokale bevolking.

- *Sociaal-culturele waarde*

Het oorlogsmonument met Vredesboom herdenkt de lokale slachtoffers uit WO I en WO II. De namen van de slachtoffers staan op de obelisk gegraveerd.

¹⁵⁷ Gent, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed, Oost-Vlaanderen: Brief 5 december 1985

¹⁵⁸ Gent, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed, Oost-Vlaanderen: Brief 5 december 1985

Figuur 101: Plan met aanduiding erfgoedwaarden (ARAT 2022)

04.07. SYNTHESE ERFGOEDELEMENTEN EN -KENMERKEN DRIES

E1 Afbakening van de Vroonstalledries als bewaarde groenruimte, met publieke gebruikswaarde

E2 Park met bomenbestand

E3 Bewaarde wegtracés en padenstelsel

E4 Dreefstructuren langsheen de belangrijkste paden

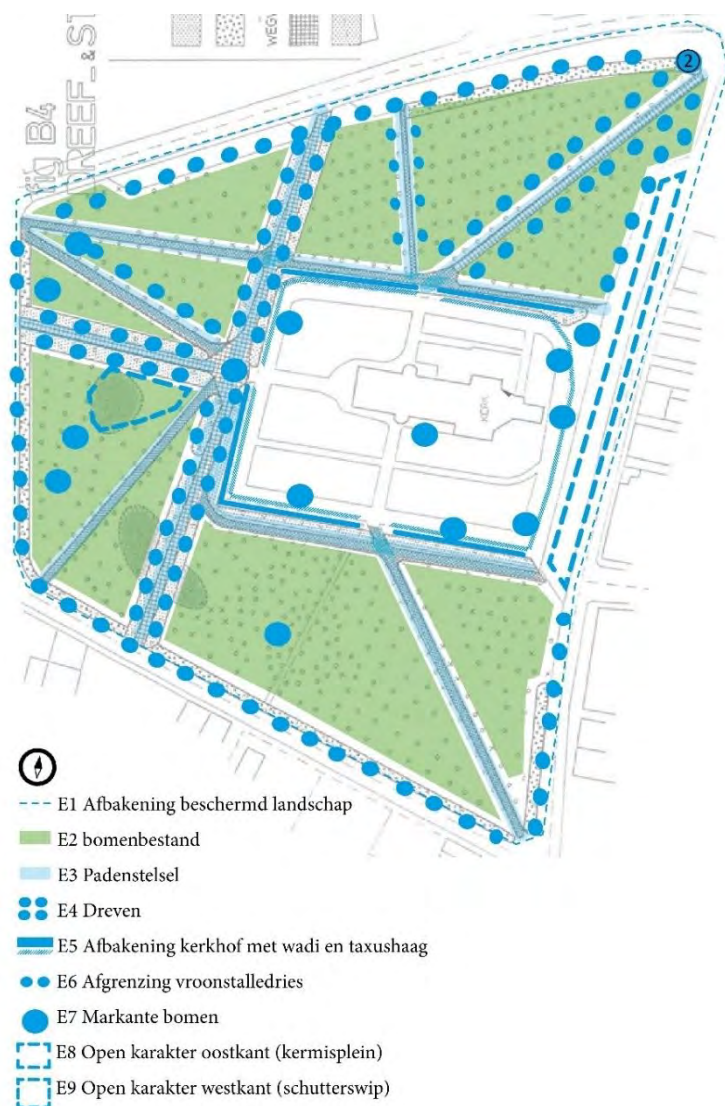
E5 Historische afbakening van kerkhof door grachten, taxushaag, inkompoort en overbruggingen

E6 Afgrenzing van de noord, oost, west en zuid-stratkanten van de dries door bomenrijen

E7 Markante bomen op het domein van de dries en kerkhof

E8 Open karakter van voormalig kermisplein

E9 Grasland met open karakter op locatie van vroegere schutterswip (westkant dries)

Figuur 102: Plan met aanduiding erfgoedelementen (ARAT 2022)

Gedenkteken met zicht op westkant en wip, ca. 1920

Gedenkteken met zicht op linde - beuk dreef, 2021

Schuine dreef naar de parochiekerk door Buysse, ca. 1901

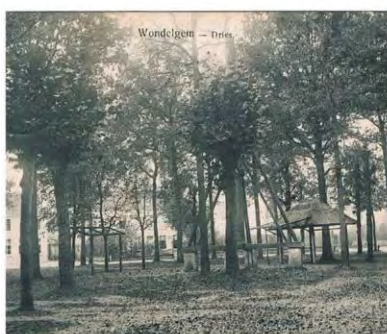
Gedenkteken en vredesboom, 2021

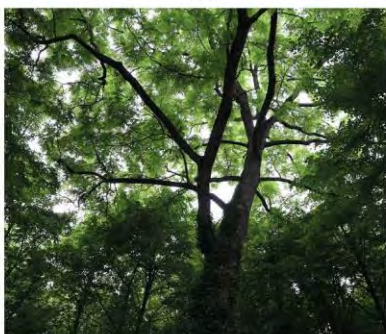
St.-Catharinakerk voor uitbreiding kerkhof, ca. 1910

Pastoriedreef 2021

Gezicht op westkant met schutterswip, ongedateerde postkaart

Zwarte walnoot, 2021

Noordwestkant van de dries, ca. 1910 (?)

Kermisplein, ca. 1933

Boerengedoe op de Vroonstalledries, 2018

Eeuwfeestboom, 2021

Figuratieve kaart Horenbault, 1576

Ferrariskaart, 1778

Poppkaart, 1858-1862

Kerkhof, 2021

St.-Catharinakerk door Buysse, ca. 1901

Hulst kerkhof, 2021

Kermisplein, ca. 1930 (?)

Kerkhof, 2021

St.-Catharinakerk, 2021

Kerkhof, 2021

St.-Catharinakerk na uitbreiding kerkhof en kermisplein, ca. 1920

Pastoriedreef, ongedateerde postkaart

Pastoriedreef, ca. 1910

Vroonstalledries oostkant, 2021

St.-Catharinakerk en kerkhof, ca. 1903

Aanplant kerkhof, 2021

Oostkant hoekdries, ongedateerd

Kerkhof, 2021

05.01 INLEIDING

Om de intrinsieke erfgoedwaarden van het cultuurhistorisch landschap voor de toekomst te bewaren en te herwaarderen, wordt in dit hoofdstuk een visie met beheerdoelstellingen geformuleerd.

05.02. VISIE

Vroonstalledries is een uitzonderlijke site met een groenzone en stilteplaatsen met diverse materiële sporen die getuigen van de lokale geschiedenis en de evolutie van funeraire praktijken. Deze kenmerken maken dit kerkhof tot een unieke site binnen Gent.

De algemene visie is daarom gericht op het integraal behoud van de verschillende erfgoed- en natuurwaarden van de hele site, zowel landschappelijk, bouwkundig als funerair, rekening houdend met de beleving en het gebruik door de Wondelgemnaar. De som van de erfgoedwaarden van macro- naar microniveau maakt dat de site Vroonstalledries ervaren wordt als een *genius loci*. Deze 'geest van de plaats' is terug te vinden in de 'eigenheid' van de locatie met haar unieke, plaatsgebonden atmosfeer. Het conserveren en activeren van deze *genius loci* staat dan ook centraal in de visie van de site als geheel en in de visie van de drie typerende elementen afzonderlijk, namelijk de dries, het kerkhof en de kerk.

05.02.01. DRIES

De basisbeginselen in de visie zijn steeds het behoud en beheer van de erfgoedelementen en -kenmerken van de Vroonstalledries; ook de beleving en het recreatief gebruik in relatie tot de biotische en abiotische waarde zijn van belang. De dries moet behouden blijven als het groene hart van Wondelgem. De afbakening van de Vroonstalledries, die al zeker teruggaat tot de 7de eeuw, moet worden gerespecteerd. Parkeerplaatsen die binnen het beschermd landschap liggen, verminderen de ruimtelijk-structurerende en historische waarden van de dries. Deze verharde parkeerplaatsen binnen de historische afbakening van de dries moeten worden opgeheven. Indien dit niet mogelijk is, moet de bestrating aangepast worden met respect voor de elementen met grote erfgoedwaarde, o.a. rekening houden met de oude bomenrij aan de noordkant van dries. De bodem van de dries is samengesteld uit eeuwenoude structuren die talrijke archeologische sporen kunnen bevatten. Behoud *in situ* van het potentieel archeologisch erfgoed moet worden nagestreefd.

Doelstellingen:

- Behoud van de dries als groene centrumplek van Wondelgem
- Herstel van het historisch karakter van de Vroonstalledries
- Behoud *in situ* van het archeologisch erfgoed en de ongeschonden waardevolle bodem

Het historisch en esthetisch karakter van de dries moet hersteld en versterkt worden zodat de dries opnieuw zijn kenmerkende identiteit representeert. Om de ruimtelijk-structurerende waarde van de dries te herstellen, wordt teruggesproken naar het plan van aanleg uit de derde bouwphase omstreeks 1893-1930, die de meeste impact had op de vormgeving van de dries en de synthese vormt van de historische evolutie van het landschap. In deze periode werd de oude Vroonstalledries opnieuw geactiveerd en startte de KCML de procedure op voor de bescherming van de site. Men spreekt van een ware heropleving van de dries. In de derde bouwphase kreeg de dries grotendeels zijn huidige vorm met aanplanting, markante bomen, kenmerkend padenstelsel, dreefstructuren, afbakening van kerkhof door grachten, taxushaag en overbruggingen, afgrenzing van de dries door bomenrijen, een open grasveld aan het kermisplein en een grasland met open karakter op de locatie van de vroegere schutterswip aan de westkant van de dries. Het plaatsen van het oorlogsmonument zorgde voor een nieuwe ruimtelijk-structurerende indeling van het padenstelsel die in functie stond van het monument. Van deze bouwphase is vandaag ook het meeste bewaard en het zijn eveneens de kenmerkende erfgoedelementen van de site. De belangrijkste doelstellingen om het historisch karakter van de dries te behouden en te herstellen zijn:

- Behoud en herstel van monumentale dreven
- Herstel kenmerkende padenstructuur
- Herstel van zachte glooiing bij verdwenen delen van de wadi

- Behoud en herstel van de markante bomen (o.a. ETW/ETT voor Vredesboom en Eeuwfeestboom)
- Heropwaarderen van de open plek aan het kermisplein aan de oostkant van de dries
- Behoud van openheid ten westen, op locatie van vroegere schutterswip

De dries staat op de biologische waarderingskaart gekarteerd als biologisch waardevol. Het biologisch waardevol gebied moet als dusdanig hersteld en instandgehouden worden. De aanplanting van bomen op de dries is al zeker een constante sinds 340 jaar. De aanwezigheid van bomen op de dries draagt een belangrijke esthetische, historische en ecologische waarde. De beboste delen moeten verder uitgedund worden. De kronen raken elkaar al en er zijn al enkele stakerige bomen. Door te dunnen krijgen de bomen meer ruimte om in breedte en stamomvang te groeien. Ook ontstaat daardoor meer lichtzetting op de bodem. Te beboste delen zouden op termijn uitgedund mogen worden, zodat ook markante bomen meer ruimte krijgen. Oude foto's van de dries omstreeks de derde bouwphase en historische kaarten, tonen een veel grotere openheid ten opzichte van vandaag.

Markante bomen, zoals de zeldzame zwarte walnoot, de beschermde Eeuwfeestboom en de Vredesboom moeten bewaard blijven gezien deze hoge esthetische en ruimtelijk-structurerende waarden dragen en de twee laatste ook een hoge historische waarde. Men zou deze bomen meer ruimte moeten geven om hun groeimogelijkheid te verbeteren, met als gevolg dat ze beter worden uitgelicht en zo hun erfgoedwaarde wordt versterkt. De historische dreefstructuren moeten eveneens hersteld en bewaard blijven. De dreven zijn als entiteit belangrijker dan de gekozen dreefbomen. Indien de dreefbomen heraangeplant moeten worden mag er gekozen worden voor een andere soort die beter past bij de huidige visie. Een uitzondering hierop is de aangeplante dreef met afwisselend linden en zomereiken, die een erg kenmerkende esthetische waarde draagt voor de site. Voor deze dreef is het behoud van de oorspronkelijke boomsoort wel relevant. De belangrijkste doelstellingen om de wetenschappelijke, esthetische en ruimtelijk-structurerende waarden van de beplanting op de dries te herstellen zijn:

- Boomdiversiteit verhogen door selectief dunnen en gericht aanplanten van 'kloempen' van gewenste soorten daar waar gaten vallen in het kronendak
- Uitdunnen van te beboste delen (zuidkant)
- Markante bomen meer ruimte geven & wegnemen van verharding ten behoeve van de wortelzones
- Herstel van dreefstructuren

De sociaal-culturele en volkskundige erfgoedwaarden van de dries moeten behouden blijven en waar mogelijk versterkt worden. De dries als centrumplaats voor de Wondelgemse gemeenschap moet eveneens behouden blijven en waar nodig versterkt. De dries die al meer dan 900 jaar door lokale bevolking wordt gebruikt voor vee, aanplanting, bijeenkomsten, vrijetijd/kermis, schuttersgilde (1684-1991) maakt deel uit van de Wondelgemse gemeenschap. Zulke activiteiten die passen binnen het historische karakter van de dries moeten gestimuleerd worden. Een mogelijkheid is om de oostkant van de dries opnieuw in te richten als kermisplein, zoals zichtbaar op het schilderij *Kermis aan de kerk van Wondelgem* van Albert Beausaert. De heraanleg van het kermisplein kan zo ook de sociaal-culturele waarde van de dries versterken. Een nieuw verbindend pad dat bezoekers niet enkel uit de dries leidt maar juist aanmoedigt om een wandeling in de dries te maken, zou de beleving van de bezoekers kunnen versterken. Dit op voorwaarde dat de nieuwe paden in een ander materiaal worden uitgevoerd dan de historische paden, zodat de historische structuren afleesbaar blijven. Enkele voorstellen om het park opnieuw te activeren zijn:

- Behoud en creëren van voldoende zit- en verblijfplaatsen
- Heraanleg van kermisplein aan de oostkant
- Voortzetting van kleinschalige evenementen (bv. Living in 't Park, Boerengedoe ...)
- Nieuw verbindend pad rondom de kerk binnen de dries
- Beter contextueel materiaalgebruik voor paden
- Herinrichting parkmeubilair
- Uniforme informatieborden in huisstijl van Stad Gent
- Gericht op verblijf en wandelaars

- Hoge ouderdom: > 100 jaar
- Gemiddelde ouderdom +/- 30 - 50 jaar
- Jonge aanplant < 20 jaar
- 17de eeuw: omgrachting en omhaging van kerkhof
- ca. 1910 - 1915: vergroting van kerkhof met gracht en taxushaag
- Veldesdoornhaag
- Hoge ouderdom (bomen, dreven en bomenrijen)
- Boom verkeert in slechte toestand
- Treurwilgen
- 1915: aanplant lindes langsheen zeven statien
- 1920: vredesboom
- 1930: eeuwfeestboom
- Zwarte walnoot (volwassen)
- Bomen van +/- 30 - 50 jaar
- Bomen van +/- 25 jaar
- Jonge aanplant < 20 jaar

Figuur 104: Plan met aanduiding soorten en ouderdom van de bomen (ARAT 2022)

05.03.03. KERKHOF

Sinds de jaren 1980 wordt er niet meer op het kerkhof begraven en kreeg het kerkhof meer en meer een landschappelijk-culturele functie waarbij de graftekens een onderdeel werden van het 'hof' rond de kerk. De graftekens werden minder onderhouden, kregen stabiliteitsproblemen en kregen ook te maken met vandalisme. De laatste 40 jaar worden de graftekens omringd door een diversiteit aan bloemen en heesters. De veelheid aan graftekens, de aanwezigheid van historische en decoratieve details (porseleinen en bronzen ornamenten) en de natuurwaarde van heel wat biodiversiteit kenmerken het kerkhof.

De visie wil de hedendaagse kenmerken bewaren en koppelen aan de historische, volkskundige, artistieke en architecturale waarden, om zo de erfgoedelementen te herwaarderen en te versterken.

Om de erfgoedwaarden van het kerkhof naar de toekomst toe te vrijwaren, is het in eerste instantie belangrijk om de kenmerkende structuur van het kerkhof, inclusief poort, gracht, paden en de veelheid en diversiteit aan graftekens te behouden. Om de structuur van het kerkhof te herwaarderen wordt geopteerd om de paden te bewaren en de hiërarchie tussen de paden en de pleinen met graftekens duidelijk herkenbaar te maken. Om de structuur leesbaar te houden en de andere graftekens te beschermen, wordt ervoor geopteerd om steeds de boording van de graftekens te behouden, ook al zijn de graftekens in een slechte toestand en moeten ze verwijderd worden. Belangrijk zijn de graftekens die langs de 'hoeken' liggen. Zij verkeren in een iets slechtere toestand dan de andere graftekens die in de rij staan. Het behoud van de boording van een grafteken ondersteunt de conservatie van de naastliggende graftekens en de structuur van het kerkhof.

Verder heeft het kerkhof te kampen met vandalisme. Om de graftekens te beschermen tegen verder verval wordt voorgesteld om het kerkhof 's avonds en 's nachts te sluiten. Hiervoor moet de poort in de hoofdingang gerestaureerd worden en moeten nieuwe poorten geplaatst worden aan de zuidelijke en noordelijke ingang. De aanwezigheid van een gesloten poort vormt al een eerste visuele barrière. Het kerkhof heeft steeds poorten gehad om zoveel mogelijk de aanwezigheid van wilde dieren uit te sluiten. Op deze manier kan op er op een hedendaagse manier gerefereerd worden aan een historisch gegeven.

De ommeegang omlijnt het kerkhof en zorgt telkens voor een rustpunt tussen de graftekens. Op een bepaald moment is achter de staties van de ommeegang een geknotte linde te plaatsen. Ondertussen zijn er enkele lindes verdwenen en de gene die er nog staan zijn eigenlijk te monumentaal geworden. Er wordt dan ook voor geopteerd om regelmatig een onderhoudsnoei uit te voeren.

Ter ondersteuning van de herwaardering van de identiteit van het kerkhof wordt het behoud (conservatie en consolidatie) van zoveel mogelijk graftekens voorgesteld, op enkele uitzonderingen na, die verwijderd kunnen worden (zie bijlage 4). Het wegnemen van één grafperceel in een rij kan het uitzicht en de beleving verstoren, ook als dat grafteken zelf niet bijzonder waardevol is. Graftekens vertellen niet alleen iets over de mensen die in de gemeenschap leefden maar zijn ook interessant voor de sociologische en de kunsthistorische geschiedenis van de lokale gemeenschap. Mede hierom is het belangrijk dat zoveel mogelijk graftekens op het kerkhof aanwezig blijven.

Afhankelijk van de waardebeoordeling en toestand van verval van een grafteken zal het grafteken gepreserveerd, geconserveerd of gerestaureerd worden om de leesbaarheid van de intrinsieke erfgoedwaarden te herstellen en naar de toekomst toe zo lang mogelijk te vrijwaren. Er zijn verschillende graftekens die beschadigd zijn. Voor de graftekens die een erfgoedwaarde hebben en waarvan alle elementen op de site nog aanwezig zijn, wordt voorgesteld om deze graftekens te herstellen en herop te bouwen. Voor de graftekens die onherstelbaar beschadigd zijn, wordt geopteerd om het grafteken te verwijderen, maar om de boording/perk te behouden ter ondersteuning van de structuur van het kerkhof. Binnen de boording/perk kunnen planten geplaatst worden die geen schade aanbrengen.

Heel veel graftekens hebben marbrietplaten voor de epigrafie en porseleinen en bronzen details als bijkomende ornamenten. Er zijn nog verschillende van deze seriële artistieke erfgoedelementen aanwezig, maar sommige zijn in slechte toestand. Aangezien deze ornamenten een belangrijk onderdeel van de identiteit van het kerkhof vormen en bepalend zijn voor de artistieke waarde, wordt aangeraden om de aanwezige ornamenten te conserveren. Vanuit de herwaardering van de erfgoedwaarden is het ook belangrijk dat de naamkaartjes van de steenkappers bewaard blijven.

Bijkomend zijn de kleine perkjes met boording, postamenten en bloembakken van de graftekens typerend, onafhankelijk uit welke periode of stijl het grafteken dateert. Er werd dus van bij het ontwerp van het grafteken ruimte gegeven voor planten, bloemen of voor een bed van keien. Om de globale structuur en de huidige biodiversiteit van het landschappelijk karakter van het kerkhof te behouden en te versterken, wordt aangeraden om in eerste instantie de boording en postamenten van de perken te herstellen. Naderhand kunnen op het grafteken traditionele, streekeigen en onderhoudsarme plantsoorten geplant

worden. Er moet wel voor gezorgd worden dat de plantsoort tijdens de groei en bloei geen schade aan het grafteken toebrengt. Ook voor de kloostergraven wordt geopteerd om een 'wildebloemenperk' aan te leggen. Vanuit deze visie wordt ook voorgesteld om een reeks heesters uit het kerkhof te verwijderen. Op verschillende plaatsen (voornamelijk aan de zuidelijke zijde) zorgen zij voor schade aan de graftekens en dragen ze weinig bij tot de erfgoedwaarde van de site.

Om de lokale bevolking en de toevallige wandelaar de *genius loci* meer te laten ervaren, wordt ook aangeraden om op het kerkhof eenvoudig zitmeubilair te plaatsen. Op deze manier kan het kerkhof als historische rustplaats, vandaag ook een rustplaats of 'stilteplek' voor de bezoeker worden. Vanop het kerkhof is er, tijdens elk seizoen, een heel mooi zicht op de hele site en de dries. De aanwezigheid van zitmeubilair geeft de bezoeker en wandelaar de kans om hier even van te genieten en te onthaasten.

Vroeger was het kerkhof meer verweven in de sociale structuur van Wondelgem. Het kerkhof was naast een plaats om de doden te herdenken ook een 'rust'plaats voor de familie en levenden met ruimte voor ontmoeting, zorg en bezinning. Vandaag wordt het voornamelijk in de aanloop naar Allerheiligen bezocht. Een ontsluitingsvisie van de site, inclusief het kerkhof, kan meer aandacht voor het funerair erfgoed ondersteunen. Zo kan het publiek bewust gemaakt worden van de erfgoedwaarden door het funerair erfgoed in een brede zin te benaderen (o.a. gericht op de structuur van het kerkhof, graftekens, landschap en funerarie tradities). Voorts kan het kerkhof ook ontsloten worden voor stiltetoerisme.

05.03.04. KERK

Om de historische en artistieke waarden, maar ook de ruimtelijk-structurerende en architecturale waarden van de kerk te behouden en te herwaarderen is wederkerende conservatie, restauratie en onderhoud van gevels, daken, glasramen en grafplaten noodzakelijk. Een voortzetting van de regelmatige inspectie van Monumentenwacht en een blijvende opvolging van hun bevindingen blijft belangrijk.

05.03.05. OORLOGSMONUMENT

Het oorlogsmonument aan de westelijke ingang van de kerk heeft een ruimtelijk-structurerende, historische en sociaal-culturele waarde. Om deze erfgoedwaarden te versterken en meer zichtbaarheid te geven, heeft het monument nood aan een opfrisbeurt, zodat de namen van de oorlogsslachtoffers en de aangebrachte teksten weer leesbaar worden. Aangezien historisch beeldmateriaal heeft aangetoond dat bij de oprichting van het oorlogsmonument geen afsluiting aanwezig was, wordt voorgesteld om de huidige afsluiting te verwijderen en geen nieuwe te plaatsen.

05.04. DOELSTELLINGEN

De visie die werd ontwikkeld, wordt in dit hoofdstuk opgezet in enkele concrete doelstellingen.

05.04.01. DRIES

Doelstelling 1 Behoud van het archeologische bodemarchief en waardevolle ongestoorde bodem

Vanaf 01.01.2016 moet men rekening houden met het Onroerenderfgoeddecreet en de bijhorende uitvoeringsbesluiten. De projectzone is gelegen buiten de afgebakende archeologische zone van Gent, waarbij volgende regeling van toepassing is: indien de percelen buiten een archeologische zone liggen én de oppervlakte van het project waarvoor een omgevingsvergunning wordt gevraagd, bedraagt 3000 m² of meer én de ingreep in de bodem bedraagt 1000 m² of meer, dan is een archeologienota waarvan akte is genomen noodzakelijk. De opmaak moet voorafgaand aan de vergunningsaanvraag gebeuren. Het te volgen archeologisch traject is dan afhankelijk van de totaliteit van de ingrepen en de potentiële kenniswinst.

Vanuit het oogpunt van een eventuele opgraving vanuit wetenschappelijke vraagstelling, is het echter van belang om elke ingreep in de bodem terug te koppelen met het Team Stadsarcheologie van de Stad Gent, zodat die kan afwegen of de eventuele archeologische erfgoedwaarden in het gedrang komen.¹⁵⁹

Doelstelling 2 Behoud van de erfgoedelementen en -waarden van de dries

E1 Behoud van de Vroonstalledries als wijkpark, met natuurwaarden, publieke gebruikswaarde en historisch karakter

- a. Behoud van dries als groen hart van Wondelgem
- b. Behoud van totale omvang dries
- c. Behoud van eenheid & uniform beheer
- d. Kader bieden voor kleinschalige evenementen, passend binnen de historische context

Bij voorkeur worden enkel kleinschalige evenementen toegestaan die de erfgoedwaarden van de dries respecteren. Evenementen zoals Living in 't Park, Boerengedoe, paaseierenraap ... vonden in het verleden reeds plaats op de dries. Deze activiteiten zijn waardevol, gezien de zij de sociaal-culturele waarden van de dries versterken.

E2 Behoud van een open diverse bosstructuur

- a. Behoud van natuurraster op de dries en kenmerkende bomenaanplant
- b. Behoud veteranenbomen
- c. Behoud kruid- en beperkte struiklaag
- d. Behoud van een gevarieerd bomenbestand (leeftijd, soort ...)

E3 Behoud van oude padenstructuur

- a. Behoud van hoofddreef noordkant – zuidkant (noord-zuidas naar pastorie)
- b. Behoud van hoofddreef westkant – hoofdtoegang kerkhof (loodrechte as op pastoriendreef)
- c. Behoud van schuine pad Eeuwfeestboom – zijtoegang
- d. Behoud van schuin pad zuidoosttoegang – zijtoegang kerkhof
- e. Behoud van schuin pad zuidwesttoegang – Vredesboom
- f. Behoud van schuin pad noordwesttoegang – Vredesboom
- g. Behoud van wegtracés rondom kerkhof
- h. Behoud van oost – westpad (noordkant)

¹⁵⁹ Vermeiren, G. & Steurbaut, P., *Archeologische bijdrage beheersplan, stadsarcheologie Gent WO, Vroonstalledries*, 2 juni 2021, p. 23

E4 Behoud van dreven

- a. Behoud van beukendreef noord – zuidkant (noord-zuidas naar pastorie)
- b. Behoud van gemengde aanplant linden en zomereikendreef westkant – naar hoofdtoegang kerkhof (loodrechte as op pastoriedreef)
- c. Uitdoofbeleid van beukendreef zijtoegang kerkhof – noordkant (dreef in verval) – heraanplant dreef in andere boomsoort
- d. Uitdoofbeleid van schuine beukendreef Eeuwfeestboom – zijtoegang kerkhof (i.f.v. ecologische waarde) (dreef in verval) – heraanplant dreef in andere boomsoort

E5 Behoud van afbakening van kerkhof door omgrachting, taxushaag, inkompoort en overbruggingen

- a. Behoud van omgrachting en drie overbruggingen aan drie toegangen van het kerkhof
- b. Behoud van taxusomhaging kerkhof
- c. Behoud van inkompoort aan hoofdingang kerkhof

E6 Behoud van afgrenzing van de dries door bomenrijen

- a. Behoud van straatbomen noord-, oost-, zuid- en westkant

E7 Behoud van markante bomen

- a. Behoud van Eeuwfeestboom
- b. Behoud van Vredesboom
- c. Behoud van overstaanders, zoals de zwarte walnoot en platanen

E8 Behoud open karakter aan kermisplein

E9 Behoud van openheid ten westen, op locatie van vroegere schutterswip (huidige speelzone)

Doelstelling 3 Herwaarden en herstel van erfgoedelementen en –waarden van de dries

E1 Herstel van het historisch karakter van de Vroonstalledries

- a. Integrale en uniforme aanpak van beheer

Het is noodzakelijk om op een integrale en uniforme manier om te gaan met het patrimonium van de Vroonstalledries. Met een integrale aanpak wordt geduid op een beheer van de dries als entiteit, met inbegrip van alle waardevolle aspecten: groenaanleg, padenstelsel, parkmeubilair, markante bomen, dreefstructuren, omgrachting, kerkhofpoort, kerkhof en kerk. Daarnaast is de uniformiteit van het beheer van belang: het regelen van alle handelingen die betrekking hebben op de dries als typologisch ensemble (bv. eenvormigheid bij aanleg versmalling van paden, uniform parkmeubilair ...).

- b. Neutraliseren of heropwaarderen van parkeerplaatsen aan de randen van de dries

Rondom de dries wordt er geparkeerd. De afbakening van de bescherming als landschap loopt wel degelijk tot tegen de rand van de weg, dus vallen de parkeerplaatsen binnen het beschermde landschap. Aan de noord- en oostkant zijn er verharde parkeerplaatsen rond de dries. De parkeerplaatsen liggen letterlijk binnen de historische afbakening van de Vroonstalledries die teruggaat tot de 7de eeuw. De verharde parkeerplaatsen zijn niet alleen visueel storend, maar ook nefast voor de bomen door bodemverdichting, zeker de oude bomenrij aan de noordkant van de dries lijdt hieronder. Het parkeren aan de zuid- en westzijde van de dries gebeurt zonder toestemming op gras, plaatselijk halfverhard met dolomiet, maar ook daar leidt dit tot verdichting van de bodem en een achteruitgang van de groeiplaatskwaliteit van de bomen. Er wordt voorgesteld om de parkeerplaatsen te neutraliseren of te herwaarderen binnen de mogelijkheden van de erfgoedwaarden:

i. Oneigenlijk parkeren aan de zuid- en westkant van dries onmogelijk maken

Parkeren aan de zuid- en westkant van de dries, tussen de bomen, is niet toegelaten. Er wordt voorgesteld om hier een duidelijk verbodsbord te plaatsen. Men zou de bomenrijen van de straatkant kunnen afschermen met boomstammen of verticale paaltjes zodat er niet meer geparkeerd kan worden.

ii. Herwaarderen van kermisplein aan de oostkant

Er wordt voorgesteld de verharde parkings in kasseien op te heffen en het plein aan te leggen met grindgazon (nog terug te koppelen met DWBW [Dienst Wegen, Bruggen en Waterlopen]). Met de keuze van grindgazon keert men terug naar het historische zicht op een groenere vlakte en voorziet men tegelijk een stevige ondergrond voor kermisapparatuur.

iii. Opheffen of aanpassen van de parkeerplaatsen aan de noordkant

Bij voorkeur worden de parkeerplaatsen aan de noordkant van de dries opgeheven gezien hun ligging in beschermd landschap en de huidige aantasting van veteranenbomen (beuken). Indien dit niet haalbaar is (intern binnen de stad af te stemmen met eventueel Mobiliteitsbedrijf), worden de parkeerplaatsen lineair heraangelegd.

(a) Opheffen van parkeerplaatsen noordkant en anders heraanleg uitgaande van duurzaam behoud van waardevolle bomenrij

Indien opheffing niet mogelijk is, moeten de parkeerplaatsen aan de noordkant bij voorkeur lineair worden heraangelegd (lateraal parkeren), om de boomwortels van de straatbomen te beschermen en meer wortelruimte te geven. Vandaag ligt de verharding te dicht tegen de wortels van de straatbomen. De betonverharding aan de noordkant wordt bij voorkeur vervangen door kasseien met open voeg of halfverharding, zoals betongrassdallen of een ander soortgelijk type van waterdoorlatende bestrating.

(b) Aanleg voetpad in halfverharding

Als men ervoor kiest om de parkeerplaatsen aan de noordkant horizontaal opnieuw aan te leggen, heeft men ruimte over om een nieuw voetpad in halfverharding te creëren langs de parkeerplaatsen. Vandaag lopen de bezoekers op een spontaan ontwikkeld pad tussen de bomenrij en de haag. Het gebruik van dit pad is echter nefast voor de straatbomen. Men zou een nieuw voetpad kunnen voorzien, vóór de bomenrij, rekening houdend met de boomwortels.

(c) Bescherming van de waardevolle bomenrij

Als een extra maatregel zou men de waardevolle bomenrij kunnen afschermen met een fysieke bescherming zoals gerecupereerde boomstammen of verticale paaltjes en de natuurlijke strook tussen de bomenrij en de haag bedekken met houtsnippers. Deze aanleg wordt best op een uniforme manier aangepakt, samen met de heraanleg van de zuid- en westkant.

Huidige toestand

Kasseien met open voeg

Referentievoorbeld omheining met boomstammen

HERAANLEG PARKING EN STRAATKANTEN DRIES

- Oostkant: heraanleg kermisplein in grindgazon
- Noodkant: heraanleg horizontale parkingsplaatsen (lateraal parkeren) en voetpad
- > Bomenrij tot haag beschermen van voetgangers: plaatsen van boomstammen en boomschors
- Verkeersverbod op parkeren aan zuid- en westkant
- > Dolomiet verwijderen
- > Heraanleggen met boomstammen en boomschors tussen bomenrij

Figuur 105: Voorstel tot heraanleg parkeerplaatsen binnen de dries (ARAT 2022)

E2 Herstel van bomenbestand

In het verleden is er een constante aanplant en kapping geweest van bomen op de dries in functie van de toenmalige noden. De site wordt al meer dan 340 jaar beplant met een diversiteit aan boomsoorten. Hierdoor is de materialiteit van de bomen ondergeschikt aan de geschiedenis van de boomsite als geheel. De aanwezigheid van bomen is belangrijker dan de soort. Markante bomen en overstaanders moeten wel met zekerheid behouden blijven. Het huidige bomenbestand is vandaag echter te dicht beplant met een beperkt soortenaantal. Het bosbeheerplan van 1991 is nog in uitvoering, waarbij een groot deel aan de zuidkant nog verder uitgedund moet worden. Bij nieuwe aanplant zet men best in op diversiteit van boomsoorten, gecombineerd met klimaatrobuuste soorten. Inheemse boomsoorten hebben vanuit natuurwetenschappelijk oogpunt ook een grotere waarde. Het historisch onderzoek kan inspiratie bieden; aanvankelijk stonden hier ook platanen, notenbomen en wilde kastanjes. Men moet ook rekening houden met de kruidlaag die divers mag zijn. Dit vraagt een aangepast beheer en daarbij zal dunnen een belangrijke beheermaatregel zijn.

- a. Doelgericht beheer van historische dries, met aandacht voor diversiteit plantensoort, biodiversiteit en respect voor aanwezigheid cultuurhistorische structuren en landschappelijke elementen
 - i. Controle van kappingen en heraanplantingen
 - ii. Meer soortenrijkdom binnen boomaanplant

Uitplanten van de zaailingen onder de zwarte walnoot (*Juglans nigra*), zodat er meer notenbomen komen en deze bij het verdwijnen van de oude notenboom al verder uitgegroeid zijn.

- iii. Inspiratie halen voor plantensoorten uit historisch onderzoek, gecombineerd met klimaatrobuuste soorten, aangepast aan droogte
 - iv. Aangepast beheer i.f.v. diversere kruidlaag, ook soorten met rijk strooisel aanplanten boskers, haagbeuk, linde, vogelkers, tamme kastanje, lijsterbes ...
- b. Voortzetten van het bosbeheerplan 1991 met uitdunnen van bospercelen

Het bosbeheerplan van 1991 is nog niet volledig uitgevoerd en moet worden voortgezet. Voornamelijk de percelen aan de zuidkant zijn nog te dicht beplant en moeten voort worden uitgedund om een lichter bos te creëren. Bij het uitdunnen moet men rekening houden met de overstaanders in wording en markante bomen (zwarte walnoot), deze mogen zeker niet gekapt worden.

- c. Omgaan met invasieve beplanting zoals de Japanse duizendknoop en Amerikaanse vogelkers

Tot voor kort was bestrijden van de Amerikaanse vogelkers de enige optie, maar in de komende jaren zal deze visie bijgesteld moeten worden door nieuwe inzichten.

- i. Beheer Amerikaanse vogelkers aanpassen aan mogelijk nieuwe inzichten
 - ii. Bestrijden van Japanse duizendknoop
 - iii. Bestrijden van schijnaardbei

E3 Herstel historische padenstructuur en beleving padenstelsel

- a. Herwaarderen van historische paden

De paden met betonklinkers zijn sterk verouderd. Door worteldruk komen ook veel klinkers naar boven, wat gevaarlijk is. Daarenboven zijn de eigentijdse verhardingen in betonklinkers visueel niet passend voor het historisch karakter en niet waterdoorlatend. Bij voorkeur worden de paden met betonklinkers vervangen door een goed drainerende halfverharding, passend in het cultuurhistorische landschap. Bij de keuze moet men rekening houden met het comfort voor de gebruiker waarbij een integraal toegankelijke padenstructuur noodzakelijk is. In de buurt is een woonzorgcentrum en de vraag naar comfortabele wandelpaden is groot.

- a. Beter contextueel materiaalgebruik voor de historische paden (zie plan 1931) met voldoende aandacht voor de bescherming van de boomwortels en de kwaliteit van de groeiplaats van de bomen (vermijden van verdichtingbodem)
 - b. Vervangen van betonklinkers door een goed drainerende halfverharding

Figuur 106: Referentiebeelden halfverharding

- c. Aandacht bij heraanleg padenstructuur voor oppervlakkige boomwortels (Deskundige ETW/ETT betrekken)

Op een aantal paden liggen oppervlakkige boomwortels, voornamelijk de paden aan de zuidwestkant van de dries. Bij de heraanleg moet hiervoor aandacht zijn.

- d. Versmallen van paden en toegangen

Een andere optie om de oppervlakkige boomwortels te beschermen is om de paden te versmallen tot 1,5 à 2 meter, afhankelijk van de wenselijkheid op die plek. Aan de toegangen van de dries plaatst men dan best een vernauwing met bijv. boomstammen, die de paden versmalt. Een andere mogelijkheid is om de hagen verder door te trekken tot de versmalling. De versmalling van de paden moet goed aangegeven worden met zichtbare afboording. Men zou ook de zijkant van de paden kunnen afschermen met boomstammen zodat er niet meer op de boomwortels kan worden gewandeld en ze beter beschermd liggen.

Figuur 107: Referentievoorbeelden met omheining in boomstammen

- a. Duidelijk onderscheid in materialiteit bij aanleg van nieuwe paden

De eventueel nieuwe paden, zoals bijvoorbeeld het omlopende pad (zie doelstelling 5), worden beter in een ander materiaal uitgevoerd dan de historische paden, om nog een zekere hiërarchie tussen de verschillende paden te behouden. Dit geldt zeker voor het nieuw ontstane pad van de noordwesthoek tot aan de zuidwestrand van het kerkhof (actief gebruikt door fietsers). Dit pad heeft geen historische waarde, waardoor een duidelijk onderscheid moet gemaakt worden met de historische paden. Er wordt voorgesteld om dit pad in halfverharding te voorzien maar uit te werken met een ander accent dan de historische paden in halfverharding. De beuk die op de route ligt moet gekapt worden, gezien we de noord-zuidwest beukendreef willen behouden en versterken. De kroon van deze beuk verdrukt de kronen van die dreef. Eveneens worden de wortels van deze beuk door betreding (fietsers en voetgangers) aangetast. Een duurzame oplossing is om deze boom te kappen en het vrijgekomen hout in de dries te verwerken.

- b. Inperken van verharding rondom Vredesboom en Eeuwfeestboom

De verharding onder de Amerikaanse eik aan het oorlogsmonument en de Eeuwfeestboom moet ingeperkt worden om de wortelzones te herstellen en beschermen (weg te nemen tenzij de VTA-analyse aantoont dat het niet nodig is).

- (i) Wegnemen van betonklinkers, afboording en paaltjes met ketting rond de Vredesboom

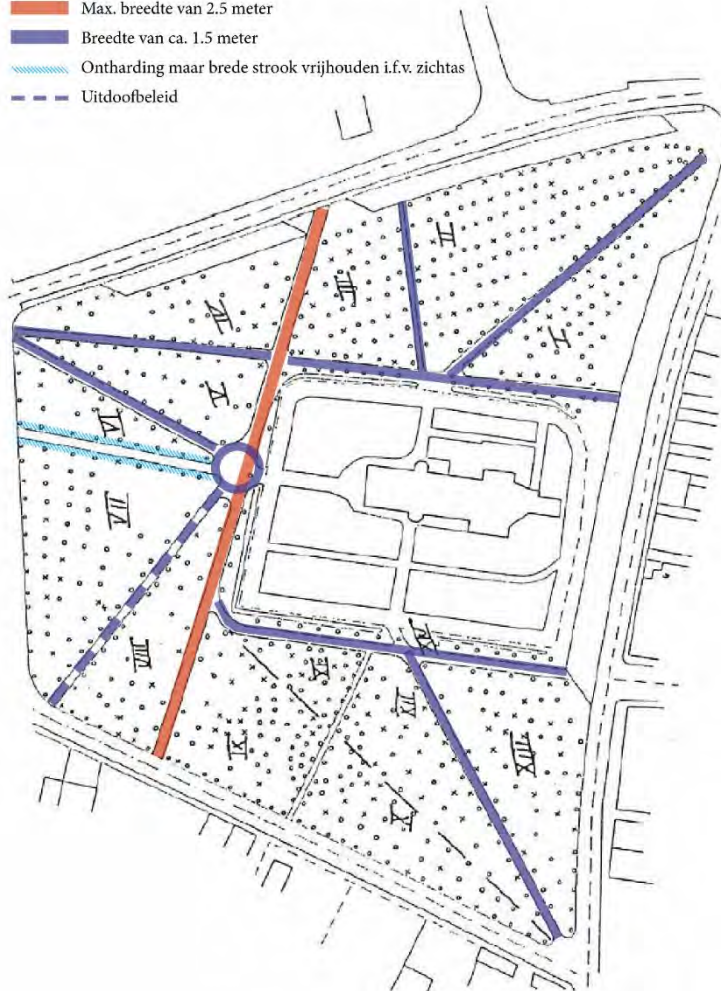
Om de wortelzone van de Vredesboom te herstellen is het aangeraden om de afboording, inclusief de paaltjes met ketting, weg te nemen. Deze afsluiting is niet origineel en werd later toegevoegd, ze heeft geen erfgoedwaarde. De verharding in betonklinkers rondom de boom moet ook worden verwijderd (weg te nemen tenzij de VTA-analyse aantoont dat het niet nodig is). Er wordt voorgesteld om het pad rondom het vredesmonument in halfverharding aan te leggen. Een andere mogelijkheid is verharding met overbruggingsbalken die druk op wortels voorkomen cfr. fietspad bij linde bij de voormalige Maria Gorettikerkerk. Dit is enkel mogelijk als het maaiveld verhoogd wordt en er moet afgewogen worden of deze ingreep wenselijk is.

c. Heraanleg van de hoofddreef in kasseien naar historisch model

De hoofddreef van de noord- naar zuidkant wordt gebruikt door auto's tijdens diensten en voor onderhoud. Hier is een minimale breedte van 2,5 meter nodig. Het pad is verhard met storende betonklinkers. Er wordt voorgesteld om deze hoofddreef aan te leggen in kasseien conform de historische toestand. In functie van toegankelijkheid en beloopbaarheid kiest men best voor kasseien met afgezaagde kop.

PADEN TE VERSMALLEN I.F.V. HERSTEL BOOMWORTELS

- Max. breedte van 2.5 meter
- Breedte van ca. 1.5 meter
- Ontharding maar brede strook vrijhouden i.f.v. zichtas
- Uitdoofbeleid

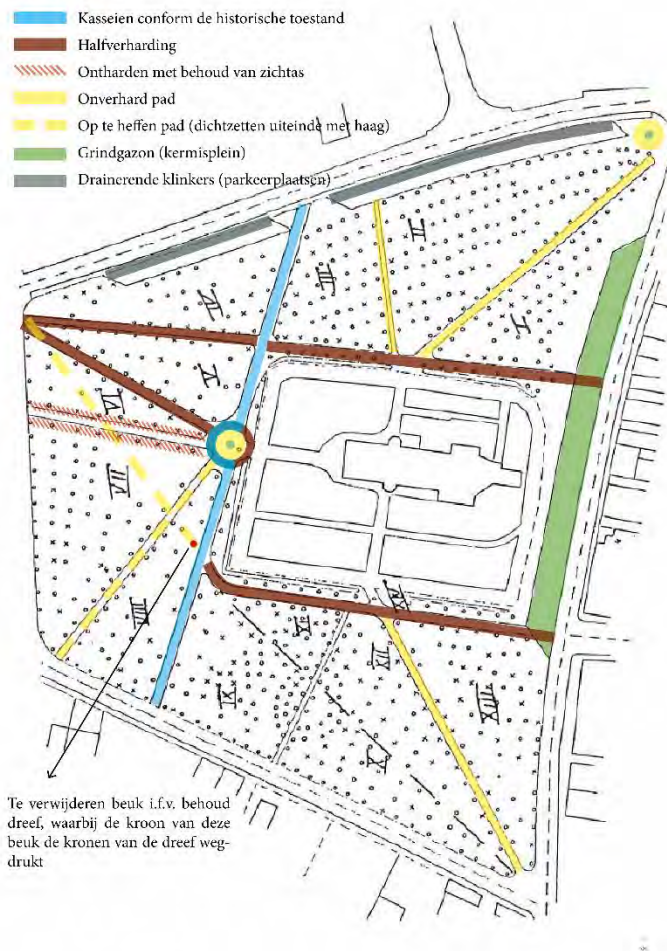

Figuur 108: Plan met aanduiding van de te versmallen paden (ARAT 2022)

b. Nieuw ontwerp voor de aanleg van paden

Bovenstaande doelstellingen zijn samengevat in deze synthese waarin een nieuw ontwerp voor de materialiteit van de paden wordt aangereikt. De oude betonklinkers moeten worden verwijderd. Enkel de hoofddreef is nog voorzien van een verharding, bij voorkeur in kasseien met afgezaagde kop i.f.v. de toegankelijkheid (blauwe inkleuring op plan). Voor de paden die het meest worden gebruikt wordt een halfverharding voorgesteld (bruine inkleuring op plan). Het spontaan gevormde pad (in bruine stippellijn) moet zich duidelijker onderscheiden van de historische paden. Voor de minder belopen paden wordt een zandpad voorgesteld (in gele inkleuring op plan), halfverharding is ook mogelijk en zorgt voor meer uniformiteit binnen het landschap. De percelen aan de westkant worden vandaag ervaren als te opgedeeld door de vele versnijdingen van het padenstelsel. In het belang van een groter bosperceel zou men de wegenis van de zuidwestkant naar de Vredesboom (in gele stippellijn aangeduid) kunnen neutraliseren, eventueel uitwerken in zand of als olifantenpad en daardoor geleidelijk laten uitdoven als pad.

MATERIALITEIT PADEN

Figuur 109: Plan met aanduiding van de materialiteit van de paden (ARAT 2022)

Zoals eerder vermeld moet de verharding rondom de Vredesboom in betonklinkers verwijderd worden in functie van het herstel van de boomwortels. De beste werkwijze voor standplaatsverbetering wordt verder uitgewerkt door een boomdeskundige. Bij voorkeur wordt de cirkel van het plein vergroot zodat de boomwortels van de Vredesboom meer ruimte krijgen. De boomwortels worden beschermd door een aanleg in zand, boomschors of dergelijke. De gekasseide noord-zuid dreef wordt liefst doorgetrokken, op voldoende afstand van de Vredesboom, op de westzijde van het ronde plein, zodat de oostelijke zijde kan worden versmald en in halfverharding kan worden aangelegd (meer ruimte voor Vredesboom). Een voorstudie voor de vredesboom wordt best opgemaakt door een gecertificeerde boomverzorger.

E4 Herstel van dreefstructuren

De historische dreefstructuur maakt deel uit van de identiteit van de dries. De dreven hebben een historische, esthetische en ruimtelijk-structurerende waarde en moeten bewaard blijven. De materialiteit van de bomen is hier ondergeschikt aan de dreefstructuren zelf. De dreven zijn als entiteit belangrijker dan de gekozen dreefbomen waardoor men de boomsoort vrij kan kiezen indien een dreef hersteld moet worden. Een uitzondering hierop is de aangeplante dreef met afwisselend linden en zomereiken, die een erg kenmerkende esthetische waarde draagt voor de site. De bomen van de uitgevallen dreven moeten onderzocht worden. Een boomverzorger moet een VTA maken van de

aanwezige dreefbomen en voorstellen doen om de conditie van de bomen te verbeteren. Enkel als dit niet mogelijk is worden de dreefbomen vervangen.

a. Behoud van dreef noordkant – zuidkant (as pastorie)

Dit is de belangrijkste dreef van de dries. Men moet de dreefbomen actief monitoren met als doel dat de bomen gelijkmatig uitgroeien tot een uniforme dreef.

b. Behoud van gemengde aanplant linden en zomereikendreef westkant – hooftoegang kerkhof (loodrechte as op pastoriedreef)

Deze dreef is niet meer volledig. De dreef moet systematisch heraangeplant worden. Op termijn wordt bij elke dode dreefboom een nieuwe dreefboom aangeplant. Bij nieuwe aanplant moet men rekening houden met de afwisseling linde – zomereik.

c. Uitdoofbeleid van beukendreef noordelijke kerkhofrand – noordkant

Deze beukendreef bevindt zich in zeer slechte toestand, de dreefstructuur is in verval. Deze dreefbomen en de dreefbomen van de schuine beukendreef (nr.d) worden beter niet behouden (uitdoofbeleid). Het is niet de bedoeling dat alle dreefbomen gelijktijdig gekapt worden. De dreef mag asymmetrisch zijn van vorm.

d. Uitdoofbeleid van schuine beukendreef Eeuwfeestboom – zijtoegang kerkhof (i.f.v. de ecologische waarde)

De beukenbomen van de dreef bevatten veel dood hout. Voornamelijk aan begin van de dreef aan de straatzijde is veel dood hout en zijn er bomen uitgevallen. Het pad is te smal om vandaag een volwaardige kwalitatieve beukendreef te laten uitgroeien. In de toekomst moet men de dreef daarom met een andere boomsoort aanplanten

e. Heraanplant dreven c. en d. in andere boomsoort

Bij heraanplant is een andere keuze dan beuk aangeraden, bijvoorbeeld linde of winteraik, een boomsoort die hier kan opgroeien. Er zijn twee opties om de dreefstructuren te herstellen.

- i) De dreef wordt systematisch heraangeplant. Op termijn wordt bij elke dode dreefboom een nieuwe dreefboom aangeplant. De dreef mag hierbij asymmetrisch van vorm zijn en hoeft niet gelijkmatig te worden aangeplant. Het historisch wegtracé moet ten allen tijde afleesbaar blijven.
- ii) Men wacht voor de heraanplant van de dreef tot een bepaald omslagpunt en vernieuwt dan de gehele dreef in één keer.

Jonge heraangeplante pastoriedreef

IN GOEDE CONDITIE

Dreef naar hoofdinkom Sint-Catharinakerk
afwisselende aanplant linde - zomereik

ONVOLLEDIG

Weggevallene bomen

Dreef Eeuwfeestboom - kerkhofrand

IN VERVAL

vnl. aan inkom
& Weggevallene bomen

Dreef kerkhofrand - noordelijke straatkant

IN VERVAL

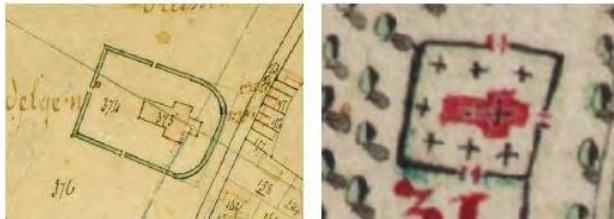
& Weggevallene bomen

E5 Herstel van afbakening van kerkhof

a. Herstel van zachte glooiing bij verdwenen delen van de wadi

De structuur van de voormalige gracht gaat met zekerheid terug tot de 18de eeuw, te zien als gracht op de Ferrariskaart (1778) en het primitief kadasterplan (1834), vandaag herleid tot wadi. De wadi heeft dus een grote historische waarde en ruimtelijk-structurende erfgoedwaarden. De wadi is aan de noord-, zuid- en deels aan de westkant behouden maar staat permanent droog. De wadi of uitgraving van de gracht moet men behouden

Het eerste deel van de wadi aan de westzijde van het kerkhof is verdwenen. Er is geen glooiing meer. Er staat ook een markante linde die hoort bij de ommeegang van het kerkhof. Op termijn zou men dit deel opnieuw kunnen verlagen, rekening houdend met de boomwortels, zodat het opnieuw visueel een geheel vormt met de gracht aan de zuid-, west- en noordzijde. Dit deel hoeft niet waterhoudend gemaakt te worden, maar kan ingericht worden als wadi. Zo kan de verlaging van de grond de verdwenen gracht oproepen.

1834: Primitief kadaster (www.cartesius.be) 1778: Ferrariskaart (www.geoportaal.be)

- b. In stand houden van typerende omhaging van het kerkhof (zichtbaar op historische kaarten en oude foto's)

Figuur 110: 1901 G. Buysse, Sint-Catharinakerk (Vlaamse kunstcollectie)
Figuur 83: Ca. 1910: detail postkaart Sint-Catharinakerk (www.delcampe.be)

- c. Toevoegen van twee poorten aan de zij-ingangen (zie doelstelling onder kerkhof)

- d. Herstel zichtas naar kerktoeren (oostkant)

- i. Uitdoofbeleid middelste twee treurwilgen (indien gewenst)

De middelste twee treurwilgen zijn niet te zien op oude foto's en schilderijen. Enerzijds blokkeren ze het zicht op de Sint-Catharinakerk, terwijl ze anderzijds de hedendaagse bebouwing aan de straatkant verbergen. Oude foto's en schilderijen uit de derde bouwfase benadrukken juist het open zicht vanaf de straatkant op de grasweide, taxushaag en 17de-eeuwse kerktoeren van de Sint-Catharinakerk. De treurwilgen, als omvangrijkste bomen van de dries, dragen wel een zekere esthetische waarde. Ze vormen echter een gevaar voor de erfgoedwaarden en stabiliteit van de graftekens. De graftekens ter hoogte van deze bomen hebben veel meer schade dan de andere. Bovendien staan de bomen ter hoogte van de oostelijke ommeegangstatie waardoor de vorige linde aan de statie verdween. Een uitdoofbeleid voor de middelste twee treurwilgen wordt voorgesteld. Hiermee wordt bedoeld dat ze moeten worden vervangen als ze ooit gerooid moeten te worden.

- e. Herstel zichtassen noord- en zuidkant kerkhofrand

- ii. Voorstel tot uitdunnen van bomenrij aan zuid- en noordkant van het kerkhof

De linden aan de staties kunnen niet ten volle groeien. Rondom de linden op het kerkhof moet voldoende ruimte worden vrijgemaakt voor een kwalitatieve groei van de bomen. De afstand tussen de onderlinge bomen van de bomenrijen aan de noord- en zuidkant is te klein. Men zou plaatselijk de afstand tussen de bomen kunnen vergroten door een geselecteerde uitdunning ter hoogte van de linden.

De taxushaag wordt door deze ingreep ook mee opgewaardeerd. Immers de bomenrij aan de zuidkant van het kerkhof doet de taxushaag wegwijzen.

Huidige toestand: oostelijke straatkant.

na 1915: Postkaart detail © Delcampe.

Huidige toestand zuidkant kerkhof.

E6 Herstel van begrenzing van de dries

a. Kort houden van de veldesdoornomhaging rondom de dries

Oude foto's en kaartmateriaal tonen aan dat de dries geen omhaging had. De dries had hierdoor een meer open karakter. De haag werd destijds aangeplant om de volgende praktische redenen:

1. Binnenhouden van bladeren op de dries
2. Bezoekers verhinderen om de dries te doorkruisen waar er zich geen paden bevinden
3. Auto's onttrekken aan het zicht

Gezien haar praktische waarde wordt de haag behouden, mits ze kort gesnoeid blijft op 1,5 meter hoogte zodat een doorkijk behouden blijft.

b. Herstel van bomenrij aan noordelijke straatkant dries

De bomenrij aan de noordelijke straatkant bevindt zich in minder goede toestand, de verharding van de parkeerplaatsen is ook nefast voor de wortelgroei van de bomen. De bomen zijn zeer oud. Het opheffen van worteldruk door verharding en parkeergebruik staat in de beschermde dries voorop gezien de leeftijd en waarde van deze monumentale bomen. Een boomverzorger moet een VTA-analyse maken van de aanwezige bomen en voorstellen doen om de conditie van de bomen te verbeteren. Enkel als dit niet mogelijk is, worden de bomen vervangen (streven naar veteranenbomenbeheer i.p.v. vervangcultuur).

E7 Herstel en herwaarderen van markante bomen

De markante bomen hebben een hoge esthetische, ruimtelijk-structurerende en enkele ook een hoge historische erfgoedwaarde. Een aantal van deze bomen wordt vandaag door omringende bomen ingesloten of heeft last van

worteldruk door te dichte verharding. Wanneer men meer ruimte zou vrijmaken rondom een markante boom wordt ook de erfgoedwaarde versterkt en de boom tegelijk meer uitgelicht (zie ook doelstelling 5, E3).

a. Beschermen van waardevolle bomen dries

- i. Opmaken van VTA door gecertificeerde boomspecialist (ETW/ETT) voor markante bomen (o.a. Amerikaanse eik, Eeuwfeestboom, zwarte walnoot)

De Amerikaanse eik bij het oorlogsmonument en de Eeuwfeestboom moeten worden opgewaardeerd en vragen een deskundig onderzoek met aanbevelingen om de groeiplaats uit te breiden en te verbeteren. De conditie van beide bomen gaat sterk achteruit en bij het uitblijven van maatregelen hebben ze weinig toekomst. Dringend ETW/ETT inschakelen.

- ii. Ruimte vrijmaken rond markante bomen (vb. zwarte walnoot)

Prioriteit moet zijn om de boom zo lang mogelijk in optimale conditie te behouden. Vrijstellen van de boom kan daar onderdeel van uitmaken maar er moet worden onderzocht door boomverzorger of dit in functie van het behoud van de boom zinvol is. De groeiplaats speelt bij het duurzaam behoud van de markante bomen een essentiële rol. Verdichting van de bodem in de buurt van de bomen moet vermeden worden. Gepaste beheermaatregelen opstellen voor elke individuele markante boom. De zwarte walnoot moet meer ruimte krijgen door de omstaande kleine bomen te rooien, waardoor de kruin weer vrijkomt.

- iii. Bescherming van de wortelzones van de bomen
- iv. Vermijden van bodemverdichting
- v. Wegnemen van bepaalde verharding (aan Vredesboom & Eeuwfeestboom)
- vi. Behandelen van markante bomen in nood door boomverzorger
- vii. Uitplanten van zaailingen onder de zwarte walnoot

Uitplanten van de zaailingen onder de *Juglans nigra*, zodat er meer notenbomen komen en deze bij het wegvallen van de oude notenboom al verder uitgegroeid zijn.

b. Instandhouden van waardevolle bomen op het kerkhof

- i. Behandeling van oude venijnboom door boomverzorger (oostkant kerk)
- ii. Rooien van storende bomen en struiken die graftekens beschadigen

De oudmodische sierbomen, de *Prunus ceracifera* en *bolacacia*'s, zijn minder passend in een funeraire omgeving wegens het hoge 'villatuinkarakter'. Ze worden bij voorkeur verwijderd van het kerkhof en indien gewenst vervangen door een meer passende aanplant.

⑤ Zwarte walnoot

② Eeuwfeestboom

① Vredesboom

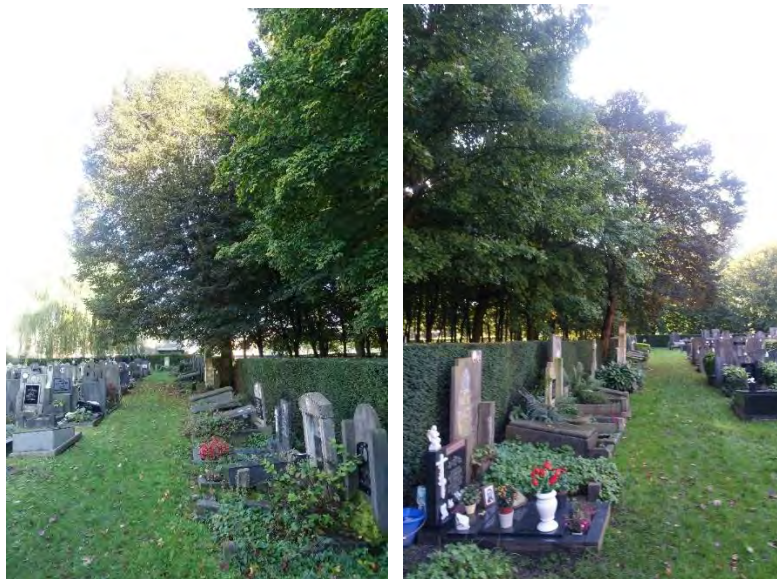

⑧ Plataan

iii. Herstel linden aan elke statie van de ommegang

Omheen het kerkhof stond er aan elke statie van de ommegang een linde, die vroeger een geknot beheer kende. De linden werden naar grote waarschijnlijkheid aangeplant bij de vergroting van het kerkhof en de plaatsing van de ommegang in 1915. Een aantal linden is verdwenen. Dit beheerplan stelt voor om de verdwenen bomen te vervangen door hulst (geen taxus want de kerkhofhaag is al een taxushaag en geen linden meer omdat deze te weinig plaats hebben om te groeien). De nog aanwezige linden moeten behouden blijven en ruimte krijgen om verder uit te groeien. De dichte bomenrij aan de zuidkant van het kerkhof beperkt de groei van de linden (zie maatregel onder E5)/ Indien de linden op termijn toch gerooid moeten worden, moeten deze vervangen worden door hulst zodat opnieuw eenvormigheid ontstaat.

- Voorstel tot uitdunnen van bomenrij aan noord- en zuidkant op plaatsen waar linden niet kunnen groeien (deze bomenrijen dragen geen cultuurhistorische waarde, zijn een recente aanplant en zorgen voor het wegdwijnen van de linden)
- Aangepaste onderhoudssnoei linden (maar als vrij uitgroeiende boom behouden)
- Aanplant van hulst ter hoogte van verdwenen linden aan de ommegangstatie

Figuur 111: Foto's huidige toestand van linden aan ommegangstatie

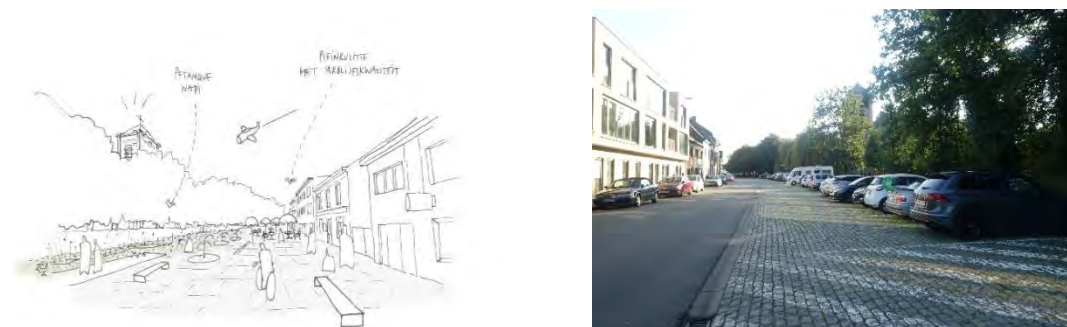
E8 Herwaarderen van open karakter aan kermisplein

Kleinschalige evenementen vonden in het verleden plaats op het pleintje aan de oostzijde van de kerk. Dit kermisplein werd aangelegd op het open grasveld omstreeks 1922. Het schilderij van Albert Beausaert uit 1933 verbeeldt deze gebeurtenis. Vandaag is het plein ingericht met deels verharde parkeerplaatsen in kasseien en deels open grasveld. Op de locatie van de parkeerplaatsen kan men de kermis opstellen, het grasveld ernaast moet men behouden. Men zou de aanleg met kasseien kunnen vervangen door grindgazon, zodat men terugkeert naar het uitzicht op een groene vlakte (nog te bespreken met DWBW). Het herinrichten schept mogelijk opportuniteiten om een mooi open zicht op de kerk te realiseren en tegelijk ruimte vrij te maken voor jaarlijkse evenementen, die de erfgoedwaarden niet aantasten. Er moeten duidelijke afspraken worden gemaakt met de gebruikers om de dries en het bos te beschermen voor schade aan de bomen en de bodem tijdens de kermis. Een goede afsluiting is noodzakelijk. De bestaande haag speelt daarbij een belangrijke rol. Er wordt best een huisreglement gemaakt met de gebruiksovereenkomsten en afspraken.

- a. Heraanleg kermisplein in grindgazon (indien gewenst)
- b. Opmaak van huisreglement met afspraken voor evenementen op het kermisplein

Een heraanleg van de wegenis en het plein aan de oostkant van de Vroonstalledries werd onderzocht door BUUR. De grasaanleg achter de kerk werd behouden, maar de straat werd in hun ontwerp aangelegd als plein met beperkte doorgang voor gemotoriseerd verkeer. Dit plan geeft een mogelijke optie in welke richting men zou kunnen gaan bij een volledige heraanleg van het plein.

Figuur 112: Links schets van BUUR voor heraanleg wegenis, rechts, huidige toestand oostkant Vroonstalledries

E9 Herstel van openheid ten westen, op locatie van vroegere schutterswip

a. Behoud van openheid ten westen (huidige speelzone)

Ten tijde van de schutterswip was de westkant van de dries meer open. Vandaag is dit deel van de dries ingericht als speelzone. De dries hoeft niet zo open te zijn als in de beginfase, maar een te gesloten aanplant is op deze plek ook zeker niet de bedoeling. Het streefbeeld voor de dries voor de middellange en lange termijn zou terug meer een evenwicht mogen zijn tussen gesloten en open. Men zou meer openheid mogen creëren in de onderetage maar het grotendeels gesloten kronendak kunnen behouden. Er zou meer grasland mogen ontstaan ter hoogte van de speelzone als referentie naar hoe dit bijzondere cultuurhistorische landschap er aanvankelijk uitzag.

Figuur 113: Postkaarten van de westkant van de Vroonstalledries en foto huidige toestand. (www.delcampe.net & ARAT 2022)

Doelstelling 4 Verwijderen en vervangen van beeldverstorende elementen op de dries

- a. Verouderde signalisatie en informatieborden
 - i. Verwijderen van storende verkeersborden aan elke toegang van dries (qua schaal te groot en niet gepast)
 - ii. Aanbrengen van informatieborden aan hoofdtoegangen van de dries

De geschiedenis van de Vroonstalledries kan worden uitgelegd om zo een breder draagvlak voor de historische plek te creëren. Momenteel beschikt de site over twee informatieborden met beperkte informatie over de historiek van de dries en de Sint-Catharinakerk, maar deze horen qua lay-out niet samen. Deze zouden vervangen kunnen worden door uniforme informatieborden in huisstijl van de Stad Gent. Vernieuwen in duurzame materialen en zorgen voor een periodieke schoonmaak.

- iii. Uniforme informatieborden in huisstijl stad Gent

- b. Herinrichting parkmeubilair en vervangen van verouderd parkmeubilair
 - i. Uniformiteit van parkmeubilair en vuilnisbakken

Plaatsen van nieuwe zitbanken en vuilnisbakken die passen in het geheel. Zitmeubilair op goed uitgekozen strategische plekken. Een goed gekozen plaats kan mee de inrichting van de dries bepalen. Het meubilair kan mensen aantrekken om fijn te verpozen op de dries en er mee voor zorgen dat deze weer een echte ontmoetingsplaats wordt zoals vroeger.

- c. Hondentoilet wordt bij voorkeur verwijderd als storend element in cultuurhistorisch beschermd landschap
 - i. Bij intensief gebruik dient een andere locatie gezocht te worden buiten de omhaging
 - ii. Indien niet intensief gebruikt, kan een gewone afvalkorf (of hondenpoeppepaal) volstaan

Figuur 114: Foto's van hondentoilet, hondenpoeppaal en vuilnisbak

Doelstelling 5 Versterken van de erfgoedelementen en -waarden van de dries

E1 Voorstel voor boomplant-evenement

In het verleden was het voornamelijk de gemeenschap die koos welke boomsoorten geplant werden in functie van de toenmalige noden. De lokale gemeenschap zou vandaag ook terug kunnen worden geëngageerd voor de heraanplant van de dries. Een mogelijke piste is om in de toekomst terug meer bomen te planten waar de gemeenschap iets aan heeft, zoals notelaars. Men zou bijvoorbeeld de gemeenschap kunnen engageren om mee de bomen te planten bij een 'boomplant-evenement'. De dries wordt zo opnieuw geactiveerd en terug betrokken bij de gemeenschap.

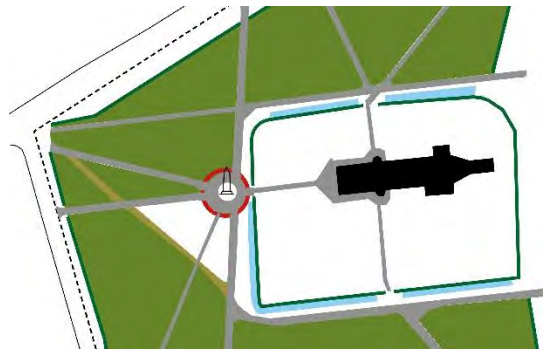
E2 Voorstel voor verbindend pad dat een wandeling in de dries mogelijk maakt

De huidige paden leiden maar naar één kant, ofwel naar de Sint-Catharinakerk ofwel uit het park. Als men op de dries wandelt wordt men telkens weer uit de dries geleid. Een rondgang of een verbindend pad dat een wandeling in de dries mogelijk maakt, ontbreekt. De schuine paden op de hoeken van de dries zijn oud maar lenen zich er niet toe om een rondgang te maken. Men zou deze kunnen combineren met een lusvormig pad. De historische beleving en het verpozen in het park zou zo versterkt kunnen worden. Indien men kiest voor de aanleg van een nieuw verbindend pad, moet het zich wel duidelijk onderscheiden van de historische paden, zodat de historische structuur van het oude padenstelsel afleesbaar blijft, bv. als onverhard olifantenpad (deels al aanwezig aan de randen naast de haag).

E3 Uitlichten van markante bomen

Een aantal markante bomen staat vandaag te dicht beplant door omstaande (kleine) bomen of heeft een verouderde aanleg. Men zou markante bomen beter kunnen uitlichten, eerst en vooral door ze meer ruimte te geven en indien mogelijk door ze te activeren als *landmark* in de dries. We denken hier vooral aan de Vredesboom en de Eeuwfeestboom die ook een belangrijke historische waarde dragen.

Tijdens de derde bouwfase werd het padenstelsel zo aangelegd dat de Vredesboom en het oorlogsmonument als landmark in het park stond. Deze aanleg van de boom en het oorlogsmonument als centraal punt moet behouden blijven en waar nodig hersteld. Een suggestie is om een gesloten ronde zitbank rondom het plein van de Vredesboom te plaatsen waardoor de boom opnieuw wordt geactiveerd als poosplek, met openingen voorzien aan de toegangen van de paden. Hierbij moet men ook rekening houden met voldoende afstand tussen de bank en de boomwortels. De verharding rondom de boom moet ook worden weggenomen ten gunste van de boomwortels. De noodzaak en werkwijze moet verder worden onderzocht.

Figuur 115: Referentievoorbeeld van circulaire bank

Figuur 111: Simulatie met aanduiding van circulaire bank op plan (ARAT 2022)

De aanleg bij de Eeuwfeestboom op de noordoosthoek van de dries moet ook herbekeken worden. Vandaag is de aanleg eerder ongelukkig. De boom draagt een hoge historische, esthetische en ruimtelijk-structurerende waarde en zou opnieuw als *landmark* uitgelicht mogen worden. De betonklinkers en verouderd straatmeubilair moeten worden verwijderd. Een nieuwe aanleg, met aandacht voor de boomwortels, is aan de orde. Dit wordt best herbekeken als deel van een uniforme aanpak, samen met de heraanleg van de parking aan de noordkant.

E4 Opstellen van intern reglement voor activiteiten op de Vroonstalledries

De opmaak van een gedetailleerd reglement is aan te raden. Elke gebruiker zou gebonden moeten zijn aan een intern reglement, opgelegd door de beheerder. Zaken zoals het gebruik van de dries, welke activiteiten mogen doorgaan, openingstijden, het gebruik en inrichting van het kermisplein en de standplaatsen, toegelaten voertuigen en hun gewicht, wijzingen voor verhardingen, toegelaten dieren, enz. kunnen in het reglement worden opgenomen.

E5 Ontsluiten van de dries

i. Vervangen van verouderde informatieborden door uniforme informatieborden in huisstijl Stad Gent
Ontsluiting heeft niet alleen te maken met toegankelijkheid, maar ook met informatieverstrekking. De geschiedenis van de site kan worden uitgelegd om zo een breder draagvlak voor de historische plek te creëren. Momenteel heeft de site meerdere informatieborden die qua lay-out niet samenhangen. Die zouden in de toekomst vervangen kunnen worden door uniforme informatieborden in huisstijl. Om bezoekers extra te informeren zou men historische kaarten of een sprekende oude foto van de site kunnen toevoegen. Men zou voor geïnteresseerden in de geschiedenis van de site ook een QR-code met opschrift 'ontdek meer' op het infobord kunnen toevoegen, met toegang tot de inventaris Onroerend Erfgoed.

Doelstelling 1. Conservatie van structuur

- Behoud van de haag omheen het kerkhof aangezien deze beeldbepalend is als afsluiting tussen dries en kerkhof en voor de beleving en erfgoedwaarde van het kerkhof.
- Herstel van de westelijke toegangspoort en (re)constructie van poorten aan zuidelijke en noordelijke toegang.
- Herkenbaarheid van de paden, assen en pleinen behouden en versterken. De paden moeten steeds gemaaid worden om de historische structuur te behouden.
- Omwille van de ruimtelijk-structurende en historische waarde van het kerkhof moet de aanwezigheid van bomen op het kerkhof zoveel mogelijk beperkt worden. Dit zowel voor de conservatie van de bestaande graftekens als voor de conservatie van het landschappelijk waardevol maar heel open karakter van het kerkhof.
- De staties van de ommeegang conserveren en als rustpunt herwaarden en waar mogelijk de ontbrekende linden aanvullen en regelmatig een onderhoudsnoei geven.

Doelstelling 2. Conservatie en restauratie van de graftekens

- De veelheid aan graftekens is bepalend voor de identiteit, historische en volkskundige waarde en de *genius loci* van de plek. Om de ruimtelijk-structurende en historische waarde te versterken, worden de graftekens met erfgoedwaarde zoveel mogelijk bewaard en geconserveerd in hun bestaande toestand.
- Speciale aandacht moet gaan naar het behoud van de eigenheid en conservatie van kinder- en kloosterperken, het oud-strijdersperk, de keldergraven, de graftekens met artistieke en architecturale waarde en de graftekens met een specifieke volkskundige waarde: beroep, adelstand of oud-strijder.
- Afhankelijk van de gelaagdheid van de erfgoedwaarden is er ook een diversiteit in conservatie en restauratie van alle graftekens, namelijk:
 - Er zijn veel graftekens, waaronder voornamelijk de sarcophagen in graniet, die in een goede staat verkeren. Deze graftekens moeten in deze toestand bewaard worden en blijven.
 - Verschillende graftekens zijn in matige tot slechte toestand en hebben soms een kleine ingreep nodig die voornamelijk gericht is op conservering en punctueel herstel. Het gaat hier over enkele ingrepen die nodig zijn om verder verval van de graftekens te voorkomen.
 - het verstevigen/stabiliseren van hellende stèles en kruisen van graftekens die een gevaar zijn voor zichzelf en voor het naast- of achterliggend grafteken;
 - het verwijderen van heesters die de oorzaak van schade zijn of kunnen worden;
 - het herstellen van de boording en postamenten van de perken en bloembakken;
 - het herstellen van de boorden/plinten van de keldergraven;
 - het verwijderen van klimplanten die de leesbaarheid van het grafteken bemoeilijken;
 - het herstellen van losgekomen hechtingen.
 - De graftekens met een hoge artistieke en architecturale waarde die in slechte tot zeer slechte toestand zijn worden gerestaureerd zodat de erfgoedwaarden hersteld worden en door de wandelaar (h)erkend kunnen worden.
 - De enkele graftekens die ondertussen in een uitermate slechte en onleesbare toestand zijn en die ook de toegankelijkheid en onderhoud van de site verstoren, kunnen verwijderd worden. Bij de graftekens in slechte toestand (zowel vandaag als in de toekomst) waarvan de boording nog aanwezig en leesbaar is, wordt ervoor geopteerd de boording te behouden om de leesbaarheid van het kerkhof te vrijwaren.
- Bij de graftekens van belangrijke personen wordt, waar mogelijk, ook de epigrafie hersteld zodat de identiteit van de overledene terug 'leesbaar' wordt.
- Bij de graftekens met nog aanwezige seriële artistieke ornamenten zoals porseleinfoto's, Christushoofden en vlammen en bronzen reliëfs moet nagekeken worden of de ornamenten nog goed bevestigd zijn of punctueel herstel behoeven. Optioneel kunnen ornamenten die op het kerkhof uit context werden gevonden, geplaatst worden op graftekens waar deze ontbreken. Bij de graftekens met een artistieke (en architecturale waarde) kan ervoor geopteerd worden om de lege plaatsen van porseleinfoto's te vervangen door nieuwe porseleinfoto's, ofwel een foto van de overledene of een lege porseleinfoto. Bij deze waardevollere graftekens kan ook overwogen worden om in de perken kiezels of keien te plaatsen i.p.v. planten en/of bloemen.
- Vanuit alle erfgoedwaarden is het belangrijk om de naamkaartjes van de steenkapper op het grafteken te bewaren.

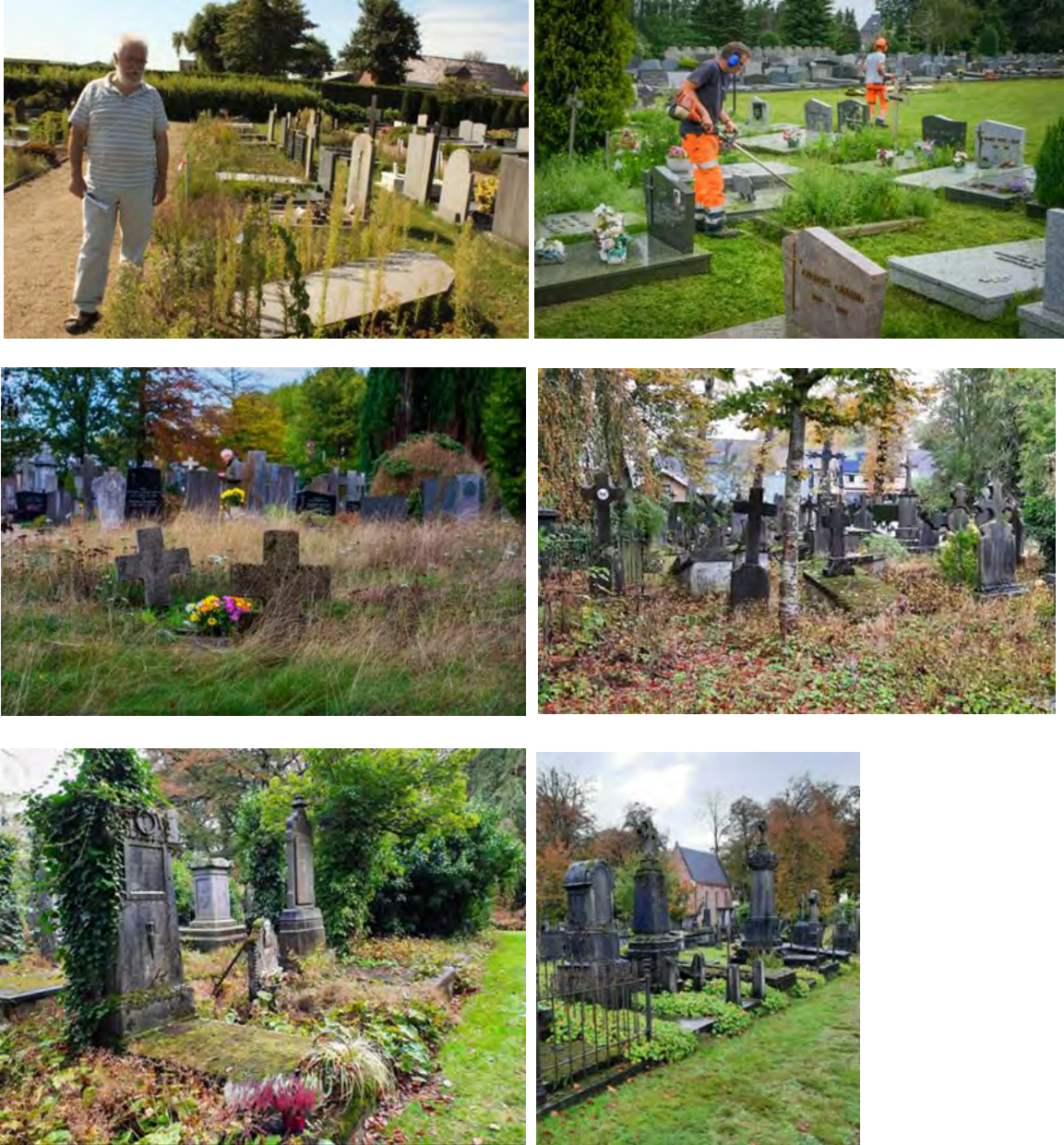

Figuur 116: Plan met een algemene aanduiding van welke graftekens welke maatregel nodig hebben (Stad Gent, Groendienst, 2022)

Doelstelling 3. Ondersteunen van biodiversiteit

- De landschappelijke herwaardering is gericht op het behoud van een groene, bloeirijke gras- en kruidvegetatie met een sterke seizoensbeleving. De combinatie van intensief en extensief beheerde plekken gaat samen en kan een toename van biodiversiteit tot gevolg hebben.
- De perken met monumentale graftekens met een architecturale waarde (voornamelijk keldergraven) kunnen uitgelicht worden met enkele vaste planten die geen schade aan de graftekens kunnen toebrengen.

- De meeste graftekens hebben een perkje of bloembak. Kiezen voor historisch en funerair relevante onderhoudsarme plantensoorten en flora zoals muurleeuwenbek, stinsen, sneeuwkllokje, wilde viooltjes, lelietjes-van-dalen, iris ...
- Verwijderen van de heesters die schade toebrengen aan de bestaande graftekens.
- Waar de grafplaat ontbreekt herinrichten met bloemen/planten/kruiden.
- De kloosterperken kunnen omgevormd worden tot 'wildebloemenperken'.
- Aanplanten langs de noordzuid weg op het kerkhof.
- Indien er graftekens gerestaureerd zijn, kan er nieuwe beplanting toegevoegd worden.

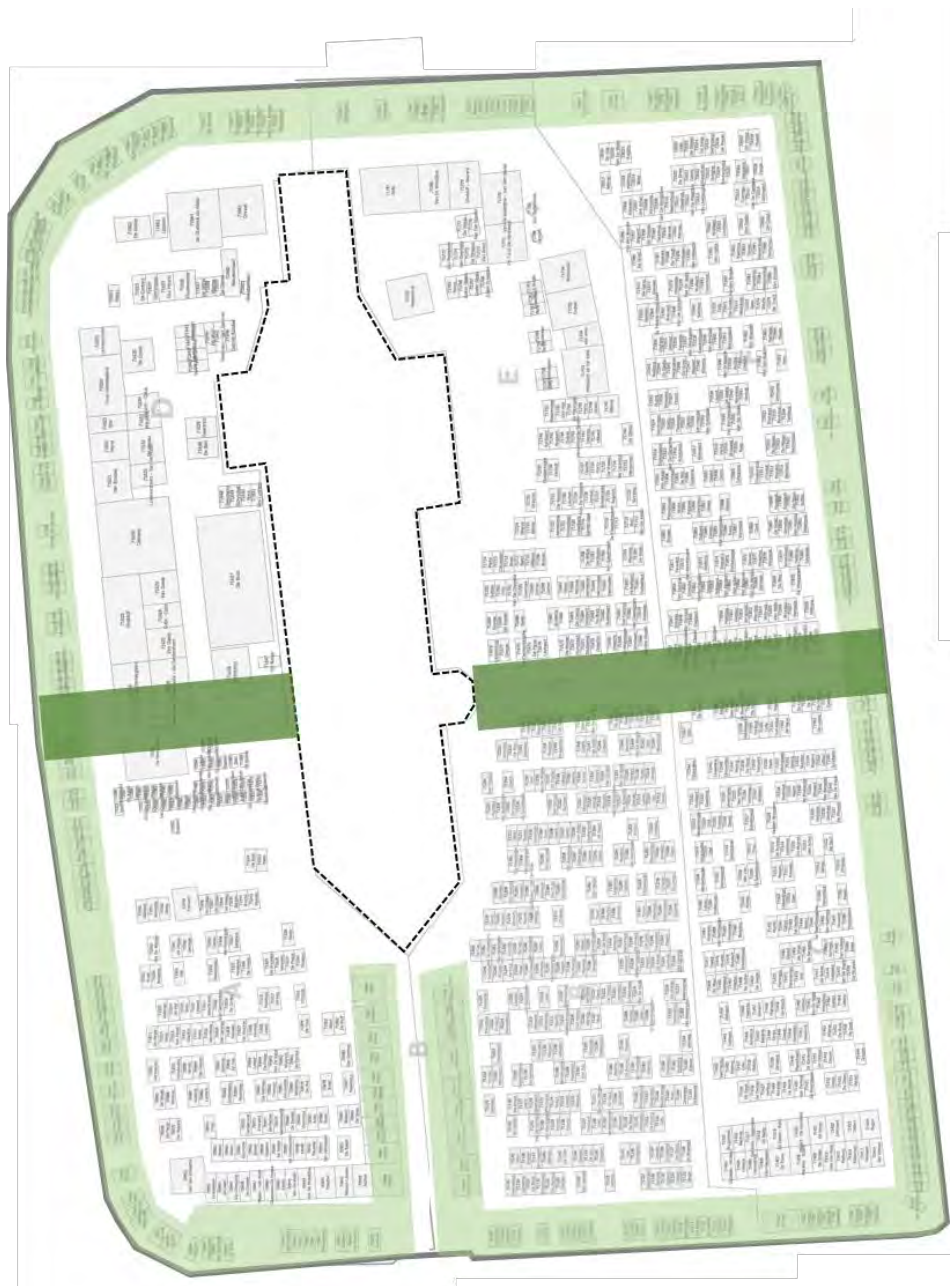

Figuur 117: Referentiebeelden kerkhofbeheer:

Boven: Typische beelden van extensief beheer bij gebruik van kantenmaaier rond grafzerken. Bodemverstoring met de maaidraad stimuleren éénjarige onkruiden als fijnstraal (links)

Midden: Door niet meer te maaien krijgt men een evolutie naar ruigtevegetatie. Storende éénjarigen en houtachtigen worden uitgetrokken of selectief gemaaid. Dit geeft een 'grazig' beeld op zonnrijke plekken (links) of een kruidlaag op schaduwrijke plekken (rechts). In Vroonstalledries blijven de paden wel gemaaid. Indien de begroeiing tussen te zerken te hoog wordt, kan deze eens in de paar jaar teruggezet worden.

Onder: Monumentale graftekens/zones worden uitgelicht door beplanting (tussen graven en in plantvakken) met vaste planten. Hier wordt selectief geweid, gericht op een hoge beeldkwaliteit.

Figuur 118: Plan met aanduiding van zones die prioritair beplant moeten worden. De donkergroene arcering duidt ter hoogte de noordzuidweg de beplanting aan die in de toekomst kan worden aangelegd. De lichtgroene arcering duidt de huidige beplanting langs de muur en het westelijke toegangspad aan.

Doelstelling 4. Toekomstig onderhoud en behoud

- Om het behoud en onderhoud van de vele graftekens te vrijwaren, kan er geïnitieerd worden om 'grafzorgers' aan te duiden. Het 'peterschap', dat nu enkel kan voor graftekens waar een verdienstelijke persoon rust, kan uitgebreid worden naar de andere graftekens. Via het 'peterschap' kan de grafzorger een minimum aan onderhoud uitvoeren, waaronder afborstelen, planten in bloembakken verzorgen en de hechtingen controleren.
- Het kerkhof heeft regelmatig te kampen met vandalisme, waarbij graftekens soms onherstelbaar beschadigd worden of porseleinfoto's en vlammen verplaatst of meegenomen worden. Voor het behoud van de erfgoedwaarden is het noodzakelijk om vandalisme te vermijden. Het herstellen van de westelijke toegangspoort

en het plaatsen van twee nieuwe poorten (aan de noordelijke en zuidelijke ingang) is hierbij belangrijk. Aangezien er geen informatie gevonden werd over hoe de poorten aan de zij-ingangen er oorspronkelijk uitzagen, kan geopteerd worden om voor een nieuw ontwerp te kiezen. Soms kan een 'modern' element op een historische site een nieuwe dynamiek/impuls aan de site geven en op die manier ook een meerwaarde vormen.

Implementeren van elektrische poorten zorgt ervoor dat die automatisch open- en dichtgaan op vooraf ingestelde uren, maar er kan aan de lokale bevolking of de kerkfabriek ook gevraagd worden om op bepaalde tijdstippen de poorten te openen of sluiten.

Doelstelling 5. Ontsluiting

- Optimaliseren van de ontsluiting van het kerkhof door het publiek bewust te maken van de erfgoedwaarden en dit naar alle lagen en leeftijden van de bevolking. Het is belangrijk om jongere generaties te sensibiliseren voor de unieke erfgoedwaarden van het kerkhof. Het funerair erfgoed is best in brede zin te benaderen: naast de graftekens zelf, ook de kerkhofstructuur, de landschappelijke inbedding en de betrokken verhalen, funeraire tradities en praktijken in een maatschappelijke context.
Enkele voorstellen zijn: verspreiden van kennis en beleving a.h.v. een brochure of boek over de historiek en waarden van het kerkhof, lezingen, gidsbeurten (gericht op het funerair en/of het landschap/dries), 'theater'wandeling, website, schoolactiviteiten, erfgoedwandeling en deelname aan lokale en nationale erfgoeddagen.
- Het kerkhof kan ook ontsloten worden in het kader van stiltetoerisme. Gezien de ingesloten ligging bij de kerk en naast de dries, de landschappelijke kenmerken met specifieke flora en fauna en hun band met het verleden als plaats van herinnering, nodigt het kerkhof uit tot stilte, onthaasting en reflectie. 'Stilte' is hier ruimer op te vatten dan louter akoestisch van aard. 'Stilte' omvat ook een beleving van de ruimtelijke kwaliteiten van deze unieke site, een ervaring van de natuurlijke omgeving en een contact met erfgoedsporen.
- Op het kerkhof kan men eventueel enkele zitbanken plaatsen om te rusten en om van de locatie te genieten. Op deze manier kunnen de erfgoedwaarden en de biodiversiteit op het kerkhof beter beleefd worden. Verder kan het kerkhof terug een ontmoetingsplaats worden voor de lokale bevolking en is er ook meer sociale controle. Het is van belang dat de zitbanken niet de sfeer van de plaats verstoren en in harmonie zijn met de omgeving en de erfgoedelementen. De zitbank als nieuw element kan stilistisch/materieel samengaan met de nieuwe (of reconstructie) poorten voor de zij-ingangen.
- Ter bevordering van de beeldkwaliteit wordt aangeraden om de huidige infoborden te bundelen en te verplaatsen naar een minder storende plaats, bv voor de toegang van het kerkhof.

05.04.04. KERK

Doelstelling 1. Regelmatig onderhoud en punctueel herstel

Het exterieur van de kerk bevindt zich in redelijk goede staat. Om deze toestand te behouden is wederkerend onderhoud van de gevels, de daken, de dakstructuur, de glas-in-loodramen en de grafplaten noodzakelijk.

De inspectieverslagen van Monumentenwacht ondersteunen en begeleiden het beheer en onderhoud van de kerk.

- Op regelmatige tijdstippen moeten het dak, de dakbedekkingen, loodbekledingen, aansluitingen, dakkapellen (en ander buitenschrijnwerk) en de dakgoten gecontroleerd worden en waar nodig punctueel hersteld, geschilderd of gekuist (verwijderen van onkruid) worden.
- Ook de gevels moeten regelmatig gecontroleerd worden en indien nodig moet het metselwerk van zowel de natuursteen als de baksteen worden hersteld.
- De ijzeren muurankers, diefijzers en topbekroningen moeten regelmatig behandeld worden tegen roestvorming.
- De brandglasramen hebben zowel aan de binnen- als buitenzijde een reiniging nodig door een glasrestaurator.
- Verder moet ervoor gezorgd worden dat alle dat alle bouwkundige onderdelen van de kerk altijd toegankelijk en bereikbaar blijven.
- De grafplaten moeten onderhouden worden.
- De restanten van de muurschildering langs de zuidelijke gevel moet verder onderzocht worden.

05.04.05. OORLOGSMONUMENT

Ter ondersteuning van de historische waarde van het oorlogsmonument wordt aangeraden om het oorlogsmonument te herwaarderen en dit zowel voor het monument zelfs als voor de afsluiting.

Doelstelling 1 Reiniging

- De obelisk zou licht gereinigd moeten worden en de epigrafie moet beter leesbaar gemaakt worden.

Doelstelling 2 Verwijderen omheining

- Er wordt voor geopteerd om de bestaande omheining te verwijderen en het perk van het oorlogsmonument met laagblijvende planten heraan te leggen.

Doelstelling 3 Eik

- Deze boom is in aftakelingsfase. Er moet een gedetailleerd onderzoek naar de levensverwachting worden uitgevoerd door een boomdeskundige. Dan kunnen er richtlijnen opgemaakt worden die de toestand kunnen verbeteren.

HOOFDSTUK 06 MAATREGELEN

06.01. INLEIDING

06.02. MAATREGELEN EN MONITORING

06.02.01. DRIES

Hieronder wordt een kort overzicht gegeven van de te verwachten werkzaamheden van de dries in functie van de doelstellingen beschreven in hoofdstuk 5. De werkzaamheden worden opgesplitst in eenmalige en wederkerende werkzaamheden en onderhoud, met een korte inleiding over de dringende werken. Eenmalige werkzaamheden zullen in de periode van de 24 jaar waarop dit beheerplan betrekking heeft slechts één keer uitgevoerd moeten worden. Deze eenmaligheid moet genuanceerd worden, het is immers mogelijk dat ondanks het restaureren en onderhouden van een bepaald element, deze herstelling nog eens herhaald moet worden binnen deze vooropgestelde periode.

Dringende onderzoeken en werken die op korte termijn uitgevoerd moeten worden, zijn de VTA controles van de bomen in nood en bijkomende werken. Hieronder vallen onderstaande boomeenheden:

1. Kwijnende **Vredesboom**: VTA controle en dringende ontharding rondom de boom
2. Kwijnende **Eeuwfeestboom**: VTA controle en ontharding
3. **Dreven in verval** (noordoostkant): VTA analyse en indien nodig sanitaire kap in functie van openbare veiligheid
4. **Zwarte walnoot** en andere **overstaanders**: VTA controles en onderzoek naar optimale groeiomstandigheden, voor zwart walnoot uitplanten van zaailingen voor toekomstbeheer
5. **Kwijnende beuk** aan kerkhofrand: VTA controle met aandacht voor groeiplaats van de boom
6. **Bomenrij aan de noordelijke straatkant**: inspectie door boomexpert (VTA controle), ad hoc afschermen van bomenrij van parkeerplaatsen door plaatsen van boomstronken of paaltjes en maatregelen nemen zodat de strook achter de bomen niet als voetgangerspad wordt gebruikt. Men zou onderzoek kunnen opstarten voor herstructureringen (heraanleg parkeerplaatsen lineair en ontharding i.f.v. boomwortels)
7. **Bomenrij west- en zuidkant**: Plaatsen van verbodsborden verboden te parkeren, bomen afschermen van auto's (op korte termijn), op lange termijn heeft men nood aan herstructureringen
8. **Linden aan statiekapellen**: uitdunnen van bomenrij noord- en zuidkant om aanwezige linden ruimte te geven om verder uit te groeien

Prioritair dient men ook het padenstelsel te restaureren:

1. Onderhoudscontrole van de paden en indien nodig standaardpremie aanvragen voor heraanleg/restauratie padenstructuur
2. Deskundig onderzoek door ETW/ETT naar boomwortels
3. *Ad hoc* ingreep om boomwortels te beschermen: versmallen van paden door plaatsen van paaltjes of boomstronken
4. Ontharding (verwijderen van verouderde betonklinkers) en aanleg in zandpaden (uitzondering is de kasseien hoofdas)

De opmaak van een **intern reglement** en **onderhoudslogboek** moet ook prioritair gebeuren.

De komende vijf tot tien jaar moet men de uitdunningen, zoals beschreven in het beheersplan van 1991 verderzetten. Dit evalueert men best jaarlijks. Een aantal kleine werken die op korte termijn best worden uitgevoerd zijn:

- Bijsnoeien van de oude venijnboom op het kerkhof
- Aanplant van hulst aan statiekapellen
- Herstel van de zachte glooiing bij verdwenen delen van de wadi
- Verzorging van de taxushagen: verdwenen delen opvullen

Zaken die op lange termijn kunnen worden geplaatst zijn:

- Herstructurering van de parking (op korte termijn wel bescherming van de boomwortels)
- De aanleg van het kermisplein
- Uitdoofbeleid van dreven in verval en heraanplant dreefbomen
- Herinrichting parkmeubilair en informatieborden

1. Analyse, monitoring & vooronderzoeken

- a. VTA-analyse van de markante bomen/ bomenrijen/ dreefbomen door deskundige ETW/ETT
 - a. Vredesboom
 - b. Eeuwfeestboom
 - c. Zwarte walnoot en andere overstaanders
 - d. Beuk aan de kerkhofrand
 - e. Bomenrij aan de noordelijke straatkant
 - f. Dreefbomen aan de noordkant (schuine dreef & dreef naar kerkhofrand)
- b. Nazicht van de oppervlakkige boomwortels door deskundige ETW/ETT
 - a. Aan de historische dreefpaden, voornamelijk paden aan de west- en zuidkant lijden hieronder
- c. Onderzoek naar meest wenselijke functionele fietsverbinding, door of rondom de dries
- d. Onderzoek naar opheffing parkeerplaatsen aan noordkant dries (afstemmen intern Stad Gent met Mobiliteitsbedrijf)

2. Intern reglement & gebruiksovereenkomsten

- a. Opmaak van algemeen reglement voor activiteiten op de Vroonstalledries
- b. Opmaak van algemeen reglement voor activiteiten op het kermisplein

3. Verwijderen van storende elementen

- a. Verwijderen of verplaatsen van hondentoilet buiten omhaging
- b. Verwijderen van oudere en storende verlichtingspalen (nog te bespreken met Mobiliteitsbedrijf)

4. Ontsluiten van het park

- a. Verbeteren van informatieverstrekking
 - i. Verwijderen van oude, versleten of beeldverstorende borden (indien nog aanwezig)
 - ii. Verwijderen van overbodige verkeersborden aan ingangen dries
 - iii. Plaatsen van uniforme informatieborden in huisstijl Stad Gent
 - iv. Plaatsen van verbodsborden (verboden te parkeren) aan zuid- en westkant van de dries
- b. Vernieuwen van parkmeubilair
 - i. Verwijderen van verouderd en niet passend parkmeubilair
 - ii. Herinrichting parkmeubilair & plaatsen van nieuwe passende zitmogelijkheid
 - iii. Plaatsen van hondenpoepaap op passende locatie
 - iv. Uniformiteit van parkmeubilair en vuilnisbakken

1. Restauratie padenstelsel

- a. Verwijderen van verouderde en storende betonklinkers
- b. Beter contextueel materiaal gebruik voor paden
 - i. Vervanging van verharde paden (met betonklinkers) met passender materiaal
 - ii. Kiezen voor goed drainerende halfverharding
 - iii. Uitvoering van eventuele nieuwe paden in ander materiaal dan historische paden
- c. Nieuw ontwerp van padenstelsel
 - i. Aanleg van hoofddreef (noord-zuidas) in kasseien met afgezaagde kop
 - ii. Aanleg in halfverharding voor meest gebruikte paden (zie bruine inkleuring op bijgevoegd plan p. 177)
 - iii. Aanleg in zand voor minder belopen paden (zie gele inkleuring op bijgevoegd plan p. 177)

- iv. Uitdoofbeleid wegenis (zuidwesthoek – Vredesboom) i.f.v. behouden van een groter bosperceel (indien gewenst)
 - v. Duidelijk onderscheid van aanleg van recent gecreëerd pad in ander materiaal dan historische paden (& geleidelijk aan uitdoofbeleid)
- d. Aandacht bij heraanleg voor de bescherming van boomwortels en de kwaliteit van de groeiplaats van de bomen
- i. Versmallen van de historische paden tot max. 1,5 à 2 meter, afhankelijk van de wenselijkheid op die plek.
 - ii. Versmallen van de hoofddreef (noord-zuidas) tot max. 2,5 meter
 - iii. Duidelijke aanduiding versmalling van paden met zichtbare afboording
 - iv. Versmallen van de toegangen
 - a) Toegangen versmallen door plaatsing van bv. boomstammen
 - b) Toegangen versmallen door verlenging van de haagstructuren
- e. Inperken van verharding rondom Vredesboom en Eeuwfeestboom
- i. Wegnemen van verharding in betonklinkers i.f.v. het herstel van de wortelzone, na conclusies van VTA-analyse
 - ii. Wegnemen van afboording, paaltjes en ketting rondom oorlogsmonument (indien gewenst)
 - iii. Wegnemen van afboording rondom Eeuwfeestboom
- f. Voorstel tot opmaak van lusvormig padenontwerp met respect voor de historische structuren
- i. Ontwerp voor nieuw lusvormig omlopend pad die wandeling in dries mogelijk maakt (indien gewenst)
 - ii. Uitvoering in ander materiaal dan historische paden, bv. zand, boomschors, olifantenpad of vlonderpaden

2. Herstel afgrenzing van de Vroonstalledries: neutraliseren van parkeerplaatsen

- a. Parkeren aan zuid- en westkant van de dries afweren
- i. Verwijderen van verharding in dolomiet
 - ii. Plaatsen van verkeersborden verboden te parkeren
 - iii. Afschermen van bomenrij aan de straatkant zodat er niet kan worden geparkeerd
 - iv. Indien gewenst bodem bedekken met bv. houtsnippers
- b. Heraanleg parkeerplaatsen aan oostkant (kermisplein)
- i. Verwijderen van verharding in kasseien
 - ii. Heraanleg in grindgazon
- c. Opheffing of heraanleg parkeerplaatsen aan noordkant
- i. Verwijderen van verharding
 - ii. Parkeerplaatsen volledig opheffen of lineair aanleggen indien dit voor behoud van waardevolle bomen mogelijk is (zwevend).
 - iii. Aanleg van voetpad langs horizontale parkeerplaatsen (vóór de straatbomen)
 - iv. Afschermen van bomenrij voor herstel van boomwortels
 - v. Indien gewenst bodem bedekken met bv. houtsnippers

3. Verzorging van markante bomen

- a. Opmaken van VTA-analyse voor markante bomen in nood (zie analyse en monitoring onder eenmalige werkzaamheden)
- i. Onderzoeken van de groeiplaats van de eik op de noordoosthoek van de kerkhofrand door erkende boomverzorger
 - ii. Onderzoeken van de Amerikaanse eik (Vredesboom) door erkende boomverzorger en detailstudie

- iii. Onderzoeken van de witte paardenkastanje (Eeuwfeestboom) door erkende boomverzorger
- b. Boomverzorging, te behandelen als veteraanbomen
- c. Heraanplant van verdwenen markante bomen
- d. Bescherming van de wortelzones van de bomen
 - i. Boomspiegels vrijhouden van wortelopslag en te veel betreding vermijden (verdichting van de bodem is nefast voor de wortelmassieven en water/voedingtoevoer)
 - ii. Verharding onder Vredesboom aan monument inperken ten behoeve van de wortelzone
 - iii. Parkeerplaatsen weghouden uit de wortelzones van bomen
- e. Herstel en behoud van de zwarte walnoot (*Juglans nigra*)
 - i. Uitplanten van zaailingen onder *Juglans nigra* voor toekomst
 - ii. Ruimte vrijmaken rondom de *Juglans nigra* waardoor de kruin weer vrijkomt

4. Boomgroepen

- a. Doelgericht beheer van het bomenbestand
 - i. sterker inzetten op diversiteit van bomen- en plantenbestand
 - ii. Aandacht voor biodiversiteit en klimaatrobuuste soorten
 - iii. Aangepast beheer i.f.v. diversere kruidlaag
 - iv. Respect voor aanwezigheid cultuurhistorische structuren en landschappelijke elementen
- b. Voortzetten van beheersplan 1991: uitdunnen van bospercelen
 - i. Uitdunnen van bomenbestanden ten zuiden (behoud van overstaanders & markante bomen)
- c. Heraanplant van verdwenen boomgroepen
 - i. Heraanplant van hulst aan elke ommegang (kerkhof)
 - ii. Uitdunnen van bomenrij noord- en zuidkant om de linden ruimte te geven om verder uit te groeien
- d. Terugsnoeien van boomgroepen/heesters die belangrijke zichtassen verstoren
 - i. Uitdoofbeleid van middelste twee treurwilgen kerkhof
 - ii. Bij snoeien van de oude venijnboom (oostkant kerk) te bescherming van de graftekens in de buurt
- e. Verwijderen van gevaarlijke, zieke, schuin overhangende en sterk concurrerende bomen
 - i. Rooien en afvoeren van zieke of instabiele bomen na nazicht door erkend boomverzorger
- f. Verwijderen van storende bomen en probleemsoorten
 - i. Bestrijden van invasieve beplanting zoals de Japanse duizendknoop en schijnaardbei
 - ii. Rooien van storende & oudmodische sierbomen (*Prunus ceracifera* en *bolacacia*'s) op het kerkhof

5. Dreefbomen

- a. Nazicht en onderhoud dreefbomen
 - i. Actief toezien/monitoring dat dreefbomen gelijkmatig opgroeien bij hoofdas noord- zuidkant
 - ii. Behoud van gemengde aanplant linden en zomereikendreef westkant – hoofdtoegang kerkhof
- b. Plaatselijk heraanplant bij omgevallen dreefbomen
 - i. in gemengde aanplant linden en zomereik (dreef westkant – toegang kerkhof)
 - ii. heraanplant van weggevallen dreefbomen in andere boomsoort bij beukendreven in verval (zie puntje c) (asymmetrische dreef is toegelaten)
- c. Uitdoofbeleid van beukendreef
 - i. zijtoegang kerkhof – noordkant (dreef in verval) – heraanplant van weggevallen dreefbomen in andere boomsoort
 - ii. schuine beukendreef Eeuwfeestboom – zijtoegang kerkhof (i.f.v. ecologische waarde) (dreef in verval) – heraanplant van weggevallen dreefbomen in andere boomsoort

6. Boomrijen

- a. Nazicht en onderhoud bomenrij noordkant dries
 - i. Nazicht en VTA-controle van bomen door boomverzorger
 - ii. Streven naar veteranenbomenbeheer i.p.v. vervangcultuur (enkel vervangen van bomen indien nodig)
 - iii. Herstel van boomwortels door heraanleg parking en voetpad
 - iv. Beschermen van boomwortels
- b. Uitdunnen van bomenrijen aan kerkhofrand ten gunste van linden aan statiekapellen
 - i. Plaatselijk uitdunnen van bomen op plaatsen waar linden niet kunnen groeien

7. Heraanleg Kermisplein

- a. Verwijderen van kasseien en aanleg in grindgazon (indien gewenst)

8. Herstel van gazons en grasland

- a. Extensief & ecologisch maaibeheer van het grasland (speelzone)

9. Herstel van hagen

- a. Herstel kerkhofhaag
- b. Kort snoeien van omhaging rondom de dries tot 1,5 meter

10. Herstel waterhuishouding gracht en behoud van wadi en gracht

- a. Wegnemen van de sliblaag in de omgrachting
- b. Vrijmaken van begroeiing in omgrachting
- c. Optie onderzoeken om gracht waterhoudend te maken
- d. Herstel van zachte glooiing bij verdwenen delen van de wadi
- e. Aanplant met waterminnende planten (indien gracht waterhoudend kan worden gemaakt)

06.02.01.03.1 WEDERKERENDE MAATREGELEN & ONDERHOUD

Regelmatig en aangepast onderhoud voor volgende groenelementen:

Boom en bosbeheer:

- a. 5-jaarlijks VTA-controle voor waardevolle bomen of volgens de door de onderhoudsfrequentie opgesteld door de boomverzorger

Er wordt een European Tree Worker aangesteld om de bomen op de site te inspecteren. Op basis van een VTA-analyse wordt vastgesteld welke bomen zorg behoeven, en een onderhoudsfrequentie opgemaakt om ervoor te zorgen dat de bomen in goede conditie blijven en risico's op windval en takbreuk worden geminimaliseerd.

- b. 5-jaarlijks nazicht van de oppervlakkige boomwortels door deskundige ETW/ETT
- c. Monitoring dreefbomen
- d. Jaarlijkse onderhoudssnoei van linden aan omgangstaties
- e. Terugsnoeien van boomgroepen/heesters die belangrijke zichtassen verstoren
- f. Verwijderen van gevaarlijke, zieke, schuin overhangende en sterk concurrerende bomen
- g. Jaarlijks monitoren van ongewenste en invasieve begroeiingen
- h. Indien invasieve exoten (vb. Japanse duizendknoop, reuzenberenklauw, bonte gele dovenetel) opduiken, worden deze verwijderd voor ze kunnen uitbreiden
- i. Snoeien van kruidlaag in geval van te hoog oplopende kruidlaag (niet hoger dan een meter)
- j. Dunningen van bos/bomenbestand (minstens 50 % op korte termijn is nodig)

Gazons en grasland:

1. Intensief maaibeheer delen grasland oostkant (elke 2 weken mulchmaaien)
2. Extensief maaibeheer delen grasland, in functie van biodiversiteit en voorjaarsbloeiers
 - a. extensief grasland 3x (mei, juli, okt) gazon speelweide
 - b. extensief grasland 1x (okt) gazon straatkanten (indien dit behouden blijft)

Overige :

- k. Regelmatig onderhoud padenstelsel
- l. Onkruiden op en rond (half)verhardingen en bloemenperken verwijderen
- m. Jaarlijks onderhoud van de wadi
- n. Scheren van de hagen
 - o Taxus in september
 - o Liguster en veldesdoorn in juni en september
- o. Jaarlijkse reiniging van informatieborden
- p. Onderhoud van een nette omgeving

06.02.02. KERKHOF EN OMMEGANG

06.02.02.01. EENMALIGE WERKZAAMHEDEN

1. Verwijderen van storende elementen

- Het verwijderen van heesters die graftekens kunnen beschadigen
- Het verwijderen van klimplanten die de leesbaarheid van het grafteken bemoeilijken
- Het verwijderen van de enkele graftekens die ondertussen in een uitermate slechte en onleesbare toestand zijn en die ook de toegankelijkheid en onderhoud van de site verstoren (zie bijlage 4)

2. Conservatie van structuur

- Herstel/renovatie van de westelijke toegangspoort
- Reconstructie van de bakstenen zuilen van de zuidelijke en noordelijke toegang
- De constructie van nieuwe toegangspoorten aan zuidelijke en noordelijke toegang
- Behoud van de eigenheid en conservatie van kinder- en kloosterperken, het oud-strijdersperk en de keldergraven
- Behoud van de padenstructuur, staties van de ommegang en de haag rondom het kerkhof

3. Conservatie en restauratie van de graftekens

- Behoud en monitoring van zoveel mogelijk graftekens en bijzonder de meest waardevolle graftekens.
- Restauratie van de graftekens met een hoge artistieke en architecturale waarde die in slechte tot zeer slechte toestand zijn.
- Conserveren/herstellen van graftekens die in matige tot slechte toestand zijn. Zij hebben soms een kleine ingreep nodig die voornamelijk gericht is op conservering en punctueel herstel om verder verval te voorkomen.
 - het verstevigen/stabiliseren van hellende stèles en kruisen van graftekens die een gevaar zijn voor zichzelf en voor het naast- of achterliggend grafteken
 - het herstellen van de boording en postamenten van de perken en bloembakken
 - het herstellen van de boorden/fundamenten van de keldergraven
 - het herstellen van losgekomen hechtingen
 - het herstellen van metalen ornamenten en kettingen

4. Ontsluiten van kerkhof

- Uniforme informatie over de historiek en erfgoedwaarden van het kerkhof plaatsen
- Eventueel plaatsen van enkele zitbanken die in harmonie zijn met de omgeving en de erfgoedelementen
- Jongere generaties sensibiliseren voor de erfgoedwaarden van het kerkhof

1. Conservatie van structuur

- Herkenbaarheid van de paden, assen en pleinen behouden en versterken
- De paden moeten steeds gemaaid worden om de historische structuur te behouden
- De aanwezigheid van bomen op het kerkhof zo veel mogelijk beperken
- De linden regelmatig een onderhoudssnoei geven
- Behoud van de haag omheen het kerkhof aangezien deze beeldbepalend is als afsluiting tussen dries en kerkhof en voor de beleving en erfgoedwaarde van het kerkhof
- De staties van de ommegang conserveren door controle en punctueel herstel
- Indien een grafteken in verval geraakt en niet meer kan worden behouden, moet de boording bewaard blijven om de leesbaarheid van de structuur en het kerkhof te vrijwaren

2. Onderhoud (waardevolle) graftekens

- Controle en punctueel herstel van bakstenen fundamenteën van de grafkelders
- Regelmatig controle en punctueel herstel van stabiliteit en hechttingen van de graftekens
- Controle en punctueel herstel van de aanwezige seriële artistieke ornamenten zoals porseleinfoto's, Christushoofden en vlammen en bronzen reliëfs
- Controle van bevestigingen en punctueel herstel van losse moeren, vijzen, scharnieren, krammen, spijkers
- Barsten opvolgen en herstellen indien nodig
- Controle en punctueel herstel van de naamkaartjes van de steenkappers op het grafteken
- Regelmatig verwijderen van planten die schade kunnen veroorzaken en ongewenste eenjarige planten die zich in spleten en barsten van het grafteken bevinden
- Enkele richtlijnen:
 - Vermijden te zandstralen of te schuren bij zachte steensoorten of kunststeen
 - Geen staalborstel gebruiken en niet onder hoge druk reinigen
 - Geen chemische producten gebruiken, zoals zoutzuur, soda, ammoniak of bleekwater
 - Patina op brons en steen niet verwijderen
 - Open voegen niet herstellen met een cementmortel maar gebruik maken van een hydraulische kalkmortel en/of compatibele mortel om openstaande voegen te dichten en losliggende dekstenen te herbevestigen
 - Geen siliconen of lijmen gebruiken bij reparaties en voegwerk
 - Geen bescherm laag aanbrengen op natuursteen; dit kan meer schade aanrichten dan goed doen
 - Geen inscripties herkappen of overschilderen, tenzij door en op advies van een specialist uitgevoerd
 - Voegen herstellen met specifieke restauratiemortel en zo indringend water tegengaan dat bij open voegen en vriesweer schade kan toebrengen

3. Vegetatie beheren

- Stimuleren van de aanwezigheid van insecten, bijen, libellen, slakken... door een biodiversiteitsplan op te maken.
- Niet alle plantengroei verwijderen: korstmossen en zeldzame muurplanten kunnen blijven
- Verwijderen van regelmatig bladeren en plantenresten
- Regelmatig vegetatie manueel bij snoeien
- Voorzichtig verwijderen van te grote of overgroeïende planten, zeker in spleten
- Regelmatig maaien van gras (traag groeiende grassoort)
- Regelmatig snoeien van heggen en dode struiken verwijderen
- Regelmatig insnoeien van klimplanten en worteling in perken

06.02.03. KERK

06.02.03.01. EENMALIGE WERKZAAMHEDEN¹⁶⁰

1. Aanbrengen van vier extra ladderhaken om de overstap naar de bakgoten te vergemakkelijken
2. Uitvoeren van het onderhoudsschilderwerk aan de dakkapellen en het buitenschrijnwerk
3. Behandelen tegen houtborende insecten van de aangetaste delen van de dakvoet
4. Herstellen van het pleisterwerk aan de achterkant van de klokgevel
5. Duurzaam herstellen van de losse soldeernaden in de dakgoot
6. Dichten van de scheuren in het afdeklood van de westgevel
7. Behandelen tegen roest van de ijzeren stampijpen
8. Beter bevestigen van de afscherming van de galmgaten
9. Reinigen van brandglasramen door glasrestaurateur
10. Versteven van afschermgaas aan de galmgaten
11. De restanten van de muurschildering langs de zuidelijke gevel moet verder worden onderzocht

06.02.03.02. WEDERKERENDE WERKZAAMHEDEN

1. Controle, onderhoud en punctueel herstel van het dak, de dakbedekkingen, loodbekledingen, aansluitingen, dakkapellen (en ander buitenschrijnwerk) en dakgoten
2. Controle, onderhoud en punctueel herstel van de gevels zowel de natuursteen als baksteen
3. Controle, onderhoud en punctueel herstel van de ijzeren muurankers, diefijzers en topbekroningen
4. Controle, onderhoud en punctueel herstel van de brandglasramen
5. Controle, onderhoud en punctueel herstel van de grafplaten aan de gevel
6. Om de vijf jaar inspectie door Monumentenwacht vzw ter ondersteuning van beheer kerk
7. Opvolgen van inspectieverslag van Monumentenwacht

06.02.04. OORLOGSMONUMENT

06.02.04.01. EENMALIGE WERKZAAMHEDEN

1. Verwijderen ijzeren paaltjes
2. Ontmossen van de natuursteen
3. Reinigen natuursteen
4. Voegwerken natuursteen
5. Heraanplanten van perk

06.02.04.02. WEDERKERENDE WERKZAAMHEDEN

1. Controle, onderhoud en punctueel herstel van de natuursteen en inscripties
2. Onderhoud van vegetatie van het perk
3. Ontmossen van de natuursteen
4. Controle en punctueel herstel van leesbaarheid van inscripties.
5. Controle en punctueel herstel van voegwerk

¹⁶⁰ Inspectierapport Monumentenwacht 2017

HOOFDSTUK 07 OPVOLGING

07.01 PLANNING

Het materieel, divers en historische gelaagd karakter van het cultuurhistorische landschap en de *genius loci* van Vroonstalledries vraagt om een totaalbenadering door vele betrokkenen zoals lokale overheden, kerkfabriek, landschapszorgers en erfgoedactoren. Een dergelijke samenwerking is onontbeerlijk om tot een werkbaar en breed gedragen toekomstvisie te komen, met aandacht voor duurzaam beheer en publieksontsluiting.

Monumentenzorg is geen passieve materie: materialen degraderen voortdurend. Er is dus nood aan permanente bijsturing van de eerder afgesproken beheermaatregelen. Dit kan het best gebeuren door wederkerend overleg of, als het om ingrijpende correcties zou gaan, met behulp van een officiële update van het beheersplan. Overleg is essentieel om erop toe te zien dat de beheersdoelstellingen gecoördineerd worden. Dit overleg wordt best jaarlijks georganiseerd, in een werkgroep met afgevaardigden van alle betrokken partijen.

Voor prioritaire werken en maatregelen die best op korte en lange termijn worden uitgevoerd, zie het overzicht op pagina 194. De uitdunning van het bosbeheersplan (1991) moet worden voortgezet tot het gewenste resultaat is bereikt. Na verjoning blijft het nodig met tussenpozen van 5 tot 10 jaar dunningen door te voeren met het oog op het bekomen van een open landschap waarin doorkijk onder de kruinen mogelijk blijft.¹⁶¹ Men evalueert dit best jaarlijks.

De meest prioritaire zaken zijn de VTA-analyses van markante bomen, dreven of bomenrijen in nood, dit om het reële gevaar voor de veiligheid te onderzoeken en de boom in verval zo snel mogelijk te verzorgen. Dit kan ook inhouden dat de verhardingen moeten worden ingeperkt of een sanitaire kap moet worden aangevraagd. Ten tweede moeten de graftekens die een probleem of gevaar vormen zo snel mogelijk worden geconserveerd, en moeten struiken die de graftekens beschadigen worden verwijderd. Verder kunnen er op jaarlijkse basis thematische controles uitgevoerd worden gericht op bijvoorbeeld de hechtingen van de ornamenten en naamkaartjes van de steenkappers, op de hechtingen van de beboordingen en graftekens met stenen kruisen en op de stabiliteit van de hellende en verzakkende graftekens.

Ten derde is een nood aan een dringende onderhoudscontrole van de paden en zou een deskundig onderzoek moeten worden uitgevoerd door ETW/ETT naar de boomwortels.

Ten vierde is de voorzetting van de samenwerking met Monumentenwacht noodzakelijk. Zowel het exterieur als interieur van de kerk wordt reeds periodiek geïnspecteerd (elke vijf jaar) door Monumentenwacht. Het voortzetten van deze samenwerking is aan te bevelen en kan eventueel uitgebreid worden naar de inspectie van de meest waardevolle graftekens. Na de inspectie moeten de betrokkenen zich engageren de rapporten over te maken aan het agentschap Onroerend Erfgoed. Gemelde defecten moeten zo snel mogelijk in onderling overleg met het agentschap tot de noodzakelijke stappen voor herstel leiden, met behulp van standaardpremies.

07.02 ONDERHOUDSLOGBOEK

Sinds januari 2019 kan de beheerder een bijkomende premie van 10% verkrijgen voor beschermde goederen, mits er werd geïnvesteerd in regelmatig onderhoud en dagelijks beheer.¹⁶² Een goedgekeurd beheersplan dat al zes jaar integraal wordt uitgevoerd kan aantonen dat de beheerder zich inzet voor het onderhoud van een site. Voor het aantonen van de integrale uitvoering moeten bewijsstukken worden voorgelegd, bijvoorbeeld facturen voor uitgevoerde werken. Het is verplicht om

¹⁶¹ MOERDIJK, VYNCKE en BRACKE 1991, p. 16

¹⁶² "Aanvullende erfgoedpremie voor goed onderhoud", Agentschap onroerend erfgoed, <https://www.onroenderfgoed.be/aanvullende-erfgoedpremie-voor-goed-onderhoud>, geraadpleegd op 19-04-2022

een onderhoudslogboek bij te houden, dat gebruikt kan worden voor de zesjaarlijkse evaluatie van het beheerplan en het aanvragen van de aanvullende erfgoedpremie voor goed onderhoud van 10 %. Vanaf de goedkeuring van het beheersplan moet het onderhoudslogboek om de zes jaar overgemaakt worden aan het agentschap. Op basis van het logboek wordt het verloop van het beheer bekeken.

In dit onderhoudslogboek worden de onderstaande elementen opgenomen:

- Een toestandrapport van de toestand zes jaar geleden
- Een toestandrapport van de huidige toestand
- Een overzicht van de (preventieve) maatregelen en onderhoudswerken die de voorbije zes jaar werden uitgevoerd

Een toestandrapport geeft de toestand van het onroerend erfgoed weer op een bepaald moment. De rapporten van Monumentenwacht komen hiervoor in aanmerking, alsook een goedgekeurd beheerplan. Een overzicht van de (preventieve) maatregelen en onderhoudswerken kan opgenomen worden in een tabel, met vermelding van datum, uitgevoerde werken, een verwijzing naar de maatregel in het beheerplan, de uitvoerder en een factuur indien de werken niet in eigen beheer werden uitgevoerd. Het is wenselijk om deze rapporten over te maken aan het agentschap Onroerend Erfgoed, ook indien geen interventie nodig is mag dit gemeld worden aan de administratie, als bewijs van de permanente monitoring van het monument en landschap.

Datum	Omschrijving van de uitgevoerde ingrepen	Verwijzing naar de maatregel in het beheersplan	Uitvoerder	Factuur
14/08/2014	nazicht gevel en dak		zelf	0 euro
15/01/2015	dakwerken		aannemer X	15.000 euro
20/02/2017	herstellen gevels (plaatselijk hervoegen)		aannemer Y	3.500 euro
18/06/2018	goten kuisen		zelf	0 euro
12/12/2017	knotten knoteiken	maatregel 5.4	zelf	0 euro
25/09/2018	ruiming vijver	maatregel 6.3	aannemer Z	20.000 euro

Figuur 119: Voorbeeld overzicht van de (preventieve) maatregelen en onderhoudswerken (agentschap Onroerend Erfgoed)

BIBLIOGRAFIE

Literatuur

- ANTROP, M., *Perspectieven op het landschap*, Gent, 2015.
- BAAC VLAANDEREN NV, *Archeologische prospectie met ingreep in de bodem Wondelgem – rapport nr. 820*, Bassevelde, 2018.
- BAECK, M., 'Gebakken voor de eeuwigheid. Keramiek in de funeraire wereld', *Memento Mori*, Brussel 20170
- CAPITEYN A., DECAVELE J., *In steen en brons van leven en dood*, Gent, 1981.
- DE GRAEVE, R. (red), *Geschiedenis der gemeente Wondelgem*, Wondelgem, 1951.
- DE POTTER F., BROECKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, reeks I, deel 7, Gent, 1864-1870.
- DE MEY L., "over het verdiepen van de gracht rondom het kerckhof' en 'over het planten ende verdoornen van eenighe bomen op het nieuwe kerkhof', *Vroonstalle*, Jaarboek, 2007.
- DE MEY L., 'Vergroting van de Sint-Catharinakerk te Wondelgem', *Vroonstalle*, Jaarboek XIV, 2011.
- DE MEY L., Funerair erfgoed: de bewaarde grafplaten bij de Sint-Catharinakerk te Wondelgem, *Vroonstalle*, Jaarboek XV, 2012.
- DE PUYDT, A-M., 'Drie generaties Gentse architecten', in *De veelzijdige Van Hoecke*, B. Baillieul, Gent, 2002, p. 3-21.
- HAVERMANS A.-M., *De geschiedenis van de Gentse begraafplaatsen in de 18de en 19de eeuw*, 2017.
- HEEMKUNDIGE EN HISTORISCHE KRING WONDELGEM, 'Wondelgem in kaart', in: *Jaarboek IV*, s.l., 2001, p. 15-16.
- HENDRIKX, C., VAN DEN BERGHE, J., VAN HERZELE, A., en V. HEYENS, *Vademecum 'Beheerplanning Harmonisch Park- en Groenbeheer'*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Bos & Groen, januari 2004.
- MAEKELBERG D., en SCHEIRLINCKX G., *Onderhoud van funerair erfgoed*, Monumentenwacht Vlaanderen VZW, 2011.
- MOERDIJK, W., VYNCKE, G., en V. BRACKE, *Beheersplan Vroonstalledries*, Plantsoenendienst Gent, 1 juni 1991.
- MONUMENTENWACHT VLAANDEREN, inspectieverslag, *Sint-Catharinakerk Wondelgem*, 2017.
- SCHREIBERS, J., *Dorpsbeelden uit het verleden – Wondelgem*, Nazareth, 1994.
- STAD GENT, 'Parochiekerk Sint-Catharina, Wondelgem', *Gentse parochiekerken, Analyse & Waardebepaling*, Gent 2013.
- STEURBAUT, P. en VERMEIREN, G., *Vroonstalledries – archeologische bijdrage beheersplan*, Gent, 2021.
- VAN HOOREBEKE A., *Recueil des épitaphes de vingt-cinq paroisses aux environs de Gand*, 1851
- VAN VAERNEWYCK M., *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick in Ghendt 1566-1568* (ed. Vanderhaeghen) (5 dln.), Gent, 1872-1881.
- VANAVERBEKE L., *Geschiedenis van Wondelgem*, Wondelgem, 1968.

Archieven

- Gent, Archief Onroerend Erfgoed Oost-Vlaanderen: dossier Vroonstalledries.
- Gent, Rijksarchief: Inventaris van het archief van de kerkfabriek en parochie Sint-Catharina te Wondelgem, BE-A0514.3345.
- Gent, Stadsarchief: G12, Medo en Maes.

Websites

- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, *Classicistische pastorie Sint-Catharinaparochie*, geraadpleegd via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/26943> (05-07-2021).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, *Parochiekerk Sint-Catharina met kerkhof*, geraadpleegd via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/26940> (05-07-2021).

- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, Vroonstalledries, geraadpleegd via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/306639> (05-07-2021).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, Vroonstalledries, Beschermd cultuurhistorisch landschap van 13-08-1953 tot heden, besluiten, <https://besluiten.onroenderfgoed.be/besluiten/338> (05-07-2021).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, Cornelis (familie), geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be/personen/880>.
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, Norga, Sylvain, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be/personen/9235>.
- BLANCHE A., "Grafmonument Auguste Wagener." UGentMemorie, geraadpleegd via www.ugentmemorie.be/artikel/grafmonument-auguste-wagener (laatst gewijzigd op 9 juni 2018).
- ENSIE, 'Gaaischieten', <https://www.ensie.nl/encyclopedie-van-noord-brabant/gaaischieten>, geraadpleegd op 17 september 2021.
- S.n., Geschiedenis van Wondelgem, <https://stad.gent/nl/wondelgem/over-de-wijk-1> (22-06-2021).
- www.delcampe.be/www.delcampe.net
- <https://www.dodenakkers.nl/naslag/symboliek/126-vuur.html>
- www.cartesius.be
- <https://www.ecopedia.be/encyclopedie>
- www.geopunt.be
- www.hetlandvanaalst.be
- www.kbr.be
- www.lib.ugent.be
- www.stad.gent.be

HOOFDSTUK 08 BIJLAGES

Perimeter van het gebied waarvoor het beheersplan wordt opgemaakt	Bijlage 1
Lijst van geplande werkzaamheden waarvoor toelating nodig is	Bijlage 2
Lijst van ZEN-erfgoed	Bijlage 3
Lijst van open erfgoed met aanduiding op kaart	n.v.t.
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed	n.v.t.
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	Bijlage 2
Lijst van cultuurgoederen	n.v.t.
Lijst van geplande werkzaamheden dat dateert na WO I	n.v.t.
Lijst met te verwijderen graftekens	Bijlage 4
Lijst met de graftekens met een bijkomende volkskundige waarde	Bijlage 5
Bibliografie	Na Hoofdstuk 7
Extra bijlage	n.v.t.